

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Міністерство освіти і науки України

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова

праця на правах рукопису

МОШАК Дар'я Станіславівна

УДК 323:32.019.51

ДИСЕРТАЦІЯ

**МАНІПУЛЯТИВНІ ПОЛІТИЧНІ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ЧИННИК
ПОЛІТИЧНОГО РИЗИКУ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ**

05 – Соціальні та поведінкові науки

052 – Політологія

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ Д. С. Мошак

Науковий керівник: **Лясота Аліна Євгенівна**, кандидат політичних наук, доцент.

Дніпро – 2022

АНОТАЦІЯ

Мошак Д. С. Маніпулятивні політичні комунікації як чинник політичного ризику в умовах демократизації. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 – політологія. Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, 2022.

Дисертацію присвячено встановленню значення політичної маніпуляції як чинника розвитку сучасної політичної комунікації.

Визначено політичну маніпуляцію як практику зміни політичної поведінки. З'ясовано організаційно-ресурсні вимоги для здійснення політичної маніпуляції. Розкрито значення представництва групових інтересів у процесах демократичного формування політичної маніпуляції. Розвинуто тлумачення поняття «політична маніпуляція» як чинника підвищення переваг у демократичній політичній конкуренції. Обґрунтовано антикризове (ризикологічне) визначення політичного маніпулювання як техніки подолання негативних настроїв у суспільстві. Здійснено розробку методики оцінювання ризиків ефективності політичної маніпуляції на основі розгляду результатів політичної кампанії. Уточнено алгоритм політико-маніпулятивної кампанії, який полягає в оцінці стану та структури інформаційного простору. Виявлено специфіку політичної маніпуляції сучасної України на відміну від країн сталої демократії.

Ключові слова: політична комунікація, політичні маніпуляції, політична криза, політичний дискурс, політичні ризики, громадянське суспільство, демократизація.

Мета дисертаційного дослідження – встановлення значення політичних маніпуляцій як чинника ризикового розвитку сучасної політичної комунікації в умовах демократизації.

Досягнення цієї мети передбачає вирішення наступних **завдань**:

- виявити теоретичні засади дослідження політичної маніпуляції як чинника перетворення політичної комунікації;
- з'ясувати політико-інституційну структуру політичного маніпулювання з урахуванням тенденцій демократизації;
- розкрити ключові підходи до типологізації практик політичного маніпулювання в ризиковому політико-комунікаційному контексті;
- визначити ключові тенденції світового досвіду політичного маніпулювання в умовах політичної конкуренції в політичних системах сталої демократії та політичних трансформацій;
- встановити особливості політичного маніпулювання в системі політичної комунікації сучасної України в умовах демократизації.

Об'єктом дослідження є трансформація політичної комунікації в умовах політичної конкуренції.

Предметом дослідження є особливості політичної маніпуляції як чинника ризикового розвитку сучасної політичної комунікації в умовах процесів демократизації.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в дисертації вперше у вітчизняній політологічній традиції запропоновано концепцію політичної маніпуляції як чинника ризикового розвитку сучасної політичної комунікації. Вона конкретизується в таких положеннях.

Вперше

- визначено політичну маніпуляцію як сукупність послідовних та організованих змін групової та індивідуальної політичної поведінки на основі політико-маніпулятивної акції або політико-маніпулятивної кампанії з метою досягнення політичних цілей, зумовлених стратегічними потребами та/або ситуативними міркуваннями політичних акторів, які діють в ризиково-конкурентному політичному середовищі;

- з'ясовано організаційно-ресурсні вимоги для здійснення політичної маніпуляції в умовах демократизації, зокрема: наявність політичного креативного центру, підсистеми формування базового політичного повідомлення (контенту), підсистеми організаційно-діяльнісного «прикриття» базового політико-маніпулятивного повідомлення, підсистеми координації зовнішньої політико-інституційної підтримки;

Набуло подальшого розвитку

- тлумачення поняття «політична маніпуляція» як чинника підвищення переваг у середовищі ризикової політичній конкуренції. Зокрема встановлено, що політична маніпуляція дозволяє приховати справжні наміри політичного актора та створити сприятливі обставини для просування його позитивного іміджу, ідей та статусних позиції в демократичному конкурентному середовищі;

- антикризове (ризикологічне) визначення політичного маніпулювання як сукупності політико-технологічних засобів подолання негативних настроїв у суспільстві, які проєктуються на діючу владну команду. Сутність даної політичної технології полягає в тому, що влада ототожнюється з цільовою аудиторією, а саме: перебуває в ситуації кризи і страждає від неї так само, як і пересічні громадяни. Внаслідок застосування

політико-маніпулятивної кампанії (окремої акції) укріплюється демократичний образ правлячої політичної групи;

- методика оцінювання ризиків ефективності політичного маніпулювання на основі розгляду результатів політичної кампанії. Критеріями оцінки є: глибина впливу базового політичного повідомлення (маніпулятивної тези), призначеного для переконання цільової аудиторії, очікувана зміна поведінки політичних об'єктів за визначений період часу та за визначених умов, відповідність наявних умов політичної ситуації очікуванню щодо досягнення цілей політичного актора;

уточнено

- алгоритм політико-маніпулятивної кампанії, який полягає в оцінці стану та структури політико-інформаційного простору, в аналізі спроможності цільових аудиторій сприйняти базову політико-маніпулятивну тезу, оцінці ризикового впливу чинників інформаційно-комунікаційної нейтралізації політико-маніпулятивної тези, формування плану політико-комунікаційної кампанії з послідовністю поширення політико-маніпулятивної тези, апробація політико-маніпулятивної тези, масоване (інтенсивне) просування політико-маніпулятивної тези, припинення активної політико-маніпулятивної кампанії, оцінка результатів, вивчення даних каналів зворотного зв'язку, співвіднесення політико-комунікаційних та політико-організаційних ефектів політико-маніпулятивної кампанії (акції);

- специфіку політичної маніпуляції в сучасній Україні на відміну від країн сталої демократії. Встановлено такі особливі риси вітчизняних практик політичного маніпулювання як: застосування директивно-адміністративних методів поширення базових тез політичної маніпуляції, проведення активних контрманіпулятивних політико-комунікаційних

кампаній (акцій), використання асиметричних політико-організаційних відповідей на політико-маніпулятивні акції та політико-маніпулятивні кампанії, використання тактик «підлаштування-зачеплення» за неманіпулятивну (стандартну) політичну кампанію, застосування креативних (раптових, імпровізаційних) політичних маніпуляцій.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів.

Результати дисертаційного дослідження створюють передумови для подальшого дослідження інноваційних практик політичної комунікації та їх впровадження у практичній політичній діяльності в процесі розбудови консолідованої демократії.

Результати наукового дослідження можуть бути використані спеціалістами, державними структурами, що розробляють українську модель політико-комунікаційного розвитку держави й модель управління політичними ризиками.

Практичне значення полягає в можливостях удосконалення підготовки фахівців-політологів на основі нових навчальних дисциплін, таких, як політична комунікація, політичні технології, політичний менеджмент, політичні інститути та процеси. Опрацьовані підходи до аналізу політичної комунікації можуть використовуватися для оптимізації механізмів узгодження політичних позицій щодо формування антикризового середовища політичної комунікації в трансформаційному політичному контексті сучасної України.

Ключові слова: політична комунікація, політичні маніпуляції, політична криза, політичний дискурс, політичні ризики, політичний конфлікт, громадянське суспільство, демократизація

SUMMARY

Moshak D.S. Manipulative political communications as a factor of political risk in the conditions of democratization. - On the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 052 - political science. Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, 2020.

The dissertation is devoted to establishing the significance of political manipulation as a factor in modern political communication.

Political manipulation is defined as the practice of changing political behavior. The organizational and resource requirements for political manipulation have been clarified. The significance of the representation of group interests in the processes of democratic formation of political manipulation is revealed. The interpretation of the concept of "political manipulation" as a factor of increasing advantages in democratic political competition is developed. The anti-crisis (riskological) definition of political manipulation as a technique for overcoming negative attitudes in society is substantiated. The methodology for assessing the risks of the effectiveness of political manipulation was developed based on the consideration of the results of the political campaign. The algorithm of the political-manipulative campaign, which consists in assessing the state and structure of the information space, has been clarified. The specificity of political manipulation in modern Ukraine, in contrast to the countries of stable democracies, is revealed.

Key words: political communication, political manipulation, political crisis, political discourse, political risks, civil society, democratization.

The **purpose** of the dissertation research is to establish the significance of political manipulation as a factor in the risk development of modern political communication in the conditions of democratization.

Achieving this goal involves solving the following tasks:

- to reveal the theoretical foundations of the study of political manipulation as a factor in the transformation of political communication;
- to find out the political and institutional structure of political manipulation, taking into account democratization trends;
- reveal the key approaches to the typology of political manipulation practices in the risky political and communication context;
- to determine the key trends of the world experience of political manipulation in the conditions of political competition in the political systems of sustainable democracy and political transformations;
- to establish the peculiarities of political manipulation in the system of political communication of modern Ukraine in the conditions of democratization.

The **object** of the study is the transformation of political communication in the conditions of political competition.

The **subject** of the study is the peculiarities of political manipulation as a factor in the risky development of modern political communication in the conditions of democratization processes.

The scientific novelty of the work lies in the fact that in the dissertation, for the first time in the national political science tradition, the concept of political manipulation is proposed as a factor in the risky development of modern political communication. It is specified in the following provisions.

For the first time

- political manipulation is defined as a set of consecutive and organized changes in group and individual political behavior based on a political-manipulative action or a political-manipulative campaign with the aim of achieving political goals determined by strategic needs and/or situational considerations of political actors acting in risk-competitive political environment;

- the organizational and resource requirements for carrying out political manipulation in the conditions of democratization are clarified, in particular: the presence of a political creative center, a subsystem of the formation of a basic political message (content), a subsystem of organizational and activity "covering" of a basic political and manipulative message, a subsystem of coordination of external political institutional support;

Further development took place

- interpretation of the concept of "political manipulation" as a factor of increasing advantages in the environment of risky political competition. In particular, it was established that political manipulation allows you to hide the true intentions of a political actor and create favorable circumstances for the promotion of his positive image, ideas and status positions in a democratic competitive environment;

- anti-crisis (riskological) definition of political manipulation as a set of political and technological means of overcoming negative attitudes in society, which are projected onto the current ruling team. The essence of this political technology is that the government identifies itself with the target audience, namely: it is in a crisis situation and suffers from it in the same way as ordinary citizens. As a result of the use of a political-manipulative campaign (a separate action), the democratic image of the ruling political group is strengthened;

- a method of assessing the risks of the effectiveness of political manipulation based on the consideration of the results of the political campaign. The assessment criteria are: the depth of influence of the basic political message (manipulative thesis) intended to convince the target audience, the expected change in the behavior of political objects for a certain period of time and under certain conditions, compliance of the existing conditions of the political situation with the expected achievement goals of a political actor;

Specified

- the algorithm of a political-manipulative campaign, which consists in assessing the state and structure of the political-informational space, analyzing the ability of target audiences to perceive the basic political-manipulative thesis, assessing the risk impact of factors of information and communication neutralization of the political-manipulative thesis, forming a plan for political-manipulative communication campaign with the sequence of dissemination of a political-manipulative thesis, approbation of a political-manipulative thesis, mass (intensive) promotion of a political-manipulative thesis, termination of an active political-manipulative campaign, evaluation of results, study of feedback channels data, correlation of political-communication and political-organizational effects of a political-manipulative campaign (actions);

- the specifics of political manipulation in modern Ukraine, in contrast to the countries of stable democracies. Such special features of domestic practices of political manipulation have been established as: the use of directive-administrative methods of spreading the basic theses of political manipulation, conducting active counter-manipulative political-communication campaigns (actions), the use of asymmetric political-organizational responses to political-manipulative actions and political-manipulative campaigns, use of "set-up-

hooking" tactics for a non-manipulative (standard) political campaign, use of creative (sudden, improvisational) political manipulations.

Theoretical and practical significance of the obtained results. The results of the dissertation research create prerequisites for further research into innovative practices of political communication and their implementation in practical political activity in the process of building a consolidated democracy.

The results of scientific research can be used by specialists, state structures that develop the Ukrainian model of political and communication development of the state and the model of political risk management.

The practical significance lies in the possibilities of improving the training of political scientists based on new academic disciplines, such as political communication, political technologies, political management, political institutions and processes. The developed approaches to the analysis of political communication can be used to optimize the mechanisms of coordination of political positions regarding the formation of an anti-crisis environment of political communication in the transformative political context of modern Ukraine.

Keywords: political communication, political manipulation, political crisis, political discourse, political risks, political conflict, civil society, democratization

Наукові праці, у яких викладені основні положення дисертації:

Публікації у наукових фахових виданнях України:

1. Мошак Д. С. Сучасні політичні маніпуляції: політико-комунікаційний та політико-технологічний виміри. Науковий Журнал «Політикус». Вип. 4. 2020. 42 – 46. DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-4.6>
2. Мошак Д. С. Інституційно-організаційні засади політичної маніпуляції в сучасному політичному процесі. Науковий Журнал «Політикус». Вип. 5. 2021. 59–64. DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-5.10>
3. Мошак Д. С. Легітимаційний потенціал сучасної політичної маніпуляції. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. Вип. 31-32. 2021. 179–186. DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-31-32-179-186.

Публікація у наукових фахових виданнях за кордоном:

4. Мошак Д. С. Політичні маніпуляції у сучасній політичній комунікації: специфіка розгляду у міждисциплінарному науковому дискурсі. European political and law discourse. Vol. 7. Issue 4. 2020. 149 – 154. DOI:10/46340/eppd.2020.7.4.22 (**Чехія, Index Copernicus**)

Додаткові праці

1. Мошак Д. С. Маніпулятивний аспект політичних технологій: напрями уточнення змісту Innovations and prospects of world science Proceedings of I International Scientific and Practical Conference. 2021. Vancouver, Canada 2021. 338-340.

2. Мошак Д. С. Політико-комунікаційний та політико-технологічний виміри політичних маніпуляцій. European Scientific Discussions Proceedings of XI International Scientific and Practical Conference. 2021 Rome, Italy 2021. 259 – 260.

3. Мошак Д. С. Політичні маніпуляції як компонент системи політичних комунікацій Topical Issues Of Modern Science, Society And Education Proceedings of II International Scientific and Practical Conference. Kharkiv, Ukraine. 2021. 456 – 458.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ МАНІПУЛЯЦІЙ ЯК ЧИННИКА РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ.....	10
1.1 Політичні маніпуляції в нормативній інтерпретації сучасних суспільних наук.....	10
1.2 Фахові політологічні візії явища маніпулятивних політичних комунікацій.....	24
1.3. Методологія дослідження політико-комунікаційних маніпуляцій..	39
Висновки до розділу 1.....	52
Література до розділу 1.....	54
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКО-ІНСТИТУЦІЙНА СТРУКТУРА ТА СЕРЕДОВИЩЕ РЕАЛІЗАЦІЇ РИЗИКОВИХ ПОЛІТИКО-МАНІПУЛЯТИВНИХ КАМПАНІЙ.....	60
2.1. Традиційні та інноваційні політичні інститути у процесах політичного маніпулювання.....	60
2.2. Підходи до типологізації політико-маніпулятивної діяльності в інституційному середовищі сталих демократій.....	80
2.3. Ризики політичних маніпуляцій у конкурентному політичному середовищі.....	106
Висновки до розділу 2.....	123
Література до розділу 2.....	125
РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИКО-ТЕХНОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ МАНІПУЛЯТИВНИХ ПОЛІТИЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ.....	133

3.1. Політичні інтереси та особливості досягнення політичних цілей на основі інструментів політичного маніпулювання.....	133
3.2. Завдання політичного маніпулювання в контексті застосування сучасних політичних технологій: загрози та ризики	148
3.3. Специфіка політичного маніпулювання в сучасній Україні оцінка викликів для демократизації	163
Висновки до розділу 3.....	175
Література до розділу 3.....	177
ВИСНОВКИ.....	187
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	196

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасних дослідженнях політичної комунікації дедалі частіше з'являються спроби встановити не лише структурні елементи політико-комунікаційних взаємодій, але й взаємозв'язок між сучасними комунікаційними явищами та політичним процесом. Мотивація політичних повідомлень з боку суб'єктивних цілей та уподобань і політичних акторів виступає важливою темою для розкриття тенденцій розвитку сучасної «медіакратії» та еволюції політичного представництва й управління за цифрової інформаційно-комунікаційної доби.

Маніпулятивний зміст політико-комунікаційних повідомлень є чинником інтерпретації смислу участі політичних суб'єктів та інститутів у передаванні політичних повідомлень. Системний характер політичних маніпуляцій дозволяє виявити повторювані зразки політико-комунікаційної поведінки та зміну інституційного дизайну демократичної конкурентної політики відповідно до засобів поширення політичних відомостей з прихованою метою.

Фокусування уваги наукової спільноти на концептуалізації політичної маніпуляції в контексті антикризової політичної комунікації дозволяє з'ясувати моделі трансформації таких базових політико-комунікаційних явищ, як політична мова, політичне послання, політична інтерпретація тощо. В умовах сучасної України зміст та масштаби політичної маніпуляції вимагають не лише концептуального уточнення цього поняття, але й

співвіднесення з особливостями демократизації як тенденції всього періоду після Революції Гідності. Також дослідження політико-маніпулятивного контексту політичної комунікації відповідає на запити щодо пошуку власної української моделі політичної змагальності за доби діджиталізації, а також в умовах збройної боротьби України проти російської агресії.

Політико-маніпулятивні методи та прийоми набувають актуальності в контексті відстоювання українського національного інформаційного простору, формування новітньої національної ідентичності, комунікаційної спроможності громадянського суспільства тощо. Таким чином, актуальність дослідження політичної маніпуляції як чинника розвитку політичної комунікації зумовлена як необхідністю наукового уточнення поняттєво-категоріального апарату, так і демонстрацією відповідності сучасного стану політологічного наукового пошуку наявним теоретичним положенням.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційна робота виконана в межах науково-дослідної теми кафедри політології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара «Особливості формування сталої (консолідованої) демократії в Україні: теоретико-методологічний, політико-інституційний та політико-комунікаційний виміри». Державний реєстраційний номер 0122U001332.

Мета дисертаційного дослідження — встановлення значення політичних маніпуляцій як чинника ризикового розвитку сучасної політичної комунікації в умовах демократизації.

Досягнення цієї мети передбачає вирішення наступних **завдань**:

- виявити теоретичні засади дослідження політичної маніпуляції як чинника перетворення політичної комунікації;

- з'ясувати політико-інституційну структуру політичного маніпулювання з урахуванням тенденцій демократизації;
- розкрити ключові підходи до типологізації практик політичного маніпулювання в ризиковому політико-комунікаційному контексті;
- визначити ключові тенденції світового досвіду політичного маніпулювання в умовах політичної конкуренції в політичних системах сталої демократії та політичних трансформацій;
- встановити особливості політичного маніпулювання в системі політичної комунікації сучасної України в умовах демократизації.

Об'єктом дослідження є трансформація політичної комунікації в умовах політичної конкуренції.

Предметом дослідження є особливості політичної маніпуляції як чинника ризикового розвитку сучасної політичної комунікації в умовах процесів демократизації.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в дисертації вперше у вітчизняній політологічній традиції запропоновано концепцію політичної маніпуляції як чинника ризикового розвитку сучасної політичної комунікації. Вона конкретизується в таких положеннях.

Вперше

- визначено політичну маніпуляцію як сукупність послідовних та організованих змін групової та індивідуальної політичної поведінки на основі політико-маніпулятивної акції або політико-маніпулятивної кампанії з метою досягнення політичних цілей, зумовлених стратегічними потребами та/або ситуативними міркуваннями політичних акторів, які діють в ризиково-конкурентному політичному середовищі;

- з'ясовано організаційно-ресурсні вимоги для здійснення політичної маніпуляції в умовах демократизації, зокрема: наявність політичного креативного центру, підсистеми формування базового політичного повідомлення (контенту), підсистеми організаційно-діяльнісного «прикриття» базового політико-маніпулятивного повідомлення, підсистеми координації зовнішньої політико-інституційної підтримки;

Набуло подальшого розвитку

- тлумачення поняття «політична маніпуляція» як чинника підвищення переваг у середовищі ризикової політичній конкуренції. Зокрема встановлено, що політична маніпуляція дозволяє приховати справжні наміри політичного актора та створити сприятливі обставини для просування його позитивного іміджу, ідей та статусних позиції в демократичному конкурентному середовищі;

- антикризове (ризикологічне) визначення політичного маніпулювання як сукупності політико-технологічних засобів подолання негативних настроїв у суспільстві, які проєктуються на діючу владну команду. Сутність даної політичної технології полягає в тому, що влада ототожнюється з цільовою аудиторією, а саме: перебуває в ситуації кризи і страждає від неї так само, як і пересічні громадяни. Внаслідок застосування політико-маніпулятивної кампанії (окремої акції) укріплюється демократичний образ правлячої політичної групи;

- методика оцінювання ризиків ефективності політичного маніпулювання на основі розгляду результатів політичної кампанії. Критеріями оцінки є: глибина впливу базового політичного повідомлення (маніпулятивної тези), призначеного для переконання цільової аудиторії, очікувана зміна поведінки політичних об'єктів за визначений період часу та

за визначених умов, відповідність наявних умов політичної ситуації очікуваням щодо досягнення цілей політичного актора;

уточнено

- алгоритм політико-маніпулятивної кампанії, який полягає в оцінці стану та структури політико-інформаційного простору, в аналізі спроможності цільових аудиторій сприйняти базову політико-маніпулятивну тезу, оцінці ризикового впливу чинників інформаційно-комунікаційної нейтралізації політико-маніпулятивної тези, формування плану політико-комунікаційної кампанії з послідовністю поширення політико-маніпулятивної тези, апробація політико-маніпулятивної тези, масоване (інтенсивне) просування політико-маніпулятивної тези, припинення активної політико-маніпулятивної кампанії, оцінка результатів, вивчення даних каналів зворотного зв'язку, співвіднесення політико-комунікаційних та політико-організаційних ефектів політико-маніпулятивної кампанії (акції);

- специфіку політичної маніпуляції в сучасній Україні на відміну від країн сталої демократії. Встановлено такі особливі риси вітчизняних практик політичного маніпулювання як: застосування директивно-адміністративних методів поширення базових тез політичної маніпуляції, проведення активних контрманіпулятивних політико-комунікаційних кампаній (акцій), використання асиметричних політико-організаційних відповідей на політико-маніпулятивні акції та політико-маніпулятивні кампанії, використання тактик «підлаштування-зачеплення» за неманіпулятивну (стандартну) політичну кампанію, застосування креативних (раптових, імпровізаційних) політичних маніпуляцій.

Методи дослідження застосовано комплекс фахових політичних політологічних методів, які впливають зі специфіки предмету дослідження. Зокрема, системний підхід застосовано для ідентифікації значення політичної маніпуляції в системі політичної комунікації, структурно-функціональний метод застосовують для аналізу політичної маніпуляції в контексті мотивації дій політичних суб'єктів та інститутів в умовах ризикованого політичного змагання. Порівняльний метод застосовують для порівняння практик політичного маніпулювання в рамках політичної комунікації в Україні та зарубіжних країнах. Ретроспективний метод застосований для аналізу кейсів політичних маніпуляцій в Україні і світі. Сценарний метод застосовано для оцінки креативного потенціалу та прогнозування наслідків та підходів до політичного маніпулювання.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів. Результати дисертаційного дослідження створюють передумови для подальшого дослідження інноваційних практик політичної комунікації та їх впровадження у практичній політичній діяльності в процесі розбудови консолідованої демократії.

Результати наукового дослідження можуть бути використані спеціалістами, державними структурами, що розробляють українську модель політико-комунікаційного розвитку держави й модель управління політичними ризиками. Також можливе застосування цих результатів для аналізу публічних проявів політичного маніпулювання та агресивного політико-комунікаційного наступу з боку антидержавних політичних сил.

Практичне значення полягає в можливостях удосконалення підготовки фахівців-політологів на основі нових навчальних дисциплін, таких, як політична комунікація, політичні технології, політичний менеджмент,

політичні інститути та процеси. Опрацьовані підходи до аналізу політичної комунікації можуть використовуватися для оптимізації механізмів узгодження політичних позицій щодо формування антикризового середовища політичної комунікації в трансформаційному політичному контексті сучасної України.

Апробація результатів дослідження. Основні ідеї дисертації були оприлюднені під час науково-практичних конференцій, круглих столів, зокрема: I Міжнародної науково-практичної конференції «Інновації та перспективи світової науки» (Ванкувер, Канада, 2021); II Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання сучасної науки, суспільства та освіти» (Харків, 2021); XI Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські наукові дискусії» (Рим, Італія, 2021).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладені в 7 наукових публікаціях, зокрема, в трьох опублікованих у фахових виданнях України статтях, однієї статті, опублікованої у науковому періодичному виданні інших держав з наряду, з якого підготовлено дисертацію, які включені до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus та трьох тезах виступів на наукових конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 218 сторінок, з яких основного тексту – 170 сторінок. Список використаних джерел нараховує 189 найменувань на 23 сторінках.

Особистий внесок здобувача. Наведені результати досліджень отримано автором самостійно і відображають авторський підхід до політико-комунікаційного виміру особливості формування сталої (консолідованої) демократії в Україні.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ МАНІПУЛЯЦІЙ ЯК ЧИННИКА
РОЗВИТКУ
ПОЛІТИЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ

**1.1 Політичні маніпуляції в нормативній інтерпретації
сучасних суспільних наук**

Перетворення політичних маніпуляцій на один з провідних аспектів сучасної змагальної політики фіксувалося задовго до появи Інтернет-засобів політичної комунікації. Політико-філософські, соціологічні, психологічні та культурологічні наукові праці дають змогу побачити, що маніпулятивна політична комунікація є комплексним явищем, глибоко укоріненим у ретроспективах масового суспільства. Необхідним завданням є виявлення основних акцентів розгляду та тлумачення політичного маніпулювання в різних дисциплінарних підрозділах сучасних суспільних наук.

На сучасному етапі політичні маніпуляції стають одним з найбільш поширених чинників сучасного політичного процесу. Вони полягають у впливі на свідомість виборців, а також індивідів і груп на основі подання викривлення інформації або творення недостовірної картини світу. Метою подібних дій є зміна політичної поведінки визначених індивідів і груп, вплив на діяльність політичних інститутів, зміна політичної ситуації в цілому. Найбільш значна кількість маніпуляцій у політичній сфері відбувається в

комунікаційному контексті. Процеси сучасної політичної комунікації перетворюється на центральний елемент політичної діяльності. Вони прямо визначають не лише електоральний вибір громадян, але й порядок денний політико-управлінської діяльності. У зв'язку з цим, політична маніпуляція виступає не просто порушенням етичних норм у політиці. В умовах постправди поняття «справжньої» та «зміненої» політичної інформації, явища введення в оману або подання неправдивих політичних відомостей стають суто умовними. У зв'язку з цим виникає потреба уточнення рівня наукової розробленості теми політичної маніпуляції в міждисциплінарному контексті соціальних та поведінкових наук. При цьому предмет політичного маніпулювання є актуальним як для соціології та політології, так і для психології, філософії, економічних і правових наук тощо. Для сучасних політичних наук міждисциплінарний науковий дискурс стосовно політичної маніпуляції є джерелом інформації для вироблення концепції і побудови аналітичної структури дослідження.

Проблеми політичної маніпуляції в структурі політичної комунікації активно розглядають відчизнянні та зарубіжні вчені. Зокрема, український дослідник А. Шумілов надає увагу маніпуляціям підсумками виборів у країнах «молодої демократії», бразильський науковець П. Шараду вивчає як дискурс маніпулює політичним вибором на прикладі громадської думки, американські вчені М. Крейн та А. Недлер досліджують політичну маніпуляцію та інфраструктуру Інтернет-реклами, британська медіа-експертка Н. Ломас аналізує маніпуляція з виборцями в соціальних мережах як глобальну проблему, американський вчений В. Рікер розглядає політичну маніпуляцію як мистецтво. Однак, попри значні зусилля науковців залишається не вивченим міждисциплінарний контекст визначення

маніпуляції. Цей концепт є важливим для теоретико-методологічного опрацювання політичної маніпуляції в широкому предметному полі сучасної політичної науки. Встановлення міждисциплінарних зв'язків дозволить розкрити рівень застосування поняття, розмежувати його емпіричні прояви, дати характеристику елементарним та складним формам маніпуляцій.

Інтерес викликає розкриття специфіки політичної маніпуляції в рамках наукових досліджень суспільних наук. Корисним є виокремлення особливостей щодо вивчення політичний політичних маніпуляцій у різних дисциплінарних контекстах.

Пошук пояснювальних механізмів щодо явища політичного маніпулювання у сучасній науковій літературі звертає увагу на поведінкові особливості сучасної людини, а також на природні чинники введення в оману на основі щоденних практик спілкування, соціальних навичок та звичок. Навіть така звична річ як одяг, може стати основою для соціально-поведінкових маніпуляцій. На прикладі моди як соціального явища сучасні дослідники-соціологи визначають первинний рівень «самоомани» та сприйняття бажаного за дійсне (на рівні індивідів та дрібних груп). Цей рівень є конститутивним для подальшого з'ясування сутності політико-комунікаційної маніпуляції. Як слушно зазначають українські науковці О. Романовська та Я. Драчук, «мода є знаковою системою, у якій ми зустрічаємось з процесом передачі інформації, традицій, культурних надбань, моральних цінностей, настроїв суспільства від одного покоління до іншого. В цьому випадку відбувається міжпоколінна комунікація. Мода виступає як засіб залучення особистості до культурного та соціального досвіду. При цьому на рівні зі старими елементами моди обов'язково будуть нові, так як нова суспільна ситуація накладає свій відбиток. Ствердження, як

маніпуляційна ознака, лише запевняє нас в тому, як ми будемо чудово себе почувати оволодівши модною цінністю чи приєднавшись до модного товариства. Ми впевненіше почуватимемося і всі нас оцінюватимуть лише по псевдо статусу»[12, с.57].

Соціологічний підхід до визначення механізмів соціальної маніпуляції наголошує на звичних для сучасного суспільства практиках, які використовують цінності престижу, задоволення потреб, соціального успіху тощо. В умовах політичних змагань подібні цінності можуть стати основою для застосування стратегії переконування та зміни поведінки виборців. О. Романовська та Я. Драчук обґрунтовано зазначають, що «маніпулятивні технології в сфері моди та модного споживання застосовуються доволі часто, але вони не є виключно негативними, так як термін «маніпуляція» носить в більшості саме таке значення. Люди, піддаючись механізмам моди отримують задоволення як від процесу, розглядаючи його як відпочинок, так і від результату – здійснення покупки чи приєднання до модної групи шляхом певних дій» [12, с.58].

На відміну від соціологів, сучасні вчені-психологи звертають увагу не на суспільне тло як чинник маніпулювання, а на внутрішні особливості світогляду людини. Окремі індивіди схильні до самоомани на основі власних уподобань та особливої суб'єктивної картини дійсності. При цьому суб'єкти політичного маніпулювання застосовують психотехніки, за допомогою яких змінюють поведінку об'єкта без його згоди та свідомого сприйняття. Такі явища сьогодні є масовими, вони становлять основу застосування маркетингового підходу до планування політичної діяльності в умовах жорсткої політичної конкуренції. Як «запобіжних» чинники науковці вказують на міркування моральності. Зокрема, Н. Гребінь відрізняє

«маніпулятивний вплив від інших видів впливу за параметрами моральності, усвідомленості, критичності і соціальної автономності. Але ознака моральності є досить суперечливою» [3, с.81].

Оцінка ефективності маніпулятивних технік та технологій у психологічних наукових розробках ведеться на основі конкретних процесів суспільної та економічної діяльності. Просування товарів та послуг за допомогою реклами розглядається науковцями як один з базових прикладів психологічних маніпуляцій. Якщо говорити про політичну рекламу, то її маніпулятивний ефект є ще більш яскраво вираженим. Н. Гребінь найяскравішим прикладом свідомого маніпулювання вважає рекламу. «Спеціалісти у цій галузі дотримуються принципу продавати не товар, а потребу (тобто людина повинна сприймати товар таким, що задовольнятиме її потреби). Незаперечно маніпулятивний характер має, наприклад, реклама безалкогольних напоїв, де «натуральний, справжній продукт» асоціюється з уявленнями про молодість, здоров'я, життєрадісність», зазначає український дослідник [3, с.82].

Психологія масової поведінки також надає інформацію для більш розширеного та системного сприйняття політичної дійсності. Можливість цілеспрямованого маніпулювання великими групами людей з точки зору психології є доконаним фактом. Однак у міждисциплінарному контексті психологія натовпу є більш широким суспільним феноменом, який потребує уточнення з точки зору ідентифікації суб'єктів зміни поведінки, політичних цілей та завдань маніпулятивної діяльності. Н. Гребінь стверджує, що «маніпулювати людиною найлегше у ситуації, коли вона перебуває у натовпі, адже всередині натовпу особливо потужно діють механізми взаємної навіюваності, емоційного зараження, несвідомого наслідування один одного.

Зокрема, лідери культів досягають від своїх наслідувачів інтенсивного вираження почуттів та здатні маніпулювати ними, активізуючи паніку і страх» [3, с.83].

Маніпуляція поведінкою натовпу з політичної точки зору виступає відносно локальною проблемою в розрізі політичних технологій та антикризового політичного менеджменту. Разом з тим, психологічні розробки акцентують увагу на важливому світоглядному аспекті дій маніпулятора, який порушує основи гуманістичної парадигми демократичної політики, створює умови для порушення прав людини та ігнорування її позиції й свободи волі (див.: А. Вейр). Н. Гребінь називає характерні ознаки прихованого психологічного впливу: «ставлення до об'єкта маніпулювання як до засобу досягнення власних цілей; прагнення отримати односторонній вигравш; прихований характер впливу (самого факту впливу, його спрямованості – ціль впливу прямо не проголошується); використання психологічної вразливості; формування «штучних» потреб і мотивів для зміни поведінки в інтересах ініціатора маніпуляції; прагнення ввести партнера по взаємодії у певну залежність; створення ілюзії самостійності прийняття рішень та дій адресата маніпуляції» [3, с.84].

Можливість маніпулювати людиною або змінювати поведінку значних верств населення є одним з аспектів сучасного політичного управління. Водночас у ціннісному та політико-культурному плані маніпулювання не є метою політичної діяльності, а лише її засобом. Дослідження з юридичної психології розкривають нормативно-правовий аспект маніпулювання, який тлумачить ігнорування волі об'єкта маніпулювання як певний злочин. Ці судження доповнюють технологічні та комунікаційні визначення політичного маніпулювання. В. Корольчук справедливо вважає, що

«маніпуляція – це прихований вплив, факт якого не повинен бути усвідомлений об’єктом маніпуляції. Для досягнення успіху маніпуляція має залишатися непомітною. Успіх маніпуляції гарантовано, коли маніпульована особа вірить, що все, що робиться, є природнім і невідворотним. Для маніпуляції потрібна фальшива дійсність, у якій її присутність не буде відчуватися» [4, с.219].

«Технологічна» площина маніпулювання в міждисциплінарному контексті визначає наявність певних процедур і технік впливу на поведінку людини. Для політичних досліджень важливо вивчати наслідки застосування подібних технік у більш широкому статистичному обсязі. В. Корольчук стверджує, що «природа маніпуляції полягає в подвійному впливові – поряд з відкритим повідомленням маніпулятор посиляє адресату «закодований» сигнал, сподіваючись на те, що цей сигнал розбудить ті образи у свідомості адресата, які потрібні маніпулятору» [4, с.219].

На прикладі маніпуляцій у злочинному світі розкривається технічна досконалість цілеспрямованого психологічного впливу. В політичному контексті навмисний (злочинний) маніпулятивний вплив є порівняно рідкісним явищем. Водночас поширеним явищем є спроби розкрити факт прихованих маніпуляцій з боку тих чи інших політиків або політичних сил. У цьому контексті юридичне визначення політичних маніпуляцій є цілком придатним для використання. «Тривале повторення визначеної дії до зазначених поведінкових модальних дій (злочинів), які могли б бути визначені як «почерк злочинця». Злочинець вчиться не тільки з успіху, а й зі свого «провалу» і беручи до уваги, що до нього приходить усвідомлення, які помилки він зробив, які з них він не повинен надалі робити і взагалі не повинен робити», вказує В. Корольчук [4, с.219].

Крім психологічного та юридичного підходів до вивчення природи політичної маніпуляції у міждисциплінарному контексті досить переконливими є результати мовних та культурологічних досліджень. Мова та мовленнєва діяльність відкривають простір для впливу на свідомість та діє або бездіяльність людей у рамках поширення текстових повідомлень. З політичної точки зору подібна діяльність є однією з найдавніших практик маніпулювання. Її витоки можна знаходити в часах Давньої Греції, в політичному вченні софістів. Однак на сучасному етапі риторичні техніки маніпулювання характеризується можливостями представлення змісту для тих явищ, які є важливими для суб'єкта мовлення. На думку О. Кулакової, «в нав'язуванні суспільній свідомості єдиної програми мовної концептуалізації явища за допомогою її постійної демонстрації і пропаганди» [6, с.61].

Різноманіття форм мовної маніпуляції спонукає до думки про поширеність цих практик у суспільстві та звичний порядок використання для компетентного мовця. Для предметної сфери політики це означає широкий інструментарій для представлення політичної позиції навіть в абстрактних поняттях. Згідно з О. Кулаковою, «гіпостазування – одна із форм мовної маніпуляції, під якою розуміється приписування абстрактним поняттям, що відбивають лише певну якість культурного явища або процесу, самостійного існування» [6, с.61].

Акцентування уваги на поширеності певних маніпуляцій, тим не менш, звертає увагу на мовну культуру як джерело обмежень та регулювання частоти та глибини маніпуляцій у тому чи іншому суспільстві. Моральні цінності, згідно з працями Юргена Габермаса й Нікласа Лумана, виступають одним з провідних обмежувачів масовості маніпулювання та його необмеженого застосування. Згідно позицією О. Кулакової, «вплив на етичні

системи культури як фундаментальне джерело мовної маніпуляції пов'язаний з культуротворчою роллю мови. Ця роль полягає у фіксації і наданні прийнятної для спілкування форми досягнень людської діяльності в усіх її сферах, які завдяки мові набувають для людини форми реального існування. Головним інструментом при цьому є опора мови на систему цінностей. Однак говорити слід не про цінності взагалі, а про певні конкретні ціннісно-етичні системи мовної культури» [6, с. 62].

Крім морально-культурних чинників обмеження маніпулювання важливим є усвідомлення негативного значення політико-маніпулятивних дій з точки зору інтересів суспільства та стратегії публічного врядування. Сучасні дослідники державного управління А. Міхненко та М. Месюк слушно зазначають, що «маніпуляція соціальним настроєм пов'язана з умисним спотворенням суті природи соціальних процесів, з домінуванням корпоративних інтересів тих або інших соціальних груп. Маніпуляція пов'язана передусім із деформаціями соціального настрою, його дестабілізацією. Можна сказати, що маніпулювання - це засіб спотворення соціального настрою. Воно можливе тільки під впливом владних структур, що здійснюють придушення духовного розвитку суспільства за певною схемою» [9, с.6].

Сутність та глибина психологічної, управлінської на мовну культуру та соціально-поведінкової маніпуляції залежить від рівня свободи в суспільстві та здатності громадян зберігати раціонально-критичне та ініціативне ставлення до дій влади. В умовах демократії апологетичне сприйняття будь-якої позиції владного суб'єкта не є поширеним. Звідси як влада, так і громадянське суспільство можуть виступати рівноправними суб'єктами як маніпулювання, так і рівноправного діалогу. Як слушно стверджують А.

Міхненко та М. Месюк, «перехід від діалогової комунікації до маніпуляції суспільною свідомістю є досить небезпечним деструктивним фактором у процесі розвитку громадянського суспільства, оскільки відбувається латентне перетворення громадянського суспільства в суспільство масове, яким набагато легше керувати» [9, с.7].

Неможливість повною мірою оцінити значення політичних маніпуляцій у контексті морально-етичних настанов або ціннісного підходу змушує звертати увагу на політико-інституційні орієнтири та пояснення маніпулятивної діяльності. А. Міхненко та М. Месюк виправдано пов'язують маніпуляцію з «цілеспрямованою дією на певну особу для досягнення заздалегідь запланованих результатів. Роль і значення маніпуляції стали усвідомлюватися в результаті широкого використання політичних технологій і завдяки вивченню так званого «масового суспільства» і «масової свідомості» [9, с.7].

Визначення ознак маніпулювання свідомістю та поведінкою є важливою процедурою для сучасних міждисциплінарних досліджень. Психологічна наука постулює думку про те, що соціально-психологічна маніпуляція на індивідуальному та груповому рівні є нормою міжособистісного спілкування. Для розуміння природи сучасної політичної маніпуляції це створює уявлення про масштаби та середовище маніпулятивної діяльності. Українська вчена О. Самборська, порівнюючи характеристики маніпуляції та інших видів впливу, виокремила наступні її ознаки:– маніпулятивний вплив не усвідомлюється реципієнтом (ця ознака відрізняє маніпуляцію від таких видів впливу, як переконування та санкціонування, але є спільною для зараження та навіювання);– низька можливість реципієнта критично аналізувати інформацію (відмінність від

переконування та санкціонування, спільність із зараженням та навіюванням); – обмежена свобода в прийнятті рішення (обмежена соціальна автономність) – ця ознака є спільною для всіх видів психологічного впливу, окрім переконування; – визнання змісту впливу морально прийнятним (характерно тільки для маніпуляції); – унеможливлення висловлення власної точки зору з боку людини, яка підпадає під вплив; – початкова розбіжність точки зору реципієнта з позицією комунікатора (властива всім видам впливу). [14, с.35].

Загальнонаукове визначення маніпуляції на сучасному етапі концентрується на процесах зміни поведінки без участі об'єкта маніпуляцій. Тобто без усвідомлення зовнішнього впливу. Це також вказує на механізми політичного маніпулювання, які є безособовими та зовнішніми для реципієнта політичної інформації. Згідно з позицією І. Погребняк, «маніпуляція – один із найцікавіших способів управління людською поведінкою та процесами комунікації в цілому, що виник тоді, коли перші люди розпочали спілкуватися між собою, і розвинувся із примітивного обману до справжнього мистецтва – мистецтва бути непомітним для об'єкта і, водночас, засобом досягнення поставленої мети» [10].

Тенденція до перетворення вибору поведінки кожної особистості на ілюзію автономного процесу є загальноприйнятою ознакою психологічної маніпуляції. В політичних відносинах вона проявляється в маркетингових методах організації комунікаційних повідомлень. Як вважає І. Погребняк, однією з провідних форм політичних маніпуляцій є «ілюзія вибору». У рамках цієї стратегії клієнту пропонують вибирати поміж тим, що потрібно продавцю, і тим, що продавцю потрібно. Наприклад, команда: «купуйте!». Ілюзія вибору: «Ви можете купити продукт у зеленій чи у синій упаковці» [10].

Системність психологічного навіювання є важливою рисою маніпуляції як виду діяльності. Організованість та координація дій, спрямованих на повторювання маніпулятивних тез має свій початок на міжособистісному рівні. Тобто особа при сприйнятті політичної інформації тяжіє до загальних соціальних моделей спілкування. На думку І. Погребняк, «сила рекламного впливу залежить від такого чинника, як повторюваність інформації. Для досягнення ефекту навіювання недостатньо повідомити інформацію тільки один раз. Варто прагнути, щоб повідомлення, яке навіюється, повторювалося кілька разів, причому щораз у нього вносилося щось нове, змінювалися способи і форми подання змісту» [10].

Психологічна природа підпорядкування маніпулятивним імпульсам пов'язана з потребами реалізації інтересів особистості. Також людина вимагає певних форм контролю та пропозиції зразків оптимальної поведінки пов'язаних з її потребами. Розглядаючи значення механізму навіювання, І. Погребняк звертає увагу на той факт, що «безупинне, тривале й одноманітне повторення рекламних сюжетів швидше за все не спроможне автоматично викликати стійку споживацьку поведінку, воно має якимось чином сполучатися із внутрішніми станами споживача, на який цей вплив спрямовано, зокрема з його потребами» [10].

Загальнокультурні тлумачення маніпуляції на рівні всього суспільства пов'язані з ретроспективними зразками зміни світогляду й масової поведінки. Практика управління тоталітарними суспільствами на основі символів та мистецтва у пропаганді набували характеру принципів організації та політичного врядування. Т. Тепенчак «найважливішою особливістю тоталітарних естетик вважає реалізм, який міцно закріпився у назві відповідного творчого методу в Радянському Союзі (соцреалізм) і виявився

покладеним в основу так званих «принципів фюрера» в Німеччині» [15, с. 63]. Тоталітарна ідейно-культурна індоктринація формувала механізми багатоступінчастої маніпуляції свідомістю та поведінкою.

В цій схемі маніпуляторами виступали не лише засоби масової інформації, а творці різних форм мистецтва, які впливали на політичну свідомість населення багатьох держав. Т. Тепенчак слушно вказує, що «створювати достойні великої сталінської епохи твори міг тільки радянський художник, активний будівник комунізму. Культура ж німецького націонал-соціалізму також апелювала до реалізму – «героїчного» й «ідеального», метою її стала «Нова Людина», надлюдина, спрямована в минуле з метою відродження втраченого» [15, с. 64]. Культурологічний зміст маніпуляції свідомістю в сучасному світі неможливо досягнути без зразків тоталітарного мислення.

Латентний характер принципів організації свідомості, яка придатна до маніпуляції, зумовлює смислові форми багатьох сучасних політико-комунікаційних кампаній. Т. Тепенчак «головним завданням культури Третього рейху називає підтримку і поширення нацистської світоглядної ідеології та створення умов для захоплюючого її сприйняття, у дусі яких здійснювалася революція. Вона зобов'язана була проникати в уми аудиторії. Інтелектуалізм засуджувався і, оскільки народ був єдиним, культура також не повинна була відриватися від його коренів. Нацисти визнавали мистецтво лише у тому випадку, коли воно служило поширенню націонал-соціалістського духу» [15, с.67]. Значущі тоталітарні символи і цінності виявляються на основі соціологічної діагностики.

Культурологічний зміст символної тоталітарної індоктринації демонструє, що психологічне навіювання може бути досить стійким. Також воно має характер дій та стандартів поведінки великих за обсягом соціально-демографічних груп. Це визначає їх придатність для політичного маніпулювання.

Сказане свідчить, що міждисциплінарне тло політичних маніпуляцій у сучасному суспільстві дозволяє визначати цю діяльність як масову, звичну не лише для маніпуляторів, але й для об'єктів маніпуляції. Водночас для політологічного дослідження важливим є встановлення чинників успіху політичного маніпулювання в умовах політичної конкуренції. Це ставить питання про ефективність маніпулятивних технологій у політико-організаційному контексті.

Отже, сучасні суспільні та гуманітарні науки розглядають політичну маніпуляцію як девіантну форму політичної поведінки. Вона спотворює політичне світосприйняття, вводить в оману реципієнтів інформації, погіршує стан громадської думки, негативно впливає на політичні рішення. Поряд з цим, міждисциплінарне значення маніпулятивної діяльності у сфері політичної комунікації зазнає значних коректив на тлі інформаційно-комунікаційної (цифрової) революції. Зокрема, соціологічні підходи до оцінки політичного маніпулювання визначають негативне ставлення населення до подібних практик. У рамках в сучасної психології надається увага особистісним аспектам маніпулятивного впливу на поведінку індивідів і груп. Мовно-культурні міркування над проблемами політичної маніпуляції акцентують увагу на підміні понять та логічних викривлення змісту і сутності політичних повідомлень. Нормативно-правова традиція звертає увагу на суперечності політико-маніпулятивної діяльності та законодавчого регулювання політичної комунікації. Спільними фокусним аспектом для

міждисциплінарного розгляду явища є складність однозначного тлумачення політичної маніпуляції та можливість її інтерпретації у термінах постправди, ідеологічних та пропагандистських версій політичної дійсності. У цілому слід зазначити, що доцільним є вивчення дестабілізаційного потенціалу політичної маніпуляції як політико-комунікаційної діяльності та діяльності у рамках політичного управління. Ці аспекти можуть бути основою для подальших наукових розвідок у рамках проблеми, порушеної у даній статті.

Таким чином, розгляд політичних маніпуляцій як виключно «позаморального» явища розкриває позицію маніпулятора як чинника політики, який перебуває за межами встановлених у суспільстві правил політичної гри. Політико-філософська модель інтерпретації політичного маніпулювання акцентує увагу на непублічності та неприпустимості «ошукування» мас та ускладнення комунікаційних процесів за рахунок викривлення інформації. Водночас психологічні розвідки дають змогу зрозуміти, що маніпулювання є природним та апробованим аспектом суспільної діяльності, який в політичній сфері набуває удосконаленого та технологійного характеру.

1.2 Фахові політологічні візії явища маніпулятивних політичних комунікацій

Отже, як ми побачили в попередньому підрозділі, міждисциплінарна перспектива маніпулятивних політичних комунікацій розташовує це явище за межею позитивних конотацій суспільного розвитку. Водночас специфіка політичної предметної сфери в науковому дискурсі звертає увагу передусім на реальне значення того чи іншого політичного явища, його вплив на політичні інститути та процеси в цілому. Маніпулятивна політична комунікація вимагає оцінки на основі кількості та якості маніпулятивних

політичних повідомлень та реакції на них з боку громадян та політичної еліти.

В сучасних політологічних дослідженнях здійснюється синтез предметних площин політико-інституційного середовища та медіа-просторів, в яких формується та поширюється політичний дискурс. Низка дослідників звертає увагу на маніпулятивну природу цифрових медіазасобів як таких. Відстоюється теза, що сучасні політичні комунікації є маніпулятивними через технологічні особливості сучасних медіа діяльності. Крейн Метью та Ентоні Надлер досить слушно «пропонують оцінку політики щодо використання цифрових рекламних систем іноземними оперативниками та іншими маніпулятивними агентами, які намагаються вплинути на вибори, сформувати політичний дискурс, розпалити соціальний поділ та підірвати демократію. Наші рекомендації щодо політики синтезують і спираються на ідеї з огляду понад двох десятків звітів, опублікованих у період з 2017 до початку 2019 року науково-дослідними інститутами, групами громадянського суспільства та урядовими запитами в Північній Америці та Європі (див. бібліографію). Хоча більшість звітів охоплюють широкий спектр проблем, починаючи від конфіденційності й закінчуючи безпекою даних, унікальною особливістю цього дослідження є те, що ми зосереджуємось саме на політичному реагуванні на використання цифрової реклами в маніпулятивних кампаніях. Хоча більша частина нашого обговорення стосується індустрії цифрової реклами загалом, ми зосереджуємось, зокрема, на платформах соціальних медіа через їх центральне місце як простори онлайн-політичного дискурсу та їхнє домінуюче положення на світовому рекламному ринку» [5, с.382].

Сучасні політологи намагаються відійти від ціннісної упередженої оцінки політичного маніпулювання. Вони фіксують емпіричні прояви політичної маніпуляції, вказують на зростання кількості організованих політико-комунікаційних кампаній. Дослідження К.Метью та Е. Надлер продовжує визначення масштабу проблеми кампаній політичних маніпуляцій та ролі цифрових рекламних систем у таких кампаніях, підсумовуючи можливості сучасних цифрових рекламних систем, окреслюючи, як ці можливості стають зброєю політичними суб'єктів, досліджуючи перспективні відповіді політики на ці кампанії. проблеми, а також обмеження та невизначеність щодо впровадження такої політики, і, нарешті, розміщення проблем маніпулятивних кампаній у ширшому контексті за межі рекламних систем та окреслення того, що ми бачимо як найважливіші питання політики для побудови більш демократичних цифрових медіа-середовища [5, с.370].

Дослідники вважають, що технологічні основи сучасного політичного рекламування не залишають вибору політичним акторам, інакше як скористатися потенціалом адресного поширення політичної інформації. При цьому вони спираються на дані великих соціальних мереж та технологічні алгоритми, які виступають базовою основою для просування політичного контенту, що потенціально здатний змінити поведінку виборців. Згідно з К.Метью та Е. Надлер, «використовуючи прогностну аналітику, Lookalike Audience Facebook пропонує «клони» аудиторій, які мають певні атрибути з цільовою аудиторією. Хоча деякі основні платформи намагалися заборонити рекламодавцям націлюватися безпосередньо на основі чутливих атрибутів, таких як етнічна приналежність, дослідники виявили, що зловмисні рекламодавці все ще можуть націлюватися на ці групи, використовуючи критерії проксі» [5, с.370].

Окремі науковці наголошують, що сучасне політичне маніпулювання має стати предметом публічного розслідування з боку відповідних уповноважених інституцій. Основними етапами такого дослідження є фіксація маніпулятивних проявів, а також виявлення конкретних суб'єктів поширення дезінформації, які намагаються приховати свою діяльність. Одне з сучасних досліджень маніпулювання соціальними мережами наводить думку професора Філіп Говарда, директора Оксфордського Інтернет-інституту. Як співавтор звіту він стверджує: «наш звіт показує, що дезінформація стала більш професіоналізованою і тепер виробляється в промислових масштабах. Зараз, як ніколи, громадськість повинна мати можливість покладатися на достовірну інформацію про політику та діяльність уряду. Компанії соціальних медіа повинні покращити свою гру, посиливши свої зусилля, щоб помітити дезінформацію та закрити фальшиві акаунти без необхідності державного втручання, щоб громадськість мала доступ до високоякісної інформації» [43].

Значним кроком у дослідженні сучасних політико-комунікаційних процесів слід вважати розвідки стосовно структури політико-комунікаційних центрів, їх мотивації та напрямів діяльності. Вчені виявляють взаємозв'язки між технологічними структурами та тими, хто направляє їх діяльність. Доктор Бредшоу додає: «діяльність кібервійськ може виглядати інакше в демократіях, ніж у авторитарних режимах. Вибірчі органи повинні розглянути ширшу екосистему дезінформації та комп'ютерної пропаганди, включаючи приватні фірми та платних впливових осіб, які стають все більш помітними акторами в цьому просторі» [43].

Важливим елементом формування сучасної політологічної візії на проблеми політичного маніпулювання є припущення про цілеспрямовану

конфліктну взаємодію політико-маніпулятивних кіберактивів. Ці структури здійснюють маніпулятивні операції та операції з протидії дезінформації, що дозволяє говорити про появу нового виміру сучасної демократичної політики. Дослідники показали, як «кібервійська використовують різні комунікаційні стратегії, щоб маніпулювати громадською думкою, наприклад, створювати дезінформацію або маніпулювати ЗМІ, орієнтуватися на дані та використовувати зловмисні стратегії, такі як розгортання клеветницьких кампаній або переслідування в Інтернеті» [43].

Емпірично підтверджені спроби маніпулювання політичною інформацією говорить про значні обсяги цієї діяльності в масштабі всього світу. При цьому застосування політико-маніпулятивних акцій є характерним як для демократичних або гібридних, так і для авторитарних режимів. У звіті також встановлено, що «76 країн використовували дезінформацію та маніпулювання ЗМІ в рамках своїх кампаній, 30 країн використовували стратегії керування даними, щоб націлити на конкретних користувачів політичну рекламу, 59 країн використовували спонсорованих державою тролів для нападу на політичних опонентів або активістів у 2019 році проти 47 країн у 2019 році» [43].

Обсяги та характер цілеспрямованого перетворення політичної інформації та спроб зміни громадської думки і поведінки громадян спонукають дослідників висловлювати занепокоєння. Воно стосується загроз, які виникають для демократичного прийняття рішень і формування системи поширення упереджених політичних повідомлень, що висуває питання протидії таким практикам. На думку У. Рейсах, «дослідження зосереджено на загрозах для демократичних процесів прийняття рішень. Виходячи з подій у 2019 та 2020 роках, ЄС (2020а) висловлює занепокоєння, які стосуються

основних причин дослідження: «Дезінформація підриває довіру до інституцій, цифрових і традиційних ЗМІ та завдає шкоди нашим демократіям, перешкоджаючи здатності громадян приймати обґрунтовані рішення» [32, р.907].

Політологічне осмислення емпіричних проявів політичного маніпулювання в медіасередовищі наголошує на конкретних засобах запобігання масштабним порушенням, які можуть стосуватися зміни політичної позиції та електорального вибору. Цю небезпеку пропонують давати на основі розширення вільних та неупереджених Інтернет-обговорень. Згідно з У. Рейсах, «це може поляризувати дебати, створити або поглибити напруженість у суспільстві та підірвати виборчі системи, а також мати більш широкий вплив на європейську безпеку. Це порушує свободу думок і їх вираження, основне право, закріплене в Хартії основоположних прав Європейського Союзу». У цій статті аналізується, як дезінформація загрожує демократичному прийняттю рішень і як соціальні медіа-платформи можуть сприяти вирішенню цих проблем» [32, р.907].

Обговорення наслідків політичного маніпулювання інформацією виходить на рівень формулювання конкретних рекомендацій щодо обмеження цього негативного явища. Зокрема, йдеться про можливість обмеження зловживань у політичному використанні цифрових медіа засобів. На думку вченого, «яким чином будь-який вид регулювання має бути реалізований та запроваджений, залежить від того, як відповідне суспільство реалізує свої повноваження та право забезпечити належне використання соціальних медіа, особливо під час виборів. Можливості та форми етичного управління обговорюються в розділі 4 цієї статті» [32, р.907].

Отже, сучасна політична наука шукає способи пояснення функціонування політичного контенту на основі цифрових технологічних засобів. Висувається позиція, що новітні комп'ютерні та Інтернет-технології змушують перетворювати формати трансляції політичних меседжів. Як вказують дослідники, «політичне профілювання може спричинити такі типи проблем для демократій: Політична реклама дуже оптимізована та націлена на конкретних осіб. Окремі користувачі часто не знають, як, через кого і чому на них впливають» [47].

В сучасному політологічному аналізі робиться акцент на розрізненні справжньої та спотвореної інформації. При цьому автори докладають зусиль до встановлення причинно-наслідкових засобів політичної маніпуляції у співвідношенні з поширенням прийнятної (істинної) або нейтральної інформації. Згідно даних фахівців, «вірусність» онлайн-контенту означає експоненційне поширення інформації. Він створюється шляхом «ретвітів, додавання у вибране та відповіді» і став індикатором ефективності онлайн-повідомлень. Така ефективність сприятлива для рекламодавців, а також для маніпуляторів, які використовують тригери для привернення уваги. Новинки, агресивні заяви, захоплюючі новини та твердження пересилаються одnodумцям. Vosoughi, Roy and Aral проаналізували поширення новин у Twitter та класифікували правдиву та неправдиву інформацію, використовуючи шість незалежних організацій з перевірки фактів. Вони виявили, що брехня поширюється значно далі, швидше, глибше і ширше, ніж істина, у всіх категоріях [47].

Маніпулятивний характер сучасної політичної комунікації виявляється на основі більшою або меншою придатності політичного контенту для її трансформації відповідно до цілей та побажань політичного суб'єкта. При

цьому формат посилення має бути сформований відповідно до існуючих схильностей та звичок реципієнтів політичної інформації. За даними наукових розробок, «оскільки певні теми були класифіковані як «релевантні» для користувачів, вони отримують «більше однакових», що означає, що припущення та упередження користувачів підтримуються та підкріплюються. Участь у різних мережах призводить до сегментації та поляризації різних груп у суспільстві і зменшує ймовірність політичного консенсусу чи компромісу. Крім того, екстремальні погляди можуть зміцнювати хибні переконання, а також помилкові звинувачення та теорії змови, які стосуються політичних кандидатів, суспільних і політичних тем і стратегій» [46].

Нагальність протидії політичному маніпулюванню змушує політологів закликати до більш виваженого ставлення до проявів політичного мовлення йдеться про зменшення агресивності та руйнівних практик впливу на свідомість. Також наголошується, що маніпулятивний зміст політичного дискурсу в цілому руйнує можливості для демократичної згоди.

Зарубіжні й вітчизняні науковці надають увагу структурним та змістовним аспектам сучасного політичного маніпулювання. Н. Шипка вивчає легітимацію політичної суб'єктності національних меншин в Україні (Шипка, 2008) [32], М. Крейн та А. Надлер досліджували політичні маніпуляції та інфраструктуру реклами в Інтернеті (Crain, Nadler, 2019) [35], Н. Ломас вивчає маніпуляції виборцями у соціальних мережах зараз є глобальною проблемою (Lomas, 2019) [37], У. Райзах розкриває особливості відповідальності соціальних медіа в часи суспільних та політичних маніпуляцій (Reisach, 2021) [40]. Однак, потрібно надати увагу легітимаційним аспектам політичного маніпулювання як практики політичної комунікації владних суб'єктів і суспільства.

Як засвідчили політологічні дослідження, фахові наукові розробки вказують на поширеність маніпулювання як у межах демократичного, так і авторитарного політичного середовища. Можливість зміни інформаційного порядку денного та поведінки населення за короткий період часу приваблює політичних суб'єктів та робить маніпулятивні політичні комунікації невід'ємною частиною сучасної політичної діяльності.

Низка вітчизняних вчених-політологів ґрунтовно розглядає структуру та функції сучасних політичних маніпуляцій. Зокрема, О. Бойко присвячує свою працю діагностуванню ознак, характеру та спрямування соціально-політичного маніпулювання як основи психологічного захисту [1], С. Литвиненко надає увагу політико-психологічним маніпуляціям як засобу керування масами [12], О. Проскуріна вивчала політичне маніпулювання в контексті виборчої кампанії в Україні 2012 р. [21], О. Рябоконт аналізує маніпуляції масовою свідомістю в політичному сегменті соціальних мереж [26], С. Сугак ідентифікує мовні маркери маніпулювання громадською думкою у межах політичного дискурсу в друкованих мас-медіа опозиційного спрямування [29], О. Яцунська аналізує маніпулятивні технології політичної реклами «лівих» на дострокових парламентських виборах [34]. Однак, існує потреба фокусування наукового пошуку на потребах узгодження значення політико-комунікаційного та політико-технологічного вимірів політичного маніпулювання. Необхідно уточнити основи організаційного підпорядкування й координації у рамках реалізації політико-технологічного вектору політичних кампаній та змісту політико-комунікаційних повідомлень.

Усвідомлення «могутності» цифрових засобів політичної комунікації відбулося порівняно нещодавно. Успішна президентська кампанія Дональда

Трампа 2016 була першим тріумфом SMM-менеджменту та залучення адресних груп населення як прихильників кандидата. Як зауважує С. Поганопулос, поточне дослідження надає докази того, що стратегії партійної кампанії на президентських виборах у США за останні роки змінилися, щоб відобразити зростаючий акцент на мобілізації електоральної бази порівняно з переконанням незалежних, невизначених або змінних виборців. Пошук надійних прихильників стає все більш бажаним для політичних кампаній, особливо з 2000 року, порівняно з ризикованими та непевними перспективами орієнтації на менш надійних прихильників [23].

Ідентифікація сучасними експертами та аналітиками провідної ролі політичної маніпуляції на основі діяльності цифрових медіа прийшла через аналіз подій, які тривали з початку XXI століття. Методологічною рамкою послужили зміни у сприйнятті політичної поведінки та можливостях її програмування. С. Поганопулос припускає, що ця зміна пояснюється, принаймні частково, змінами в контексті, в якому проводяться сучасні кампанії, що збіглося з президентськими виборами 2000 року; прогрес у мікротаргетуванні, зокрема завдяки новим технологіям електронної кампанії та електронної мобілізації, а також поведінкова наука, пов'язана з мобілізацією виборців, є двома найпотужнішими досягненнями [23].

Сучасні науковці визначають можливість впливу політичного маніпулювання на структурні зміни в суспільстві. Також вони припускають вплив маніпулювання на динамічні зміни громадської думки. Матеріалом цього зазвичай слугують вибори в США. Навпаки, переконання є набагато складнішим і ризикованішим підходом. Грецький науковець дійшов до висновку, що зростаючий акцент на мобілізації електоральної бази під час виборів, ймовірно, сприяв посиленню партійної поляризації в Америці [23].

Політологами було встановлено, що непублічне політико-комунікаційне маніпулювання великими даними стало поширеною практикою в державах з усталеною демократією. Це дало змогу для створення нової концептуальної моделі розвитку ризикової політичної комунікації. Як вказує С. Поганопулос, озброївшись складними базами даних, що містять величезні обсяги інформації індивідуального рівня про демографічні характеристики, звички та політичні інтереси виборців, політичні кампанії по обидва боки проходу та на всіх рівнях офісу, використовуйте ці «великі дані» для розробки ефективних кампаній реалізується за допомогою традиційних і нових тактик, включаючи електронні кампанії, електронну мобілізацію та соціальні медіа [23].

Ідентифікація маніпулятивного впливу на матеріалі сучасної Америки здійснилася в контексті змагання Демократичної та Республіканської партії. Ці дві політичні сили створили унікальне конкурентне середовище, не властива жодні іншій демократичній країні світу. А. Парлапіано та К. Дж. Лі стверджують, що акаунти були зосереджені на таких питаннях, як імміграція, рух «Black Lives Matter» і релігія. Деякі з них використовувалися, щоб заохотити групи меншин не голосувати або висунути звинувачення в тому, що Демократична партія займається шахрайством [25].

Неможливість нормативно-правового переслідування політичного маніпулювання дає змогу застосовувати широкий арсенал засобів та інструментів зміни громадської думки та поведінки. А. Парлапіано та К. Дж. Лі наголошують, що облікові записи в соціальних мережах іноді використовувалися для контакту та координації з місцевими співробітниками кампанії Трампа. У червні 2016 року волонтер кампанії Трампа погодився надати плакати для мітингу «Марш за Трампа», організованого організацією.

В обвинувальному акті не стверджується, що будь-які американці свідомо вступали в змову з групою [25].

Існують численні емпіричні приклади того, що політичні технологи та організатори політичних кампаній дуже цинічно ставилися до ідей, які вони пропагують. Це свідчить, що політичне маніпулювання закріпилося в західному суспільстві як один з визнаних способів політичної діяльності та вихідних засобів досягнення політичних цілей. Згідно з даними А. Парлапіано та К. Дж.Лі, крім мітингів на підтримку Трампа, які вона влаштувала до та після виборів, група також організовувала мітинги проти Трампа, зокрема «Шарлотта проти Трампа» у Шарлотті, Північна Кароліна, та «Трамп НЕ мій президент» у Нью-Йорку після виборів[25].

Окремим аспектом наукового осмислення теми політичного маніпулювання є конкретні рекомендації щодо викриття неправдивої політичної інформації. Ці відомості дозволяють стверджувати, що політичні маніпулятори завжди можуть зустріти протидію в умовах демократії. Нідерландська тренінгова організація RNTC здійснює методичне забезпечення боротьби з фейковими новинами. Усі учасники моїх курсів журналістських розслідувань стикалися з проблемою політиків, які намагалися контролювати порядок денний новин і навіть брехали. Громадські активісти, що протистоять політичним маніпуляціям, закликають не впадати у відчай. Вони добре виконують свою роботу, та можуть допомогти цільовій аудиторії визначитися з тим, що є фейком, а що ні [36].

Сучасні вчені переконані в можливостях ідентифікації перекручування політичних фактів та хлібного відображення політичної реальності. Нідерландські аналітики закликають споживачів інформації кинути виклик фейковим новинам. Перевірка фактів – взяття публічних заяв і їх

розслідування – є фундаментальною для журналістських розслідувань. «Якщо ви хочете кинути виклик фейковим новинам, вам потрібно перевірити факти переконливим способом», вказують експерти [36].

Окремою складовою політичного маніпулювання загальному плані є діяльність медіа. Співробітники ЗМІ (журналісти та технічні фахівці) беруть участь в політико-маніпулятивних акціях та політико-маніпулятивних кампаніях в рамках своєї звичної професійної діяльності. Як вважають дослідники Інтернет-фейків, переконливість є основою ефективності маніпуляції. Фейкові новини самі по собі можуть бути дуже переконливими. Політики дуже добре знають, що працює для їхньої аудиторії. Це означає, що формати, які журналісти використовують для подання своїх розслідувань, також повинні добре працювати на їхню цільову аудиторію, щоб спонукати людей слухати або читати. «Це все про переконання», стверджують експерти нідерландського тренінгового центру [36].

Встановлення технічних засобів, які дозволяють здійснювати технологічну та системну політичну маніпуляцію, дає змогу уявити масштаби явища. Сучасні експерти та аналітики вважають, що технологічні інструменти соціальних мереж залучені до маніпулювання на основі закладеного технологічного потенціалу. Фахівці з RoBhat Labs вважають ключовим процесом ідентифікацію пропагандистських ботів. Боти в Twitter – це напівавтоматичні або автоматизовані програми, які використовують звичайні функції Twitter, такі як твіти, повторні твіти та публікація вмісту. На відміну від інших веб-сайтів соціальних мереж, таких як LinkedIn, Twitter дозволяє використовувати ботів на своїй платформі. Наприклад, у Twitter є бот, який твітнув кожне слово англійською мовою та виконав завдання ще у 2014 році. Існують програми сторонніх розробників, які допомагають

самостійно налаштувати роботу з ботом, а API Twitter дозволяє автоматично публікувати дописи. Здебільшого боти нешкідливі та публічно виявляють себе ботами [39].

Визначення контрагентів соціальних мереж як учасників політичного маніпулювання є однією з базових тем сучасних досліджень політичної комунікації. Тема Інтернет-ботів є надзвичайно популярною для наукового обговорення. На думку експертів, існує група політичних облікових записів Twitter, які зазвичай називають ботами для політичної пропаганди, які відрізняються. Це облікові записи, які ідентифікують себе як справжні люди та чиї твіти є політично протилежними. Вони часто ретвітують вміст замість того, щоб створювати власний. Ми бачили випадки, коли ці облікові записи повторно публікували фальсифіковану інформацію або пропагували насильство чи громадянські заворушення [39].

Сучасні аналітики наголошують на використанні технологій соціальних мереж незалежно від їх користувачів. При цьому в основі визначень перебуває ажніак не політична ангажованість політичних ботів. Вони копіюють поведінку споживачів Інтернету, але роблять це недостовірно, що і дозволяє їх ідентифікувати. Крім того, здається, що всі ці облікові записи є частиною однієї мережі інших ботів для політичної пропаганди, що дозволяє їм дуже швидко просувати вміст реальним людям у мережі. Але вони дуже «прагнуть» виглядати як справжні люди. В аналізі цих облікових записів експерти побачили, що деякі з цих пропагандистських ботів спочатку виглядали як людиноподібні облікові записи. Це свідчить про те, що деякі з цих ботів могли бути зі зламаних або проданих облікових записів людей, вказують фахівці RoBhat Labs [39].

Крім суто технічних можливостей ідентифікації політичних ботів, сучасні політичні маніпуляції стають очевидними через політичну позицію поширювачів повідомлень. Щоб вирішити цю дилему, експерти RoBhat Labs визначили облікові записи з певною підозрілою поведінкою як облікові записи ботів із високим рівнем довіри. Така поведінка, як твіти кожні кілька хвилин протягом цілого дня, схвалення поляризаційної політичної пропаганди (включно з фейковими новинами), отримання великого облікового запису підписників за відносно невеликий проміжок часу та постійне ретвітування/просування інших облікових записів ботів із високим ступенем довіри – це риси, які ведуть до облікових записів ботів із високою достовірністю. Це облікові записи, які активісти-дослідники прагнуть класифікувати та привернути увагу реальної спільноти Twitter [39].

Усвідомлення масштабів політичних Інтернет-маніпуляцій призводить до спроб формулювання рекомендацій для припинення або обмеження цього явища. Існує позиція, згідно з якою освіченість громадян допоможе скоротити політичні маніпуляції. Дослідники з RoBhat Labs наголошують на необхідності, щоб користувачі Twitter запитували будь-які підозрілі акаунти, які вони знайшли. Використовуючи цей класифікатор, який вони розробили, фахівці змогли відстежувати активність цих облікових записів і знаходити деякі цікаві закономірності в тому, як вони поведуться та взаємодіють з рештою спільноти Twitter [39].

Отже, емпірична ідентифікація масштабів політичного маніпулювання в конкурентному політичному середовищі дозволяє сформулювати уявлення про його специфіку. В її основі покладено не лише прагнення політичних суб'єктів змінити поведінку громадян, але й специфіку функціонування самих Інтернет-засобів, які орієнтуються на сферу послуг.

Таким чином, сучасні академічні вчені-політологи та прикладні дослідники констатують, що технологічні засоби впорядкування Інтернет-повідомлень та забезпечення адресності реклами перетворили політичних суб'єктів на своєрідних «генераторів» маніпулятивних повідомлень. За таких умов різниця між «справжніми» та «викривленими» позиціями та думками поступово втрачається. Це змушує говорити про всезагальність маніпулятивної природи політичної комунікації.

Поза нормативним контекстом маніпулятивні політичні комунікації, з точки зору сучасних політичних наук, є інтегрованою діяльністю з просування певних бажаних повідомлень, які тлумачаться як «політична правда». В цілому, згідно із сучасними політико-комунікаційними дослідженнями, активне використання маніпулятивних методик здійснення політичної комунікації зрештою призвело до появи стану постправди в політичному медіа-секторі на глобальному рівні.

1.3. Методологія дослідження політико-комунікаційних маніпуляцій

Дослідження маніпулятивних практик сучасної політичної комунікації здійснюються на основі фіксації емпіричних проявів політичного маніпулювання та їх оцінки й інтерпретації для процесів суспільного розвитку і розбудови демократичної політичної інфраструктури. У зв'язку з цим необхідно звернути увагу на фокусні аспекти методичного осмислення кількості маніпулятивних політико-комунікаційних проявів та критеріїв їх ідентифікації. Важливим аспектом є прогнозування тенденцій маніпулятивних політичних комунікацій та їх подальшої видозміни.

В сучасних міждисциплінарних дослідженнях реалізація переходу від емпіричної фіксації політичних маніпуляцій до більш широких узагальнень здійснюється через усвідомлення більш широкого значення цього явища для розвитку суспільства. На сучасному етапі стає більш очевидним, що вплив маніпулятивних технологій передавання інформації та користування ними політичних суб'єктів є більш складним та комплексними, ніж вважалося раніше. Згідно з комплексним дослідженням політики соціальних медіа, «окрім сенсаційних, змовницьких та замаскованих — ознак, які були частиною онтологій фейкових новин протягом століть — визначення підкреслює ще один елемент, екстремістський, який проникає в суть сучасного занепокоєння цим явищем, коли його вивчають не лише як практику маніпулювання засобами масової інформації та громадською думкою, а й тригером для суспільних заворушень» [47, р. 23].

Наявність широкого кола цифрових технологічних засобів спонукає дослідників до пошуку термінів для ідентифікації порівняно нових явищ науковцями. Вони йдуть шляхом сполучення відомих практик політичного

інформування та «спонукання» і новітніх технологічних новацій. «Комп'ютерна пропаганда, другий термін, відноситься до «сукупності соціальних медіа, автономних агентів і алгоритмів, яким поставлено завдання маніпулювати думкою». Широта визначення має на меті охопити ботів, які розширюють контент, рекламні платформи, які дозволяють мікронацілювання та персоналізацію обміну повідомленнями про вплив, а також ферми кліків, які збільшують кількість підписників і показники взаємодії, забезпечуючи публікаціям вищі «показники марнославства» та таким чином, більша символічна сила через фальшиву підтримку», вказують експерти [47, р. 24].

Методологічне значення особливостей адресного просування інформації як основи політичної маніпуляції розкривається на основі пошуку корисності цих засобів для політичних суб'єктів. Нерідко провідним принципом співвідношення цифрових новинок та політичної сфери є давній принцип «кому вигідно». В нашому дослідженні ми будемо намагатися диференціювати потенціальні та реальні способи політичного маніпулювання. Згідно з розробкою вчених, «націлювання соціальних медіа може стосуватися сегментації аудиторії, доступної на платформах з рекламними цілями, а меметика — використання макросу зображення для формулювання яскравого повідомлення, а також для створення мему як добавки. контейнер вмісту для підкріплення розповіді»[47, р. 28].

Систематизація даних щодо проникненням цифрових технологій до розв'язання політичних завдань здійснюються на основі розуміння існуючого політичного контексту не лише всередині окремих держав, але й на міжнародному рівні. Тісний взаємозв'язок політико-маніпулятивних кампаній з міжнародними та геополітичними інтересами формує нову пояснювальну

структуру співвідношення внутрішньої та зовнішньої політики сучасних держав. Згідно з даними колективу науковців, «у 2018 році було опубліковано перше широкомасштабне глобальне дослідження комп'ютерної пропаганди, яке вивчало організовані маніпуляції в соціальних мережах, такі як використання фальшивих підписників у 48 країнах, включаючи Нідерланди. У дослідженні описуються різні обчислювальні тактики, які застосовують не стільки російські учасники кампанії впливу, скільки політичні партії для впливу на виборців та вибори. Було виявлено, що використання соціальних медіа як інфраструктури для поширення пропаганди та дезінформації стало широко поширеним. Розглядається «діяльність кібервійськ», яка визначається як «використання урядом або політичною партією соціальних мереж для маніпулювання громадською думкою» [47, р.34].

Одним з важливих методологічних аспектів нашого дослідження слід вважати розгляд засобів протидії зловживанням політико-маніпуляціями технологіями, а також мінімізації їх негативного ефекту. При цьому зазначені стратегії лежать у площині традиційних політико-інституційних взаємодій, зокрема, у сфері адаптації громадянських мереж. Аналіз політики соціальних медіа дозволяє стверджувати, що «більш загальний шлях вперед, який представлений у літературі, – це інвестувати в громадянське суспільство, оскільки воно «повинно залишатися першим щитом від маніпулювання інформацією в ліберальних, демократичних суспільствах». Такі ініціативи особливо актуальні навколо подій, таких як вибори, під час яких громадянське суспільство можна підтримати за допомогою незаконодавчих, превентивних заходів та співпраці уряду з багатьма зацікавленими сторонами

з промисловістю, неурядовим сектором та регіональними акторами» [47,р.57].

Цілеспрямована діяльність щодо обмеження впливу політичних маніпуляцій є однією з методологічних рамок даної роботи. Вона ґрунтується на осмисленні досвіду провідних демократії світу. Цей досвід свідчить, що протидія політичним маніпуляціям є результатом політичної волі, консенсусу та співпраці демократично орієнтованих політичних сил та інституцій. Шведська рада з питань медіа є прикладом того, що «політики та медіа-професіонали співпрацюють і регулярно зустрічаються для обговорення та протидії дезінформації та пов'язаних з нею проблем. Такі регулярні консультації з багатьма зацікавленими сторонами як всередині, так і між європейськими країнами є однією з рекомендацій, які часто дають» [47, р.57].

Співвіднесення практик зарубіжного досвіду та пріоритетів державного будівництва сучасної України є основою для застосування порівняльної методології. При цьому досвід країн сталої демократії є важливим не лише як зразок для порівняння, але також як прогнозування. Елементом прогнозування та передбачення майбутніх маніпуляційних процесів є констатація дисфункційності вітчизняних політичних комунікацій, яка грає роль відправленого пункту в подальшому розвитку дослідного сюжету. Згідно з експертами ІПЕНД імені І. Кураса, «саме на зламі 2013–2014 років пропагандистська антиукраїнська кампанія Росії показала недостатній рівень розробленості наукових та методологічних напрацювань у сфері інформаційної безпеки України та виявила слабку координацію діяльності державних органів, науковців, громадянського суспільства для протидії інформаційній агресії, яка справила значний вплив на свідомість в українському суспільстві» [10, с. 278].

Розгортання встановлення мотивації застосування політичний маніпуляції в українському контексті у порівняльній перспективі потребує термінологічних визначень. Зокрема, важливим моментом є диференціація цілей і завдань учасників політичних взаємодії та їх зумовленість ситуативними або стратегічними міркуваннями. На думку представників ІПЕНД імені І. Кураса, «суть справи не можна зводити до простої констатації інтересу як мотиваційного вістря політичних механізмів: потрібно вести мову про бажаність і недоцільність, про прийнятність і неприпустимість тих чи інших інтересів, а відтак – про вибір на користь конкретного інтересу за знову-таки конкретно-історичних умов [10, с. 278].

Ціннісно-світоглядні елементи мотивації політичного процесу в Україні є важливим принциповим аспектом розуміння системного характеру політичних маніпуляцій. Попри ангажованість багатьох дослідників успіхом демократичних реформ в Україні дається взнаки слабка інституційна спроможність, яка заперечує швидке досягнення амбітних цілей. Це також стає додатковими елементами контексту політичних маніпуляцій. Згідно з позицією ІПЕНД імені І. Кураса, «варто застосувати методологічний потенціал категорії «національний інтерес»: застосування політичних механізмів повинне мати своїм орієнтаційно-цілепокладаючим взірцем не просто «інтерес», не приватний, груповий, корпоративний, галузевий, територіальний, демографічний, класовий та будь-який інший частковий інтерес, а інтерес усезагальний, змістовним ознакам якого найбільшою мірою відповідає інтерес національний» [10, с. 9].

Особливим методологічним елементом сучасного політологічного дослідження є можливість переходу на різні рівні політичної системи та режимів її функціонування. Індивідуальні мотиви сприйняття політико-

маніпулятивних наративів з боку конкретних громадян набуває значення в рамках усвідомлення загальної парадигми мислення та оцінки політичної ситуації. Відповідно до концепції ПЕНД імені І. Кураса, «у річищі оновлення теоретичних образів політики триває розвиток техніцистсько-утилітаристського напрямку у форматі методології Public Choice (суспільного вибору) та теорії раціонального вибору. Стверджуючи про безальтернативність орієнтованості людини в політичній сфері за суто раціональними маркерами й меседжами, її прихильники звели основну мотиваційну інтригу політики до взаємодії матеріальних інтересів людей, які цинічно переслідують свої егоїстичні цілі й прагнуть матеріальної вигоди» [10, с. 15].

Ціннісний зміст політико-комунікаційних та політико-маніпулятивних інтеракції дає змогу з'ясувати смислове навантаження процесів маніпулювання на макрорівні. Його наслідки стають очевидними, коли з'ясовується аксіологічна структура мислення еліт і мас, а також експертного загалу. При цьому актуальною є ціннісна ангажованість вчених та експертів, які виступають елементами та учасниками політико-маніпулятивних процесів. «Інша парадигма розвитку сучасних методів вивчення політики констатує нездатність суто раціональних переконань розкрити значення людських, неінституційний чинників політичного життя. Цей фактор посилює потребу залучення різноманітних аксіологічних підходів, які намагаються проінтерпретувати політичне життя через матрицю людини. Іншими словами, поряд з утилітаристськими методами вдосконалюються і методи, здатні вкласти в поняття «мегаполітичної діяльності» сенс, переконання, цінність, відреагувавши на специфічно людські властивості

політичної взаємодії, котрі не підлягають осягненню кількісними методами», вважають фахівці ІПЕНД імені І. Кураса, [10, с. 16].

Співвідношення кількісних і якісних методів у кожному дослідженні обґрунтовується можливістю прогнозувати стан предметної сфери та джерел, які надають інформацію про неї. У першому наближенні ми можемо впевнено стверджувати про великий кількісний обсяг випадків політичної маніпуляції на всіх рівнях політичної системи. Це стосується як демократичних, так і перехідних країн. Водночас оцінка значення важливих та не важливих кількісних елементів можлива лише з якісних позицій. Академічні фахівці ІПЕНД імені І. Кураса слушно вказують, що «якісні методи не відривають цінність від факту, а інтегрують його в рамках дослідницької парадигми, узагальнюючи здобуту емпіричним шляхом інформацію. Причому, в постмодерністських теоріях, як правило, абсолютизуються не загальносоціальні стандарти, а групові цінності й пріоритети, які стають точкою відліку для розгляду й оцінки всієї політики. Таким чином, ціннісні підстави дослідження політики розширюються і реляціонізуються» [10, с.16]

Отже, у дисертації застосовано фахові політологічні підходи та методи. Зокрема, дескриптивний аналіз описує практику маніпулювання в соціальній дійсності. Порівняльний аналіз порівнює значення та вплив політико-комунікаційного й політико-технологічного вимірів політичного маніпулювання. Фахові методи включають системний підхід і метод структурного функціоналізму. Вони спрямовані на визначення компонентів системи політичного маніпулювання на макрополітичному та локальному рівнях, а також конкретні структурні зв'язки політико-комунікаційного та політико-технологічного вимірів політичного маніпулювання.

Дослідження політичних маніпуляцій у методологічному плані має спиратися на розумінням дисфункційної ролі політичних акторів в сучасній Україні та зарубіжних країнах. Причини застосування політико-маніпулятивних технологій криються в неспроможності окремих елементів політичної системи виконувати функції демократичного представництва та управління. Вони будь-що прагнуть забезпечити свою політичну перевагу. Сучасні українські дослідники відповідальної політики констатують відсутність в Україні достатньо компетентної правлячої еліти: «та, що утворилася з приходом незалежності, виявилася неспроможною формувати цілі та вирішувати загальнодержавні завдання. Можна припустити, що однією з причин низької компетентності сучасної української еліти на рівні як політичних діячів і державних менеджерів, так і власників великого бізнесу виступає її незацікавленість внаслідок особистих інтересів та ситуативних обставин виконувати належні функції» [1, с.112].

Важливими вихідними методологічними умовами дослідження політичних маніпуляцій слід вважати специфіку українського медійного простору та його використання політичними акторами. Зокрема маніпулятивне управління суспільними структурами на сучасному етапі здійснюється шляхом формування замкнених референтних груп. Суттєвим, на думку фахівців ІПЕНД імені І. Кураса, «є вплив телебачення та його контенту на моделювання вже згадуваних «ідеальних референтних груп». Прикладом телевізійного впливу на цей процес може бути програмований зміст мовлення телеканалу «Інтер». Левова частка ефірного часу цього каналу, зокрема у вихідні та святкові дні, присвячена демонстрації художніх фільмів та телесеріалів» [1, с. 160].

Вихідними умовами політичного маніпулювання також виступають способи та прийоми організації роботи ЗМІ в сучасній Україні. Схильність до маніпуляції з'являється на основі інкорпорації журналістського середовища до політичного процесу. Воно полягає в упередженості та прямому зв'язку з конкретними політичними силами. «Засоби масової інформації є суттєвим чинником утвердження норм суспільної моралі, формування зразків і моделей поведінки. ЗМІ належить особлива роль у процесі формування світогляду, ціннісних орієнтацій і моральних якостей передусім молодого покоління. Рівень об'єктивності та виваженості оцінок та суджень стосовно суспільно-політичних процесів та подій створюють підґрунтя установок, цінностей, уявлень про нормативність форм поведінки, утвердження моральних норм та якостей», вказують розробники відповідальної політики [1, с. 163].

Ситуація українського медіа-простору як передумови політичних маніпуляцій пов'язана передусім з технологічними засобами політичних перетворень. Вплив на психіку та поведінку громадян пов'язаний з можливостями забезпечення базових бажань та реакцій на основі контролю над медіапростором. На думку розробників відповідальної політики, «об'єктом впливу ЗМІ є передусім особистісна психологія громадян та масова психологія. Особливої значущості й ваги набувають інформаційні засоби за нинішніх умов – стрімкого розвитку та проникнення практично у всі сфери життєдіяльності інформаційних та комунікаційних технологій, розробки та впровадження їх нових форм» [1, с. 163].

Суттєвою методологічною засадою, яка сприяє адекватному розумінню статусу політичних маніпуляцій в сучасному світі є розважальний характер медійного контенту. Політичні новини не є інформацією про процеси

демократичного політичного управління та представництва. Вони передусім є основою для контенту розваг та загального самоусунення громадян від порядку денного. Також маніпулятивний модус діяльності ЗМІ виникає на основі опанування конкретними сегментами політичного процесу. Як вказують українські науковці-політологи, «сучасний телевізійний та інтернет-контент є суттєвим чинником негативного впливу на свідомість та поведінку, узвичаює її деструктивні та агресивні форми, сприяє запереченню значення етичних норм, правовому та моральному нігілізму» [1, с. 163].

Значного методологічного виміру набуває питання стану суспільної свідомості та наукових напрацювань, спрямованих на формування патріотичного світосприйняття. Ідейні виміри української незалежності, демократії та громадянської активності як протидії маніпуляції викликає до життя рекомендації щодо політичного регулювання медійного простору. Згідно з позицією київських науковців, «міністерству освіти і науки України (із залученням інших центральних органів виконавчої влади) спільно з Комітетами Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій та з питань цифрової трансформації, із залученням науковців та інститутів громадянського суспільства, варто ініціювати розроблення комплексної програми, зорієнтованої на реалізацію практичних заходів, створення, зокрема в освітніх закладах, таких умов, які сприяли б гармонізації особистісного та суспільного джерел розвитку, формуванню активної соціальної та моральної позиції, ціннісних орієнтацій, адекватних завданням і цілям сучасності» [1, с. 165].

Політичне значення конституційного якості політичного класу Україні також набуває методологічного характеру. Здатність або нездатність політичної еліти сформувати позаманіпулятивний контекст політичного

змагання вирішальним чином впливає на вектори подальшого демократичного поступу. Як слушно відзначає Ф. Рудич, «політична еліта не володіє реальним та повноцінним авторитетом. А причина її суспільної неефективності полягає не тільки у відсутності знань та вмінь (хоча цих чинників досить часто також не вистачає), а в тому, що вона не має органічної потреби брати до уваги інтереси суспільства» [12, с.128].

Специфіка медійного забезпечення суспільної та політичної активності й світосприйняття визначає підходи до використання засобів масової комунікації з політичною метою. Інформаційне поле сучасного суспільства має ознаки інтегрованого комунікаційного розважального конгломерату. В результаті маніпулятивні технології виступають органічною частиною тематичної природи суспільного світосприйняття. Як вказують J.Roose, M.Schdfer та S.Schmidt-Lux, «телевізійний контент, публікації в інтернет-ЗМІ, відео в YouTube, які висвітлюють життя вітчизняних та закордонних "селебриті", дає чимало інформації для спонуки парасоціальної взаємодії, а через неї – пошуку власної ідентичності. Адже в умовах інформаційного суспільства традиційні форми ідентифікації поступово втрачають свою домінуючу роль, з'являються нові види ідентичності та нові форми особистісної само ідентифікації» [44].

Придатність суспільної свідомості до маніпулювання з точки зору сучасних наукових досліджень зумовлена не лише природою технологічної діяльності ЗМІ та продукування інформації. Свідомість та сприйняття суспільними групами інформації на сучасному етапі уявляється на основі вибіркової рецепції окремими соціально-демографічними групами зразків поведінки та тематики політичного повідомлення. Як слушно зауважують J.Roose, M.Schdfer та S.Schmidt-Lux, «ці нові види та форми особливо

яскраво виявляються у молодіжному середовищі як найвідкритішому до змін. Пошук власної ідентичності здійснюється у цьому випадку, з одного боку, на основі виокремлення себе із загальної маси, протиставлення себе авторитетам в особі батьків та й загалом – дорослому поколінню, а з іншого боку – на основі пошуку єднання з лідерами та законодавцями мод» [44, с. 58].

Середовище суспільного сприйняття як об'єкт маніпулювання має сталий емпіричний вимір, який фіксується соціологічними дослідженнями. На сучасному етапі для пересічних громадян інформаційні повідомлення поступають сукупністю продуктів, які мають певні споживчі якості. Звідси політико-комунікаційне маніпулювання має спиратися на споживчі формати повідомлення. Згідно з даними Центра Разумкова, «якими ж є критерії вибору ЗМІ глядачами й висвітлення яких тем вони воліли б? Серед важливих чинників вибору ЗМІ як джерела інформації респонденти назвали: контент, який зацікавив їх особисто (58%), зручність і зрозумілість подання інформації (32%), швидка реакція ЗМІ на події (31%), нейтральність та незаангажованість (31%)» [16].

Соціологічне структурування з прийняттям медійних повідомлень формує певне поле можливостей для просування політичних ідей, смислів, образів. Наявні об'єктивні соціально-демографічні групи функціонують як замовники певної політичної продукції. Це дає змогу маніпуляторам висувати адресні маніпулятивні повідомлення. «При цьому соціологічні опитування засвідчили, що більшість глядачів не цікавить, хто володіє ЗМІ, якими вони користуються: байдужість до цього питання висловили 54% (зовсім не важливо для 32% та переважно не важливо – 22%), іншої думки дотримуються 38% опитаних, найменше цікавляться особою власника

респонденти віком 18–29 років (58%) та старше 60 років (57%)», свідчать дані Центра Разумкова [16, с. 60].

Таким чином, об'єктивні виміри суспільної свідомості як об'єкту маніпуляції та можливостей і намірів політичних суб'єктів щодо маніпулювання обґрунтовують гіпотезу даного дослідження, що політичне маніпулювання є технологічною ланкою сучасної політичної комунікації. Ця теза суперечить уявленню стосовно девіантності маніпуляції як практики зловживання та викривлення передавання інформації в рамках політичних процесів.

У роботі застосовано фахові політологічні підходи та методи. Зокрема, дескриптивний аналіз описує інституційні основи маніпулювання в умовах політичної конкуренції. Порівняльний аналіз визначає значення та вплив ключових організаційних вимірів політичного маніпулювання. Фахові методи включають системний підхід і метод структурного функціоналізму. Вони спрямовані на визначення важливих напрямків організаційної діяльності політичного маніпулювання на макрополітичному та ситуативному рівнях, а також конкретні структурні зв'язки стратегічного політичного менеджменту та поведінки провідних суб'єктів політичного маніпулювання.

Отже, основними методологічними підходами до вивчення маніпулятивних практик сучасної політичної комунікації є описові та дескриптивні підходи, а також методологія аналізу конкретних випадків. Істотним методичним засобом є системна парадигма, яка встановлює значення політико-комунікаційних маніпуляцій для розвитку всієї політичної системи. Структурно-функціональний аналіз необхідно застосувати для виявлення окремих елементів інфраструктури політичної маніпуляції в

кожному конкретному суспільстві. Порівняльна методологія виявляє свій потенціал в межах крос-національного аналізу політичних маніпуляцій.

Висновки розділу 1

Таким чином, теоретико-методологічне підґрунтя дослідження сучасних політичних маніпуляцій стає багатоскладовим і мультивекторним. Політичні маніпуляції в інституційному та змістовно-комунікаційному предметних контекстах виступають найважливішими меблi аспектами обраної тематики. Політико-філософська панорама сучасних політичних маніпуляцій набуває значення ціннісного аналізу предмету і наряду маніпулювання. Смісловий аспект маніпуляції – зміни поведінки індивідів та груп – на сучасному етапі розкривається на основі фундаментальних цінностей прав людини, суспільного добробуту, гуманістичних орієнтирів, вимог державної політики модерного суспільства.

Варіанти оцінювання можливостей маніпулятивного перетворення політичної дійсності розкриваються в межах переваг універсальних загальнолюдських цінностей над міркуваннями політичної доцільності. Водночас в рамках політико-психологічної парадигми політична маніпуляція не розглядається як заборонена або табуйована тема, оскільки маніпуляція – це властивість людського спілкування. З психологічної точки зору цілком об'єктивними та нормальними є спроби вплинути на іншу особу або групу осіб з метою досягнення своїх цілей. Зазначений підхід фіксує об'єктивний емпіричний матеріал, який вказує на наявність політичного маніпулювання як різновиду політичної діяльності в умовах ризикової політичної конкуренції та імперативного контексту ефективності політичного управління.

Метою політичному маніпулюванню в міждисциплінарному контексті є несанкціонований з боку реципієнта інформаційний вплив. За рахунок трансляції певних політичних повідомлень досягається певна дія або бездіяльність конкретних осіб або визначених верств населення (суспільства в цілому). Стимульно-реакційна модель політичної комунікації набуває значення в умовах сучасного інформаційного суспільства та загального опосередкованого сприйняття політичної реальності. Політологічний фаховий науковий пошук акцентує увагу на таких аспектах політичний маніпуляції, як роль та значення політико-комунікаційних практик у контексті завдань збереження демократичної моделі політичної системи. Для сучасних політологічних наукових розвідок важливим є руйнівний або творчий потенціал політичного маніпулювання.

Відповідно існує потреба оцінки функціоналу політико-інституційного середовища в контексті запобігання політичним маніпуляціям, а також оцінки їх позитивного антикризового впливу.

Теоретичні підходи до вивчення політичних маніпуляцій в сучасній Україні страждають ціннісної однобічністю та майже повною відсутністю емпіричної аргументованості. Це спонукає до більш глобальних та глибоких досліджень значення політичних маніпуляцій для конкретної політичної ситуації за політико-технологічним сценарієм. У цілому дослідна позиція стосовно політичного маніпулювання вимагає ідеологічної безсторонності та ціннісної неупередженості. Це дає шанс для виявлення об'єктивного стану даного явища та тенденцій його подальшої еволюції.

Література до розділу 1

1. Відповідальна політика в сучасній Україні: ілюзії та реалії / за ред. О. М. Майбороди. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 252.
2. Гаврилов В. «Групи інтересів» та захист суспільних інтересів (на прикладі США та України). URL:

http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7961/Havrylov_Hrupy_interesiv_i_zakhyst_suspil'nykh.pdf

3. Гребінь Н. В. Зміст маніпуляції як різновиду прихованого психологічного впливу. Проблеми сучасної психології. 2013. 21. 80 – 93.
4. Корольчук, В. В. Маніпуляція з кримінологічної точки зору як один із засобів учинення злочинів. Юридична психологія та педагогіка. 2013. 1. 219.
5. Крейн М., Надлер Е. Політичні маніпуляції та інфраструктура Інтернет-реклами. Журнал інформаційної політики Журнал інформаційної політики. 2019. Vol. 9. 370-410.
6. Кулакова О. М. Культурологічні аспекти мовно-комунікативних проблем маніпуляції свідомістю. Культура України. 2012. 39. 61.
7. Литвиненко С. Політико–психологічні маніпуляції як засіб керування масами. Гілея: науковий вісник. 2013. № 75. 440-443.
8. Міхненко А., Месюк М. Владні інститути та громадянське суспільство: діалог чи маніпуляція суспільною свідомістю? Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2009. 2. 5 – 12.
9. Погребняк І. Соціально-психологічні засади маніпуляції в рекламі. Синопис: текст, контекст, медіа. 2013. № 3-4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2013_3-4_12.
10. Політика суспільних реформ: стратегія, механізми, ресурси. Збірник наукових праць / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ: ІПіЕНД НАН України, 2018. 472 с.

11. Романовська О. В., Драчук Я. І. Механізми впливу та маніпуляція в моді. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». 2012. Політологія. Соціологія. Право. 3. 56 –60.

12. Рудич Ф. Політичний клас в сучасній Україні: методологічний аспект визначення і характеристики. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. 2009. Вип. 17. С. 108–116.

13. Самборська О. В. Соціально-психологічні механізми переконуючого впливу: Дис. канд. психол. наук: 19.00.05 / Київський ун-т ім. Т. Шевченка. К., 1997. 190 с.

14. Тепенчак Т. М. Естетика тоталітарної культури як засіб маніпуляції свідомістю мас. Гуманітарний часопис. 2006. № 4. 63-71.

15. Томенко М. Олігархічні групи як суб'єкти політичного процесу: методологічні аспекти. Універсум. 2000. № 11–12. С 4–9.

16. Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichnidoslidzhennia/yak-zminyl-s-upodobannia-ta-interesy-ukraintsiv-do-zasobiv-masovoiinformatsii-pislia-vyboriv-2019r-ta-pochatku-pandemii-covid19-serpen-2020r>

17. Шайгородський Ю. Ж. Теоретичні й прикладні засоби регулювання політичного життя в Україні. Зміна цивілізаційної парадигми розвитку України: теоретико-методологічний аналіз. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2019. 176–179.

18. Шумілов А. В. Маніпуляції підсумками виборів у країнах «молодої демократії». Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки. 2013. 2(3). 34 – 40.

19. Alhabash S., McAlister A. R. Redefining virality in less broad strokes: Predicting viral behavioral intentions from motivations and uses of

Facebook and Twitter. *New Media & Society* 2014 17(8). URL: [https://DOI: 10.1177/1461444814523726](https://doi.org/10.1177/1461444814523726)

20. Charaudeau P.A. *Conquista da opinião pública: como o discurso manipula as escolhas políticas*. São Paulo: Contexto, 2016.192.

21. Crain M., Nadler A. Political Manipulation and Internet Advertising Infrastructure *Journal of Information Policy*. *Journal of Information Policy*. 2019. 9. 370 – 410.

22. Lomas N. Voter manipulation on social media now a global problem, report finds. URL: <https://techcrunch.com/2019/09/26/voter-manipulation-on-social-media-now-a-global-problem-report-finds>

23. Panagopoulos C. All about that Base: Changing Campaign Strategies in US Presidential Elections. *Party Politics*. 2016. 22(2). 179-90.

24. Pariser E. *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding From You*. New York: Penguin, 2011. 244.

25. Parlapiano A., Lee J. C. The Propaganda Tools Used by Russians to Influence the 2016 Election. *New York Times*. 2018. 16 February. URL: <https://www.nytimes.com/interactive/2018/02/16/us/politics/russia-propaganda-election-2016.html>.

26. Peck R. *Fox Populism: Branding Conservatism as Working Class*. Cambridge: Cambridge University Press. 2019. URL: [https://www.doi:10.1017/9781108634410](https://www.doi.org/10.1017/9781108634410)

27. Pedersen D. B., Hendricks V. F. «Science Bubbles». *Philosophy and Technology*. 2014. 27(4): 503-518.

28. Peek S. NOS-hoofdredacteur over bericht Soros: “Zo had het niet gemoeten”. *NRC Handelsblad*. 2018. 24 October. URL:

<https://www.nrc.nl/nieuws/2018/10/24/nos-hoofdredacteur-over-bericht-soros-zo-had-het-niet-gemoeten-a2752535>.

29. Peel M. EU Election Suffered Russian Disinformation, Brussels Finds. Financial Times. 2019. 14 June. URL:<https://www.ft.com/content/bc4b65b0-8dfa-11e9-a1c1-51bf8f989972>.

30. Persily N. The 2016 U.S. Election: Can Democracy Survive the Internet?'. Journal of Democracy. 2017. 28(2): 63-76.

31. Phillips Wh. This Is Why We Can't Have Nice Things: Mapping the Relationship Between Online Trolling and Mainstream Culture. Cambridge, MA: MIT Press, 2015.256.

32. Phillips W. The Oxygen of Amplification: Better Practices for Reporting on Extremists, Antagonists and Manipulators Online. New York: Data & Society. 2018. Research Institute. URL:<https://datasociety.net/library/oxygen-of-amplification/>(accessed 1 April 2020).

33. Reisach U. The responsibility of social media in times of societal and political manipulation. European Journal of Operational Research. Volume 291. Issue 3. 2021. 906-917.

34. Rieder B. YouTube Data Tools (Version 1.11), software. URL:<https://tools.digitalmethods.net/netvizz/youtube>.

35. Riker W. H. The Art of Political Manipulation. New Haven: Yale University Press. 1986. 153.

36. RNTC Challenging fake news. Webpage. Hilversum: RNTC. URL:<https://rntc.com/blog/challenging-fake-news>.

37. Roberts S. T. Commercial Content Moderation: Digital Laborers Dirty Work. in Safiya Umoja Noble and Brendesha M. Tynes (eds.) The Intersectional Internet. 2016. New York, NY: Peter Lang. 147-160.

38. Robertson A. After Its 4chan Slip-up, Is It Time for Google to Drop Top Stories? The Verge. 2017. 3 October. URL:<https://www.theverge.com/2017/10/3/16413082/google-4chan-las-vegas-shooting-top-stories-algorithm-mistake> (accessed 1 April 2020).

39. RoBhat Labs. Identifying Propaganda Bots on Twitter. Medium. 2017. 31 October. URL:<https://medium.com/@robhat/identifying-propaganda-bots-on-twitter5240e7cb81a9>

40. Roeder O. We Gave You 3 Million Russian Troll Tweets. Here's What You've Found So Far. FiveThirtyEight. 8 August. URL:<https://fivethirtyeight.com/features/what-you-found-in-3-million-russian-troll-tweets>

41. Roermund J. van. Wie zijn de mensen achter het nepnieuws in Nederland? Nieuwe Revu. 2017, 26 April. URL:<https://revu.nl/artikel/2933/wie-zijn-de-mensenachter-het-nepartikel-in-nederland> (accessed 1 April 2020).

42. Rogers R. Doing Digital Methods. Los Angeles: Sage Otherwise Engaged: Social Media from Vanity Metrics to Critical Analytics. International Journal of Communication. 2019.12: 450-472.

43. Roig-Franzia M. Inside the Spectacular Fall of the Granddaddy of RightWing Conspiracy Sites. The Washington Post. 2019. 2 April. URL:https://www.washingtonpost.com/lifestyle/style/inside-the-spectacular-fall-of-the-granddaddy-of-rightwing-conspiracy-sites/2019/04/02/6ac53122-3ba6-11e9-a06c-3ec8ed509d15_story.html (accessed 1 April 2020).

44. Roose J., Schdfer M. S., Schmidt-Lux Th. (Hrsg.). Fans: Soziologische Perspektiven. Wiesbaden, 2010.107.

45. Social media manipulation by political actors an industrial scale problem - Oxford report. URL:<https://www.ox.ac.uk/news/2021-01-13-social-media-manipulation-political-actors-industrial-scale-problem-oxford>

46. Sunstein C. R. The Law of Group Polarization. John M. Olin Program in Law and Economics Working Paper. 1999.No. 91.34 – 37.
47. The Politics of Social Media Manipulation. Edited by Richard Rogers and Sabine Niederer. Amsterdam: Amsterdam University Press. 2020.256.
48. Vosoughi S., Sinan A. R. The spread of true and false news online. SCIENCE. 9 Mar. 2018. Vol. 359. Issue 6380.1146-1151.
49. Ware A. The Concept of Manipulation: Its Relation to Democracy and Power. British Journal of Political Science. 1981. 11. 2. 163 –181.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКО-ІНСТИТУЦІЙНА СТРУКТУРА ЯК СЕРЕДОВИЩЕ РЕАЛІЗАЦІЇ РИЗИКОВИХ ПОЛІТИКО-МАНІПУЛЯТИВНИХ КАМПАНІЙ

2.1. Традиційні та інноваційні політичні інститути в процесах політичного маніпулювання

Політичні перетворення в сучасних практиках демократичної політичної комунікації спонукають до оцінки інституційного середовища

політичного маніпулювання попри те, що ці практики перебувають за межами морально схвалених та публічно затверджених правил політичної гри. Тим не менш, їх питома вага в політичній комунікації є досить значною. Одним з підходів до оцінки місця та ролі політичних маніпуляцій у політико-комунікаційних взаємодіях є з'ясування значення традиційних та інноваційних політичних інститутів та їх інтеграції в межах завдань та динаміки розвитку сучасної політичної комунікації.

Виявлення центрів реалізації політико-маніпулятивних кампаній та здійснення політико-маніпулятивних акцій спрямовує науковий пошук на ідентифікацію вихідних умов політичного маніпулювання. В сучасній політичній науці в Україні робляться спроби встановити значення традиційних та інноваційних політичних практик та інститутів у політико-комунікаційних процесах. Інноваційність вважається не лише технологічною рисою, але й напрямком перетворень учасників політики. Згідно з масштабним вітчизняним дослідженням демократизації, «процес демократизації в Україні містить у собі постійні суперечності між традиційним і новаційним здійсненням політичного правління. З одного боку, дедалі актуальнішим стає запровадження практики політичних рішень, заснованої на пріоритеті випередження щодо реагування. Зокрема, це особливо важливо для запобігання протестам і для управління ними у разі їх спалаху, для здійснення реформи місцевого самоврядування, виходу на новий рівень партійної системи країни. Не менш актуальним є розгляд питання про традиційні й нові форми політичних комунікацій як для розвитку громадянського суспільства, так і для запобігання маніпуляціям зі свідомістю людини» [5, с. 7].

На рівні прийняття рішень політико-організаційні передумови політичної маніпуляції пов'язані із законотворчим процесом як базовим традиційним елементом політичних взаємодій. Маніпулятивна природа законотворчості в умовах перехідного суспільства має прояв в непрозорості аргументації та непублічному обговоренні нормативних змін. «З різних причин процес законотворення й ухвалення законів дуже часто постає цілком непрозорим. Суспільство фактично ставиться перед фактом, що той чи той нормативно-правовий акт уже ухвалений і набув чинності. У цій ситуації казати про суспільну підтримку таких законодавчих практик було б великим перебільшенням. Такі непрозорі практики викликають упереджене ставлення до самих нормативно-правових актів і підривають довіру до законодавчого органу та Президента України, який підписує ухвалені Верховною Радою закони», стверджують дослідники демократизації [5, с. 78].

У контексті публічних політичних взаємодії варто вести мову передусім про застосування сучасних цифрових Інтернет-засобів для поширення політичної позиції. Таким чином, традиційні політичні інститути (партії, урядовці, групи інтересів тощо) реалізують інноваційні політичні дії. Маніпулятивні політичні меседжі з'являються завдяки цифровій технологічній природі медіа. На думку політологів, «нині важливу роль у формуванні громадської думки відіграють і ЗМК: політики, громадські діячі, журналісти та блогери висловлюють свої міркування про політичне сьогодення в соціальних мережах. Останні, варто відзначити, набувають дедалі більшого впливу, позначаючись на громадській думці» [5, с. 79].

Співвідношення традиційного та інноваційного в політичній діяльності сучасної України ускладнюється паралельними процесами формування державності, політичної нації та громадянського суспільства. Ці процеси

посилюють маніпулятивний контекст політичного медіапростору через двоїстість свідомості еліт та мас. За результатами дослідження політики суспільних реформ, «проблема полягає в тому, що Україна ще не запропонувала своєї альтернативи – смислової, організаційної, політичної. Позиція ж основних політичних гравців дуже часто зумовлює їх позиціонування і артикуляцію будь-яких відмінностей (політичних, економічних, соціальних, мовних, культурних, релігійних). Іншими словами, політичні гравці часто і дуже небезпечно грають на відмінностях в суспільстві і навіть маніпулюють ними як «розколами» [5, с. 210].

Перехід в онлайн-режим в умовах коронавірусної кризи спричинив однобічність в отриманні інформації та сприйнятті політичної дійсності. Звідси маніпулятивний контекст отримав передумови у вигляді інформаційної самоізоляції, коли реципієнти політичних месендів не можуть співвіднести події та відомості з Інтернету з реальними обставинами політичного життя. «Звідси ми можемо дійти висновку, що комунікативні технології стають все більш актуальними, переходячи в он-лайнрежим, та далі формують думку громадськості, з маніпулятивними технологіями включно», вважають фахівці ІПЕНД імені І. Кураса [5, с.275].

Процеси інформатизації суспільства на глобальному, національному та локальному рівнях створюють політико-інституційне середовище політичного маніпулювання. При цьому громадські структури, вільні медіа та інші «вартові демократії» перебувають у не вигідних умовах, оскільки не мають ресурсів для масованого поширення своєї позиції. Згідно з позицією ІПЕНД імені І. Кураса, «глобальне поширення соціальних мереж формує новий тип комунікації – соціально-мережевий. Однак нові ІКТ виробляють нові форми соціального контролю, які дозволяють маніпулювати поведінкою

людини. Поряд з демократичністю та плюралізмом ІКТ здатні формувати нові форми соціального примусу та прихованої маніпуляції» [5, с. 276].

Технологічні особливості передавання інформації в умовах цифровізації спричиняють появу середовища контролю та можливості прогнозування поведінки окремих індивідів і дрібних групи. Традиційні політичні дії та дії політичних сил не можуть бути здійснені без урахування даних про переваги та поведінку цільової аудиторії. Це ситуація є безпрецедентною для сучасного політичного світу. «Зокрема, пошуковий сервіс Google фіксує кожний запит з кожної IP-адреси та зберігає їх довічно, відеосервіс Youtube збирає інформацію щодо тематики перегляду відео файлів користувачем, Skype записує і зберігає всі відеорозмови через Інтернет. Існують також спеціальні програми, які без відома користувача можуть включати відеокамеру та мікрофон на його комп'ютері. Більшість Інтернет-сайтів примушують користувача зареєструватися, тобто залишити про себе певну інформацію, яка накопичується та обробляється», вказують українські фахівці [5, с. 276].

Політико-організаційні засади політичної маніпуляції також виходять за межі традиційних політичних відносин. У рамках політичної конкуренції реєстрація політичних сил та їх назва стають основою для маніпулятивних політичних повідомлень, а не розгортання «правильної» партійної роботи. Політичні сили значною мірою позбавляються таких базових компонентів як, ідеологія, соціальна база, загальносупільна програма. Згідно з професоркою М.Кармазіною, «про чергову появу технічної партії, тобто партії як маніпулятивного інструменту (свідомістю електорату), інструменту боротьби з опонентом заради недопущення його до влади. Один із найяскравіших прикладів – створена у січні 2016 р.» [10, с.85].

Зазначене також може свідчити про перетворення організаційних принципів висування вимог до влади та їх реалізації у суспільстві. Як стверджує М.Кармазіна, «політична партія «Грузинська Партія України» (№ 357-п.п.), яка швидко була перейменована на Політичну Партію «Блок Міхеїла Саакашвілі» заради дублювання у назві прізвища «Саакашвілі» і фактичного відтягування на себе дезорієнтованих симпатиків Політичної партії «Рух Нових Сил Михайла Саакашвілі» на чолі з Ю. Дерев'янком» [10, с. 85].

Одним з провідних засобів маніпуляції свідомістю електорату є «подрібнення», диференціація аудиторії. На цій основі з'являється значна кількість регіональних і локальних партій. При цьому українське законодавство наголошує на загальнонаціональному значенні і принципах формування політичних сил. Як стверджує М.Кармазіна, «назви партій стали своєрідним інструментом маніпуляції свідомістю регіонального електорату (під час місцевих виборів 2015 р.) з боку партійного керівництва (що не двозначно демонструє, приміром, історія двох партій з однаковою назвою – політична партія «Вінницька європейська стратегія»)» [10, с. 88].

Ще одним напрямком перетворення політичної маніпуляції на базовий принцип політичного управління є співвідношення економічних та політичних відносин на макрорівні. Також ідеться про зміни у формуванні порядку денного інститутів політичного урядування. Медійний порядок денний стає визначальним для конкретних політико-управлінських завдань, хоча в минулому ситуація була зворотною. Д. Норт, Д.Волліс, Б.Вайнгест, автори книги «Насильство та суспільні порядки», попереджають про небезпеку, за якою політична система маніпулює економічною системою для досягнення політичних цілей, а також такою корупцією за якої політичні

гравці створюють економічні привілеї, щоб зберігати влади в руках політичної коаліції. Така корупція перешкоджає громадянам жити під владою того уряду, який вони обирали, а отже, руйнує республіку» [13, с. 2].

Отже, традиційні та інноваційні принципи політичного врядування і представництва перебувають у відносинах нестійкої взаємодії. Її значення спричиняє появу переліку опцій для дій політичних суб'єктів. Складається ситуація, в якій переваги, отримані від політичних маніпуляцій, можуть спричинити появу як значних втрат, так і вагомих конкурентних переваг. Політико-інституційне середовище маніпулювання в Україні формується на основі специфічних політичних підходів та цілей політичних суб'єктів в умовах соціально-економічних та політичних трансформацій. Поряд із традиційними прагненнями владного домінування в мотиваціях маніпулятивної поведінки політичних акторів присутні чинники економічного змісту. Згідно з науковою розвідкою політичного процесу в незалежній Україні, «в маніпулятивний, авторитарний і почасти тоталітарний спосіб, який не має нічого спільного ані з європейським цивілізаційним вибором, ані з цивілізованістю загалом, українські можновладці в поті чола впродовж трьох попередніх десятиліть де-факто здійснювали політико-управлінську приватизацію України. На їхній совісті фактична легітимація клептократичної вакханалії» [17, с. 78].

Ступінь ангажованості українського суспільства та політичної еліти західними демократичними цінностями впливає на задіяння маніпулятивних технологій. Йдеться передусім про глибину сприйняття цінностей автономії, свободи, взаємоповаги та толерантності. Згідно з дослідниками політичного процесу в незалежній Україні, «якщо Заходу (Європі) українська суспільно-політична та господарськoeкономічна дійсність байдужа, якщо вона

сприймається лише як об'єкт неоколоніального контролю й використання в статусі маніпульованого проксі-інструменту, то за таких обставин цивілізаційна риторика українських можновладців апіорі приречена на демагогію і порожній популізм, єдиним закономірним наслідком» [17, с. 80].

Ідеологічний, доктринальний та риторичний зміст європейських цінностей в політичній системі України формується на основі бажаних векторів цивілізаційної орієнтації. Водночас не спостерігається глибина проникнення цінностей поведінки в усі верстви суспільства. На думку академічних фахівців з політичного процесу, причиною «чого може бути тільки дискредитація – самих себе і своєї репутації як адекватних політиків, а також оприлюднених цільових орієнтирів цивілізаційного вибору» [17, с. 80].

Політико-організаційна маніпуляція має значні інституційні підстави в політичній системі України. Вона ґрунтується на специфічних особливостях виборчого законодавства, основах функціонування партійної системи, принципах формування інститутів публічної влади. Як слушно вважають експерти ІПЕНД імені І. Кураса, «доволі ліберальне законодавство про реєстрацію політичних партій, специфічне виборче законодавство і вкрай байдуже ставлення Міністерства юстиції до перевірки партійної документації під час реєстрації політичних партій (мотиви залишимо поза увагою) уможливорює різноманітні маніпуляції політичних партій у ході виборчої кампанії, коли партії, які не беруть участі у виборах, мають можливість входити до виборчих комісій регіонального та місцевого рівнів, "продаватися" на користь тих чинних кандидатів у депутати, здаватися в оренду тощо» [17, с. 160].

Сприятливе політико-інституційне середовище створює умови для прийняття рішень щодо медійної та політико-комунікаційної політичної

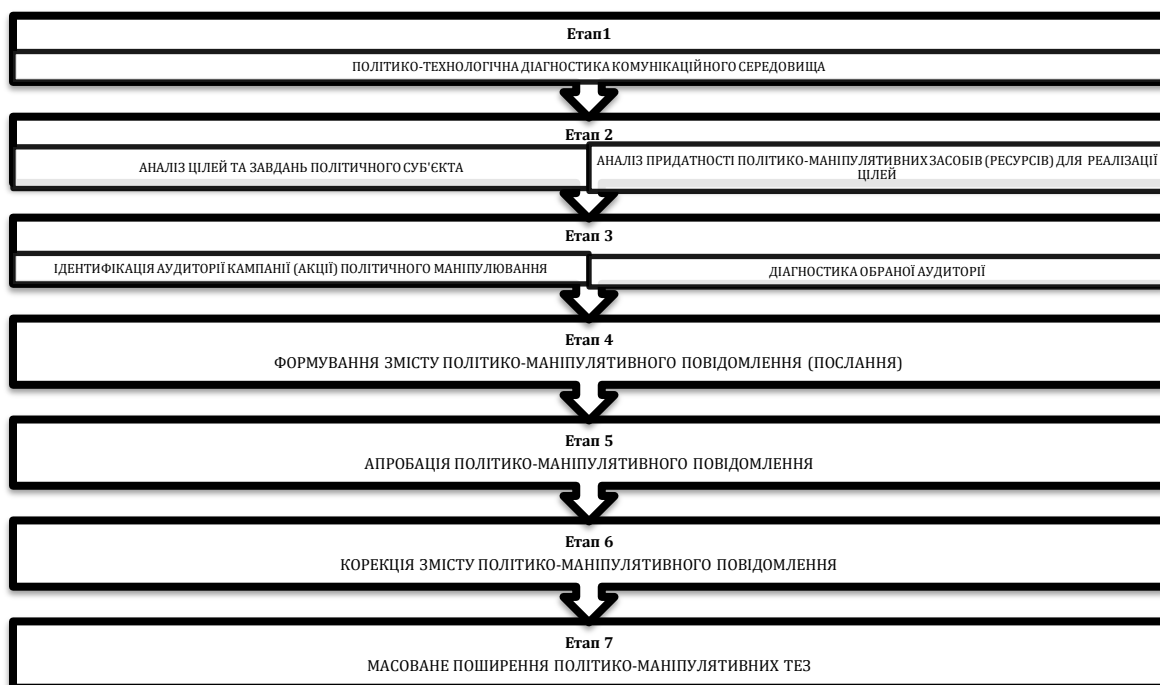
маніпуляції. Фокусування політичного процесу навколо виборів дозволяє бачити концентрацію зусиль політичних маніпуляторів та етапи підготовки політико-маніпулятивних кампаній. Згідно з розробкою щодо виборчого процесу 2019 року, «як свідчить досвід виборчих кампаній попередніх років і обох виборчих кампаній 2019 року, електоральний вибір здійснюється здебільшого під впливом емоцій та настроїв, породжених застосуванням маніпулятивних методів, часто під впливом неправдивої інформації, яку в умовах обмеженого часу передвиборчих кампаній досить важко спростувати. Багато в чому електоральний вибір залежить від рівня політичної культури громадян, усвідомлення ролі політиків і політики, власної громадсько-політичної активності» [3, с. 83].

Інноваційність політико-комунікаційних маніпуляцій в сучасній Україні формується на основі відходу від шаблонної дій та нетрадиційної поведінки. Ілюзія інновації в політиці створюється на основі відходу від усталених образів та практик політичного спілкування. Прикладом слугує виборча кампанія В. Зеленського в 2019 році. «Кандидат у президенти Володимир Зеленський не використовував «шаблони» з політтехнологічного «набору» виборчих кампаній, які застосовувалися донині й вже стали звичними для виборця. Понад те, його кампанія спиралася на злам усталених уявлень про логіку й технологію політичних перегонів. Штаб Зеленського не створював регіональну мережу партійних штабів, не шукав підтримки політичних сил чи лідерів суспільної думки, уникав журналістських інтерв'ю та політичних ток-шоу, не пропонував стратегічних планів реформування країни, не прагнув створити імідж "міцного" господарника тощо», вважають українські фахівці [3, с. 84].

Відсутність засад партиципаторної демократії в Україні також сприяє укоріненню політико-маніпулятивних практик. Світоглядне сприйняття політичної діяльності як елітарної та недосяжної для пересічних громадян формує певні стереотипи політичної поведінки. Основним наслідком цього є відсутність раціонально-критичного сприйняття дійсності та проактивної позиції стосовно політичних подій. Згідно з дослідженням сучасного виборчого процесу в Україні, «більшість громадян дистанційовані, віддалені від політики. Завдячуючи, зокрема, низькому рівню політичної культури й освіти, відсутності достатнього досвіду безпосередньої участі в громадському житті, люди здебільшого мають досить мало знань про політику й політичні процеси. Переважно їхні знання фрагментарні, стереотипні, є результатом маніпулятивного впливу, навіювань тощо. Емоції ж – природні, невимушені, живі і яскраві, базуються на власних почуттях, уявленнях і вірі» [3, с. 90].

Традиційний та інноваційний контексти політичного процесу сучасної України перебуває під істотним впливом політичних та соціокультурних розбіжностей. Інтеграція української політичної нації не є завершеною, що дає змогу політичним маніпуляторам спекулювати на розбіжностях між регіонами та територіями. Етнополітична специфіка сучасної України дає змогу для обґрунтованих тверджень, згідно з якими «українська заостреність зловживання та політичні маніпуляції ціннісною неоднорідністю (як регіонів, так і спільнот) країни, інструменталізація дискурсу «розколу» українського суспільства, «цивілізаційних розломів», «конфлікту ідентичностей», які тягнули за собою проголошення та прорахування моделей розпаду держави, у поєднанні з нереалізованими реформами, корупцією, соціальною нерівністю, правовим нігілізмом, провокували нові зони потенційної конфліктності» [7, с. 7]. Вказане актуалізує питання етапів проведення політико-маніпулятивних кампаній. Їх доцільно відобразити на такій схемі.

Схема 1 Етапи розгортання політико-маніпулятивної кампанії (акції)

Проблеми соціального розвитку та недосконалість системи соціального забезпечення в Україні також ведуть до масштабних політичних маніпуляцій. Схильність до застосування політичного популізму є основою для маніпулятивних повідомлень. Суспільство споживання в західному розумінні в Україні є лише орієнтиром, тому політико-маніпулятивні кампанії зосереджені на експлікації соціальної нерівності та дисфункціях соціального забезпечення. В розширеному етнополітичному контексті «брак ресурсів і фінансів, гегемоністські амбіції північного сусіда, явно недостатній рівень професіоналізму вітчизняних політиків провокують розширення зони культурних травм, стимулюють масові протестні акції й хуліганські прояви. Державні програми життєзабезпечення населення дають збої, кількість зuboжілих зростає до небезпечних показників» [7, с.7].

Інституційна неспроможність у забезпеченні стандартів масового споживання формує загальне негативне сприйняття соціальної дійсності. У

таких умовах політична маніпуляція «підлаштовується» під сформований негативний контекст. На думку українських вчених, «за таких умов політична поведінка багатьох індивідів і груп стає хронічно неврівноваженою. Людина потрапляє у постійну символічну залежність від дискурсу катастроф, погано розрізняє причини й наслідки, шукає прості рішення складних проблем. Досить комфортно почуваються лише маніпулятори суспільною свідомістю, ті, хто керується логікою: «чим гірше, тим краще» [7, с. 11].

Відсутність практик толерантності, взаємодії між різними соціальними верствами, відсутність соціальних ліфтів та зміни соціальних ролей підживлює готовність до агресії на індивідуальному та груповому рівнях. Звідси політичні маніпулятори отримують сприятливе психологічне тло для дискредитаційних акцій та формування негативного ставлення як до влади, так і до держави в цілому. Це особливо небезпечно в період загрози зовні. «Так чи інакше, але шляхи до порозуміння й компроміси доведеться шукати і з учорашніми сепаратистами, і тому вже сьогодні важливо виробляти критерії розрізнення «ворогів України» й заручників ситуації. І паралельно вибудовувати дійову систему протидії маніпулюванню інформацією, від кого б не виходили сили, розраховані на ескалацію «мови ненависті» й розбурхування агресивних інстинктів», вказують фахівці ІПЕНД імені І. Кураса НАН України [7, с. 40].

Традиційні інституційні засоби протидії політичній маніпуляції в Україні вимагають комплексної розбудови взаємодії політичних інститутів та соціального середовища. Здатність публічної влади гнучко реагувати на потреби та запити суспільства є потужним чинником просування шляхом

демократичних реформ. Одночасною є потреба в розбудові система соціального діалогу, амортизації соціальних криз.

Передумовами використання маніпулятивних практику політичної комунікації в сучасному світі є режимні характеристики політичної системи. Неоднозначність тлумачення типу політичного режиму на сучасному етапі спонукає до думки про варіативний характер підходів до політичної комунікації. На думку авторів колективної монографії «Зміни політичних режимів», «суттю гібридної політичної системи є співіснування формально демократичних політичних інститутів зі специфічними політичними практиками, наслідком чого є життя не стільки «за законом», скільки «за поняттями» – неписаними правилами, які настільки глибоко укорінилися у суспільно-політичне життя, що у багатьох його сферах витіснили формальні, які часто виконують лише функцію своєрідного фасаду, «потьомкінського села», при цьому реальні політичні процеси відбуваються здебільшого у неформальній площині» [8, с. 7-8].

Національні особливості політичних режимів формують особливості політико-комунікаційних взаємодій. При цьому характер політичної організації суспільства та співвідношення економічних і політичних засобів управління створюють можливості для багатоманітного застосування методів політичного врядування. Маніпуляція при цьому виступає засобом врівноважування політичних альтернатив та неформального політичного впливу. Як слушно зауважують сучасні дослідники зміни політичних режимів, «специфічне переплетіння формальних і неформальних інститутів і формування внаслідок цього вкрай специфічних політичних практик й становлять сутність гібридного політичного режиму, який в Україні, до того ж, має яскраве кланово-олігархічне забарвлення» [8, с.7-8].

Правовий режим гібридних політичних систем створює своєрідні умови для маніпулятивної політичної комунікації. Концентрація медійних активів під контролем певних політичних груп формує ситуацію динамічного політико-комунікаційного протистояння. Обмеження цієї діяльності та її заборона не є можливими через специфіку гібридної правової та законодавчої культури. Як стверджують вітчизняні розробники зміни політичних режимів, «спільним для кожного етапу є дієвість принципу «переможець отримує все, а ворог – закон». У цілому політичні рішення ухвалюються у досить довільному режимі, але коли йдеться про політичних опонентів, то щодо них системно застосовуються законні методи примусу. Це відбувається внаслідок «дефіциту нормозастосування» – коли формальні інститути просто не працюють. Проблемою подібної гібридної системи є не стільки нормотворчість (часто закони бездоганні), а нормозастосування. Хоча саме правовий вакуум на етапі інституціоналізації демократії став ще однією із причин формування гібридного політичного режиму» [8, с. 9].

Неформальні політичні практики гібридних політичних систем визначають неформальність застосування політико-комунікаційних засобів політичної маніпуляції. У таких умовах вони є не просто частиною політичної активності, але й частиною непублічних протистоянь та змагання. Їх зміст також може тлумачитися в різний спосіб. «Логіка розвитку таких держав полягає у тому, що будь-які зміни формальних інститутів вступають у конфлікт із неформальними інститутами, перш за все зі соціокультурними характеристиками суспільства (низький рівень політичної культури та політичної свідомості, нерозвинене громадянське суспільство, відсутність досвіду використання інструментів демократії), внаслідок чого формуються політичні практики, які часто істотно відрізняються від запланованих

результатів. Тому й результати демократизації в пострадянських країнах, як і в Україні, істотно відрізняються від країн Балтії та Центрально-Східної Європи», вказують українські політологи [8, с.12].

Характеристики інституційної спроможності гібридних політичних систем формують середовище інституційних інновацій. Зокрема, ними є неформальні політичні коаліційні утворення. Вони викликають особливі реакції населення та соціальних груп на політичні події та зміни. Ці реакції можуть мати непублічний прихований характер через усвідомлення населенням неформальних та плутократичних практик еліти і влади. Згідно з розвідкою «Політичний процес у незалежній Україні», «суттю гібридної політичної системи є співіснування формально демократичних політичних інститутів зі специфічними політичними практиками, наслідком чого є життя не «за законом», а «за поняттями» – неписаними правилами, які настільки глибоко укорінилися у суспільно-політичне життя, що у найбільш прибуткових сферах економіки витіснили формальні, які, своєю чергою, набули форми фасаду, а реальні ж політичні процеси відбуваються через взаємодію формальних і неформальних інститутів» [17, с.144].

Політико-організаційні основи гібридної політичної системи крім непублічності містять в своїй основі нерівність політичного впливу та нерівність владних важелів. Ці умови спонукають політичні інститути та політичних суб'єктів до активного використання політичних маніпуляцій. Цьому сприяє наявність закритих референтних груп, про які вже йшлося у першому розділі роботи. Знані українські фахівці-політологи слушно визначають основні риси кланово-олігархічної політичної системи: «нерівність доступу до ресурсів влади, використання неправових засобів зміцнення впливу (корупція); наявність особистих зобов'язань та общинної

солідарності між «патроном» та «клієнтом»; систематичне порушення громадянських прав і свобод, протидія існуванню громадянського суспільства, відсутність демократичних форм зв'язку між владою і громадянами» [17, с.145].

Специфіка політичної конкуренції в умовах гібридної політичної системи позначається на системі мотивуючих чинників політичної маніпуляції. Предметом політичного змагання є політична влада на різних рівнях. Вона надає можливості неформального контролю над ресурсами та їх розподілом. Відповідно, неформальні переваги політичній конкуренції за рахунок політико-комунікаційних засобів є дуже відчутними. На думку українських вчених, «гібридна держава з авторитарним режимом змагання та електоральним режимом змагання дещо відрізняються. Основна відмінність, на наш погляд, у тому, що у першому випадку політична конкуренція як така відбувається між фінансово-промисловими групами (далі ФПГ) за практично необмеженої влади президента (звідси й масштаби використання адмінресурсу і решти ресурсів як-от: фіскальних органів, органів правопорядку, інших наглядових інстанцій, силових структур тощо)» [17, с.146].

Розподіл влади та політична конкуренція в умовах гібридного політичного режиму означає фокус уваги суспільства до перших осіб держави. Багаторівнева політична маніпуляція визначає сприйняття політики лідера як представника певної неформальної політичної спільноти на публічному рівні України. Цей представник є представником всієї нації, при цьому наявна комплексна маніпуляція суспільним світосприйняттям. «За цієї моделі президент є формальним і неформальним арбітром нації і ФПГ. У другому ж випадку позиції президента значно слабші і він є представником

однієї з ФПГ, а змагання відбувається з різним успіхом між відносно рівноцінними ФПГ. Але і у першому, і у другому випадку главою держави не може стати кандидат, якщо його кандидатура не узгоджена з основними ФПГ. Тому великою ілюзією є думка, що кланово-олігархічну державу може очолити незалежний політик», стверджують українські дослідники [17, с.146].

Специфіка гібридного політичного режиму та перехідної політичної системи формує перелік можливостей для тих політичних діячів, які мають істотний інноваційний потенціал. Нестандартність та креативність їх політико-комунікаційного послання забезпечує успіх в умовах нестійкого балансу між неформальними політичними групами. «Несистемний – так, про що, приміром, свідчить перемога на президентських виборах 2019 р. Володимира Зеленського, який не був професійним політиком. Однак його перемога була наслідком рішення ФПГ, які «приватизували державу». Те ж саме можна сказати й про інших глав держави, за винятком Леоніда Кравчука та Леоніда Кучми у першій каденції. Зрозуміло, що гібридна держава з гібридним режимом змагання більш наближена до демократії, ніж з авторитарним режимом змагання, оскільки у цьому випадку має місце важлива умова, без якої неможливий розвиток демократії, – політична конкуренція, хоча й вкрай нецивілізована», роблять висновок співробітники НАН України [17, с.146].

Специфіка політичної олігополії полягає в контролі фінансово-економічних груп над істотними політичними активами та ресурсами. Це забезпечує політичні інститути неформальними імпульсами та прихованими траєкторіями руху. Прийняття цієї реальності як нормативної означає дію політичних акторів як маніпуляторів та об'єктів маніпуляції. Згідно з

політичною енциклопедією, «олігархія – це недемократичний різновид правління, що забезпечує панування вузького кола найбільш багатих осіб, а також владна еліта, яка репрезентує і очолює олігархічне правління. Визначальною характеристикою олігархії є підпорядкування невеликою елітною групою всієї системи влади відповідно до власних інтересів, особливо тих, що стосуються накопичення багатств і привілеїв» [16, с.147].

Глибоке розуміння внутрішніх важелів олігархічної системи влади в Україні спонукає до висновків щодо критеріїв успішності політичних маніпуляцій. На інституційному рівні політичні маніпулятори виглядають як учасники узгоджених дії. Розкриття справжнього змісту маніпуляції забезпечується на основі глибокого знання та відчуття об'єктивної ситуації. Комплексне монографічне дослідження політичного процесу в незалежній Україні дає змогу стверджувати, що «антиреформа – 2010, стала початком стрімкої авторитаризації України. Вона відкрила шлях не просто до зрощення влади і бізнесу, що для України вже було традицією, а до зростання держави і криміналу. Щоправда, останній або проходив легалізацію, або, навпаки, діяв із глибокої тіні. Формальних ознак такої кооперації було небагато, однак головним виявом її став навіть не матеріалізований чи персоніфікований вимір, а залучення до функціонування державного механізму методів керування (у т. ч. й застосування фізичного насилля) кримінального світу»[17, с. 149].

Дисфункційне значення неформального характеру влади та політико-маніпулятивних засобів її отримання розкривається на основі макросуспільних характеристик та усвідомлення вектору розвитку всієї системи. В умовах сучасної України особливо дається взнаки перехідний стан між цілями розбудови державності та її провальним характером.

Українські науковці справедливо наголошують, що «навіть порівняно з авторитарними режимами країни з гібридними політичними режимами є найменш ефективними і здатними забезпечити розвиток країни, мобілізацію її ресурсів. Саме гібридні режими, що перебувають у зоні ризику і втягування своїх країн у категорію "failedstate", тобто країни, яка не відбулася, мають й усі негативні ознаки – бідність, втрату державності, невиконання державою своїх функцій і які неминуче йдуть до втрати суверенітету» [17, с. 151].

Співвідношення інноваційності і традиційності політико-інституційної системи періоду демократизації на сучасному етапі означає необхідність політичного маніпулювання для всіх учасників політичної змагання. Інновація неформальної політичної активності в Україні ґрунтується на традиції адміністративно-командного підпорядкування. Політична маніпуляція виконує функцію легітимації такого порядку. Особливо очевидним це є в етнополітичному середовищі. Відомості щодо стану національних меншин сучасної України дозволяють звернути увагу на «втрату владою будь-яких «стримуючих» (зокрема, й морально-етичних) норм та деструктивний вплив на їх зміст засобами масової інформації, слабкість, нерідко – корумпованість владних структур, правоохоронної й судової систем, що уможливили монополізацію окремих секторів економіки, заволодіння суспільними ресурсами – економічними, фінансовими, інформаційними, політичними, принципи рекрутування еліти: особиста відданість, земляцтво, досвід попередньої спільної роботи, клановість і протекціонізм. Прірва між владою і суспільством – закритість і утаємниченість політичного життя» [12, с.15].

Співвідношення реальної та прихованої політики є характерним не лише для елітарного, але й для індивідуального рівня політики.

Всезагальність маніпулятивності політичного середовища призводить до зникнення відчуття реальності та сприйняття відносин між політичними інститутами. Особливо наочно це можна спостерігати на прикладі партійної політичної участі в Україні. Українські дослідники стану національних меншин України стверджують, що «виходячи з цього та даних Держкомстату України про кількість населення віком старше 18 років¹⁰ (вік, з якого законодавством України дозволяється брати участь у роботі політичних партій), можна припустити, що загальна кількість членів партій в Україні не перевищує 120 тис. осіб. Водночас аналіз оприлюднених 34 (із 359 зареєстрованих) політичними партіями даних про їх кількісний склад вказує на значно більшу кількість членів – понад 4 мільйони (4095325) осіб. Тобто, згідно з оприлюдненими даними, членами лише 34 із загальної кількості зареєстрованих партій є 12% дорослого населення?» [12, с. 15].

Наявність неформальних політичних стратегій і політичних технологій в Україні спотворює демократичну політико-інституційну структуру. Політичні маніпуляції політико-організаційного рівня не дають змоги розвинути дієвим механізмом політичного представництва та колегіального політичного управління. «Таке маніпулювання викликає недовіру до політичної системи загалом. Для надання процесу партоутворення органічного змісту необхідно заблокувати деструктивний вплив, з одного боку – фінансово-промислових груп, з другого – зовнішній з боку Російської Федерації, припинити використання олігархатом політичних партій як інструменту реалізації власних інтересів, впливу на кадровий склад уряду, зміни векторів політичного розвитку, маніпулювання масовою свідомістю», підсумовують фахівці ІПЕНД імені І. Кураса НАН України [12, с. 15].

Динамічний характер взаємодії влади і суспільства в основному властивий сталим демократіям. Він вимагає від громадян ініціативної позиції стосовно політичної участі та політичної комунікації. Політична відповідальність влади полягає у перетворенні громадських ресурсів на реальні політичні рішення та зміною вектору руху суспільства в Україні. При цьому маніпулятивний владний контроль спотворює саму ідею громадської участі. «Владна» ж мотивація (у царині громадянського суспільства і взаємодії з ним) полягає в ототожненні масовою свідомістю громадянського суспільства з його інституціями, а потім у їх використанні для посилення легітимації правлячого режиму та його рішень. З одного боку, зосереджуючи суспільну увагу на розвиткові інституцій громадянського суспільства, а з другого – використовуючи державні механізми контролю за їхньою діяльністю, влада створює ілюзію тотожності суспільних і власних потреб та мотивів їх досягнення», вважають науковці [12, с. 18].

Можна стверджувати, що інноваційні та традиційним інституційні характеристики визначають виклики та можливості для політичних маніпуляцій. Нормативність маніпулятивних політичних практик, яка базується на дисфункційності політичних інститутів очевидно уповільнює розвиток сталих демократій. Політична маніпуляція замінює політичну участь, формує зневіру у впливі громадської адвокації на політичні рішення тощо.

Отже, політико-інституційне середовище маніпулятивних практик політичної комунікації формується в рамках кожної окремої політичної системи. Водночас фокусними аспектами, навколо яких концентрується політико-маніпулятивна діяльність, є найбільш динамічні політичні актори, які виступають ньюс-мейкерами та центрами визначення порядку денного. У

зв'язку з цим базові (класичні) політичні інститути, якими є інститути публічного врядування та представництва, політичні партії, групи інтересів тощо, поступаються місцем динамічним конгломератами медіаполітичної діяльності. Вони можуть включати не лише фахових політичних діячів, але й селебретіз, лідерів громадської думки, медіаперсон з різних галузей суспільного життя тощо. Утворюється гнучка інституційна конфігурація, яка поєднує арсенал політичних команд та виробничу інфраструктуру медіаполітичних активів.

2.2. Підходи до типологізації політико-маніпулятивної діяльності в інституційному середовищі сталих демократій

Потреба в розподілі політико-маніпулятивний діяльності за окремими дисциплінарним підрозділами з'являється внаслідок необхідності виявлення значення конкретних політико-маніпулятивних практик. Відповідно, доцільним є розгляд принципів виокремлення типів політичної маніпулювання. Це завдання дає відповідь на питання, які типи маніпуляцій є найбільш впливовими на громадську свідомість та які потребують першочергового наукового осмислення.

Політичне маніпулювання дедалі частіше стає термінологічною та поняттєвою основою для відображення змагальної природи сучасних політико-комунікаційних процесів. Зміна поведінки учасників прийняття політичних рішень (від електорального вибору конкретних громадян до колегіальних рішень публічної влади на макрорівні) виступає метою цілеспрямованих дій, які вимагають витрати ресурсів, концентрації зусиль, координації, планування та застосування проєктного підходу. Тема інституційних та організаційних принципів політичного маніпулювання

вимагає прискіпливої уваги дослідників саме через трансформаційну природу української політичної системи та особливості цифрового і кібернетичного середовища демократичної політичної комунікації в Україні.

Оскільки політичне маніпулювання є домінантною практикою сучасної політичної комунікації, суб'єкти цієї діяльності потребують більш чіткої ідентифікації, диференціації, поняттєво-категорійного розмежування. Ключовим принципом для цих дослідних дій мають бути міркування, засновані на оцінці масштабів та напрямів політичного маніпулювання, його значення для розбудови системи політичної комунікації в умовах демократії, загроз для національної безпеки України та перспектив її інтеграції до європейської спільноти. Зазначені підходи дозволяють уникнути розгляду другорядних факторів політичного маніпулювання, звернути увагу на інституційні особливості та системні характеристики явища політичного маніпулювання як компоненту комунікаційного виміру сучасного політичного процесу.

Важливим аспектом розгляду проблеми політичної маніпуляції в інституційно-організаційному контексті є проблемність мотивації політичного маніпулювання та його інтеграції до комплексів політико-технологічного забезпечення політичної комунікації. У цьому контексті нагальною є потреба у відповіді на питання залучення до політичного маніпулювання як до окремої форми політичної діяльності. Також на цій основі з'являється можливість окреслення інституційно-організаційних умов для оцінки ефективності політичного маніпулювання в умовах політичної конкуренції як середовища змагання означених вище політико-технологічних комплексів.

Організаційні особливості та макрополітичні наслідки політичних маніпуляцій досліджує низка зарубіжних науковців. Дж. Бартлетт вивчає процеси протистояння людей проти техніки та особливості деструктивного впливу мережі Інтернет на демократію та способи її порятунку [24]. С. Морган розкриває значення фальшивих новин, дезінформації, маніпуляції та онлайн-тактики підриву демократії [31]. Р. Роджерс та С. Нідерер редагували збірник про політику маніпуляції в соціальних медіа [57], Г. Вайтфілд розглядає значення концепту політичних маніпуляцій [60]. Поряд з цим, необхідно встановити зв'язки між інституційними засадами політичної діяльності та менеджерськими засадами політичного маніпулювання.

На часі з'ясування інституційно-організаційних основ політичного маніпулювання в контексті сучасного політичного процесу. Важливим аспектом є розкриття принципів ідентифікації належності політичних інституцій та організації політичних акторів до структур політичного маніпулювання.

Реалізація політико-маніпулятивних стратегій передбачає аналіз наявних засобів політичного інформування в суспільстві, а також акторів, які здійснюють вплив на політичний медіа-простір. Організаційні засади політичного маніпулювання включають не лише планування і координацію, але й діагностику наявного стану громадської думки. Вітчизняний науковець О. Агарков організацію соціально-політичного маркетингу в технологічному аспекті представляє у вигляді наступної послідовності: «етап збору інформації і постановки проблем – науково-методологічний етап – організаційно-управлінський етап – етап практичної реалізації – етап оцінки результативності» [2,с.7].

Стан та перспективи політичного маніпулювання залежать також від активності суб'єкта маніпулювання, його цілей і завдань в рамках поточного моменту політичної ситуації. Політичні актори ухвалюють рішення щодо впровадження політичних маніпуляцій на основі перспективного бачення розвитку конкретних подій. Забезпечення успіху та ефективності політико-маніпулятивної стратегії визначається ступенем інтеграції політико-маніпулятивної кампанії до перебігу подій та «медійної історії» суспільства і політичного середовища. О. Агарков обґрунтовано доводить, що «на першому етапі основним завданням соціально-політичного маркетингу є збір інформації і моніторинг соціально-значимих проблем. Даний етап пов'язаний із застосуванням дослідницьких методів управління соціальними процесами. Другий етап – науково-методологічний. На цьому етапі відбувається розробка загальної стратегії соціально-політичного маркетингу виходячи із певної концептуальної моделі соціальної політики, розробляються адекватні методи і засоби реалізації практичних маркетингових дій та заходів і обґрунтовується система критеріїв соціальної ефективності реалізації соціально-політичного маркетингу» [2, с.8].

Реакція цільових груп на організаційні дії щодо формування маніпулятивної кампанії залежить від адекватності прийомів і методів маніпулювання наявній кон'юктурі та смисловим забарвленням подієвого контексту політики. Інтенсивність розвитку політичної ситуації та кількість і значення подій визначають спосіб реагування на них з використанням політико-маніпулятивного підходу. Останній не може бути застосований без ґрунтового аналізу попередніх подій та фактів суспільно-політичного життя, які є відомими широкому загалу. О. Агарков слушно пов'язує організаційно-управлінський етап з «визначенням суб'єктів соціально-

політичного маркетингу, координацією їх діяльності, здійснюється формування системи управління реалізацією соціально-політичного маркетингу на державному і недержавному рівні, узгоджується матеріально-технічне і фінансове забезпечення практичних дій реалізації соціально-політичного маркетингу» [2,с.9].

Комплекс політико-маніпулятивних засобів в організаційному плані виступає чинником колективної інтерпретації політичної картини світу. У зв'язку з цим «політичним маніпуляторам» необхідно враховувати не лише ситуативні інтереси політичного суб'єкта, але й загальне тло політичного процесу, його специфіку форми і наслідки. Ю. Казарінов переконливо доводить, що «у повсякденній практиці проєктний менеджмент спрямований на розв'язання проблем, пов'язаних з перешкодами, змінами і можливостями, що виникають у процесі реалізації проєкту» [9, с.43].

Концентрація зусиль щодо успішного забезпечення результату політико-маніпулятивної стратегії забезпечується на основі високого рівня координації та виконавської дисципліни. Менеджмент політико-маніпулятивної кампанії формується на міждисциплінарних засадах і включає керівників за фахом політичних технологій, експертів з медіа-планування та безпосереднього формування політичних меседжів. При цьому окремі ланки політико-технологічної структури можуть не бути обізнаним у кінцевих цілях кампанії з міркувань конфіденційності. Ю. Казарінов вважає, що «сучасна методологія управління проєктами дає можливість виконавцям проєкту легше подолати перешкоди, що пов'язані з такими зовнішніми і внутрішніми чинниками, як: соціальні та екологічні проблеми; дефіцит та обмеження засобів і ресурсів; поява та посилення конкуренції» [9, с.43].

Розкриття особливостей політичного маніпулювання на міжнародному рівні дає змогу побачити та оцінити масштаби цієї діяльності. Особливо наочно впровадження маніпулятивних пропагандистських тез є видним на прикладі кейсів російської пропаганди. Фіксація прийомів маніпулятивної трансляції повторюваних тез дає змогу простежити не лише зміст маніпулятивних послань, але й якості цільової аудиторії. Л. Пейсахін та А.Розенас не зовсім розуміють, наскільки добре працюють ці російські кампанії. Дослідивши російську дезінформаційну кампанію в Україні в 2014 році, вчені виявили, що російська пропаганда має дуже неоднаковий вплив. Чи спонукає це людей голосувати за проросійських кандидатів, чи матиме зворотний ефект і зменшує ймовірність цього, залежить від політичних схильностей цільової аудиторії [42].

Кейси російської та проросійської Інтернет-мережної пропаганди визначають суб'єктів маніпулювання та їх цілі: переконування аудиторії перш за все всередині самої росії. Експерт з'ясували, що російське керівництво транслює тези щодо право на агресію. Це одразу відрізняє такі маніпулятивні послання, оскільки їх порядок денний не схожий на повідомлення, які продукують західні демократичні центри політичного інформування. Згідно з Л. Пейсахін та А.Розенас, росія розгорнула першу зі своїх пропагандистських кампаній, спрямованих на переконання як внутрішньої російської аудиторії, так і російськомовних жителів колишніх радянських держав у тому, що Кремль був правий. Він використовував багато тих самих підходів, які повторював на Заході, включаючи дуже поляризаційну мову та посилення на вигадані або спотворені події [42].

Сучасні методи соціальної діагностики дозволили виявити підходи та налаштування проросійських повідомлень за змістом політико-

маніпулятивних тез. Експерти з'ясували уподобання цільових груп та підтвердили їх походження, зміну їх переконань та поведінки. Подібним чином, щоб допомогти експертам оцінити вплив перегляду російського телебачення на ці попередні погляди, ми перевірили дві речі. По-перше, Л. Пейсахін та А.Розенас переглянули цілі виборчі дільниці, щоб побачити, чи вплинула проста наявність російського телебачення на голоси на цих дільницях. По-друге, під час опитувань вчені реально запитували, чи дійсно люди дивляться російські новини, щоб перевірити, чи ті, хто повідомив, що дивився їх, також повідомили, що голосували за інших кандидатів, ніж ті, хто стверджував, що не дивиться російське телебачення [42].

Практики політичного маніпулювання на основі сучасних цифрових засобів є особливо наочними в недемократичному політичному середовищі. Автократія, як правило, здійснює масштабні та системні політико-маніпулятивні втручання. Водночас їх також легко ідентифікувати. Як зазначають Дж. Л.Пенарредонда та К.Каран, протягом багатьох років уряд Венесуели під керівництвом Ніколаса Мадуро отримувал вигоду від скоординованої ботоподібної діяльності та активно підштовхував своїх прихильників до участі в соціальних мережах; однак мало було повідомлено детально про поточні операції впливу. Згідно зі звітом Hootsuite, 44 відсотки населення країни є активними користувачами соціальних мереж, що робить таку неавтентичну діяльність і операції програмного впливу особливо помітними [43].

Координація та управління масштабними мережами «дружніх ботів» є частиною щоденної пропагандистської роботи авторитарних політичних режимів. Їх вплив є істотним в умовах обмеження дій інформаційних агентів іноземного походження. Дж. Л.Пенарредонда та К.Каран вказують, що

розділ популярних тем у Twitter має важливе значення для пропагандистських зусиль венесуельського уряду. Зокрема, уряд Мадуро щодня розміщує хештег своїм прихильникам, як правило, намагаючись поширити певні повідомлення або висвітлити важливі віхи чи досягнення. Одним із ключових координаційних центрів для посилення цих хештегів є дуже впливовий акаунт у Twitter @Tuiteros_Vzla [43].

Розгалужені та децентралізовані авторитарні політико-комунікаційні мережі забезпечують просування певного порядку денного в постійному режимі. Ідеться про коментування конкретних подій, а також інтерпретації діяльності залежно від зміни ситуації та кон'юнктури. Особливо це стосується чутливих питань економіки та соціального добробуту. Усі тенденції значною мірою прихильні до уряду Мадуро та прагнуть висвітлити його політику чи досягнення чи посилити його зовнішньополітичні меседжі. Одне з таких повідомлень підштовхнуло Венесуелу до підтримки кубинського уряду або альянсу ALBA (іспанська аббревіатура від Боліваріанського альянсу Америки), економічного альянсу, призначеного служити противагою нині неіснуючій FTAA (Угода про вільну торгівлю Америки), спроба укладення угоди про вільну торгівлю під керівництвом Сполучених Штатів, вказують Дж. Л.Пенарредонда та К.Каран [43].

Незаконне використання персональних даних шляхом їх прямого «викрадення» стало звичайною технологією для авторитарних держав. Російські практики політичного маніпулювання засвідчили, що втручання можуть бути дуже потужними та мати дуже чіткі цілі. При цьому застосовується дуже масована владно-організаційна підтримка. Н. Перлрот та М.Розенберг вважають, що російська тактика маніпулювання разюче схожа на те, що, за словами американських спецслужб, було здійснено в епізоді

зламу росією електронної пошти голови кампанії Гіллари Клінтон і Національного комітету Демократичної партії під час президентської кампанії 2016 року. У цьому випадку, отримавши електронні листи, росіяни використали тролів для поширення та розповсюдження матеріалу, а також побудували так звану «ехокамеру», щоб розширити його ефект [45].

Крім використання персональних даних, важливим прийомом політичного маніпулювання є звернення до чутливих у суспільстві тем. Поширення інформації про гучні скандали та негативну характеристику політичних лідерів та осіб з їх оточення стало однією з базових тактик для сучасних міжнародних політичних акторів. Зокрема, йдеться про скандал з фірмою «Бурісма» в Україні, яку пов'язували з родичами президента США Дж. Байдена. Американські дослідники Н. Перлрот та М.Розенберг вважають, що тоді, як і зараз, російські хакери з підрозділу військової розвідки, відомого раніше як G.R.U, а для приватних дослідників під псевдонімом «Fancy Bear», використовували так звані фішингові електронні листи, які, як видається, призначені для викрадення імен користувачів і паролів, згідно з Area 1, охоронна фірма Кремнієвої долини, яка виявила втручання. У цьому випадку проросійські хакери створили підроблені веб-сайти, які імітували сторінки входу дочірніх компаній Burisma, і надсилали співробітникам Burisma електронні листи, які мали виглядати так, ніби вони надходять зсередини компанії [45].

Скандальні новини знаходять більш швидке та надійне поширення в цифровому комунікаційному середовищі. Водночас їх масштаб може змінюватися на основі цілеспрямованих дій, спрямованих на політико-маніпулятивні кампанії. Н. Перлрот та М.Розенберг вважають, що російські атаки на Burisma відбуваються паралельно зі спробами російських шпигунів

в Україні викопати інформацію в аналоговому світі, яка могла б збентежити Байденів, за словами американського співробітника служби безпеки, який говорив на умовах анонімності для обговорення конфіденційної розвідки. . За словами чиновника, шпигуни намагаються проникнути в Burisma та робочі джерела в українському уряді в пошуках електронної пошти, фінансових записів та юридичних документів [45].

Сучасні суб'єкти та актори політичного маніпулювання здійснюють свою діяльність на глобальному рівні використовуючи, Інтернет-засоби. Вони впливають на прийняття рішень через громадську думку. На відміну від минулих періодів, вплив є більш досяжним та більш руйнівним.

Організаційні засади політичного маніпулювання включають найбільш ефективні методи політичного управління та ресурсного забезпечення політичного процесу. У рамках маніпулятивної кампанії необхідно побудувати чітку схему запланованих дій з очікуваним результатом. Це вимагає від маніпуляторів проєктного мислення, здатності розподіляти ресурси та гнучко реагувати на зміну ситуації. Згідно з Ю. Казаріновим, «треба визнати, що управління проєктом не є панацеєю для розв'язання усіх цих проблем. Однак, як показує досвід, його систематичне застосування дає змогу замовнику легше адаптуватися до умов мінливого оточення» [9, с.43].

Важливим організаційними чинниками політико-маніпулятивних кампаній слід вважати ефективне використання особистісного потенціалу політичних діячів і лідерів. Це також вимагає значної організаційної та планувальної роботи. У зв'язку з необхідністю підготовки лідерів до публічної самопрезентації до числа «організаційних витрат» додається тренінговий напрямок та корекція іміджу публічних осіб. На думку українського політолога М. Демченка, «саме фігури лідерів (на різних рівнях)

і виступають у наших умовах своєрідними маркерами суб'єктів і явищ політичних процесів. Персоніфікація стає однією з основних рис наших комунікаційних технологій, донесення певних ідей до масової свідомості й ефективним прийомом політичної міфотворчості» [6, с.162].

Вдала політико-маніпулятивна кампанія може розгортатися успішно лише за умови ототожнення іміджу публічних осіб політики з позитивними або негативними подіями. Зазначене вимагає планування подій та складання графіків зустрічей та узгодження узгоджувальної діяльності. При цьому дійові особи мають усвідомлювати свою роль та значення, дотримуватися певної моделі поведінки. М. Демченко справедливо стверджує, що «політичні персоналії починають уособлювати популярні (чи, навпаки, непопулярні) ідеї та соціальні проекти, постають символами добра і зла, на них покладається відповідальність за хід подій» [6, с.162].

Значним за обсягом і значенням ресурсом політико-маніпулятивної кампанії та базовим елементом її розробки виступає політичний бренд. Аналіз бренду політичного актора та його просування можуть співвідноситися з політичним маніпулюванням як загальне і часткове. Потенціал бренду політика або партії є вихідною умовою для планування політико-маніпулятивних дій. Однак необхідно усвідомлювати смислові обмеження бренду. Тому організація політичного маніпулювання не повинна суперечити його основним параметрам. Т. Подашевська вказує, що «конструювання брендів політичних партій та їх лідерів дедалі виступає діючим інструментом впливу на виборця, що дозволяє вирішувати низку важливих завдань, пов'язаних із забезпеченням довготривалого політичного життя, а також легітимацією партії у владних структурах. Капітал бренду

політичної сили допомагає виборцям у процесі одержання інформації і прийняття рішення» [14, с.107]

Застосування засобів політичної маніпуляції як політико-технологічних інструментів зміни поведінки виборців та громадської думки вимагає врахування нормативно-правових умов політичної комунікаційної діяльності. Розгортання дезінформаційних та дискредитаційних дій має спиратися виключно на законні умови. Також потрібно зважати на можливості оскарження змісту політико-інформаційних повідомлень з боку опонентів та конкурентів. Т. Подашевська обґрунтовано зауважує, що «для регулювання політичних процесів в Україні активно використовуються технології правового менеджменту та політичного маркетингу. Сучасними політичними партіями пропагуються масовані технології маніпулювання суспільною свідомістю. Між політичними організаціями, зорієнтованими на завоювання влади, відбувається наполеглива боротьба за розширення свого електорату, яка становить головний зміст участі кандидатів у депутати та їхніх партій у виборчих кампаніях» [14, с.109].

Важливою організаційною умовою політико-маніпулятивної діяльності є включення політичного маніпулювання до контексту загальних політико-технологічних стратегій. Стратегічні цілі політичних акторів можуть відрізнятися від пріоритетів вдалої маніпуляції. Ситуативний ефект від неї може суперечити основним засадам макрополітичного розвитку, до якого залучений інститут політичного врядування, партія або лідер. Тому плануючи політико-маніпулятивні акції доцільно звернути увагу на найближчі та наступні цілі політичної діяльності, макрополітичні показники та очікувані результати політичного розвитку. Вітчизняна дослідниця Л. Хорішко визначає спрямованість технологізації політичної діяльності «на

раціоналізацію політичного простору, пошук політичної стабільності та механізмів адаптації до різноманітних політичних ситуацій. Досить важливою умовою даного процесу можна вважати дотримання чіткої процедури, використання відповідних конкретному етапу способів та методів управління існуючою ситуацією, що сприятиме досягненню поставленої мети» [21, с. 162].

Політична маніпуляція вступає чинником підвищення ефективності діяльності політичних структур у медіа-сфері. Вона є не просто «тактичним прийомом», а комплексною діяльністю, яка вимагає підготовки та ретельного планування. Однією з ключових організаційних засад є координація різних організацій, які відповідають за зв'язки з громадськістю (PR-груп, політичних консультантів, медіа-активів, громадських та партійних структур). У зв'язку з цим коригуються цілі медійних кампаній та акції вуличного спрямування (флеш-моби, перформанси тощо). Л. Хорішко слушно вказує, що «політико-технологічна діяльність – це послідовність взаємодій політичного суб'єкта, який має конкретні цілі та об'єкта впливу, ступінь включеності якого в дану взаємодію обумовлює рівень досягнення поставлених цілей» [21, с.163].

Суб'єктна роль політичних лідерів та конкретних публічних осіб у контексті маніпулювання вимагає чіткої розробки та зв'язку з наступними і публічними попередніми заявами. Однак, в політичній сфері сучасній Україні можливі раптові зміни ситуації, які потребують швидкої реакції. Це також вимагає підготовки та інформаційно-аналітичного забезпечення в рамках функціонування кризових центрів. Л. Хорішко обґрунтовано виділяє «суб'єктивні (розуміння самим суб'єктом змісту діяльності та знання про способи і методи досягнення конкретного результату) та об'єктивні (умови, в

яких здійснюється та чи інша діяльність) фактори впливу на динаміку розгортання даного процесу»[21, с.163].

Таким чином, інституційно-організаційні засади політичного маніпулювання є різноманітними та мають раціональний і технократичний характер. Засоби менеджменту політико-маніпуляційними діями (акціями та кампаніями) вимагають застосування інноваційних підходів та практик. Одним з найважливіших завдань є узгодження нових цифрових інформаційних технологій та політичних завдань конкретних політичних акторів. Його виконання забезпечує реалізацію успішних політико-маніпулятивних стратегій.

Отже, інституційно-організаційні основи практик політичного маніпулювання виходять за межі класичних визначень сучасної політичної системи. В умовах сучасного політичного процесу з'являється значна кількість акторів, які здійснюють політичне маніпулювання не на основі постійної належності до політико-інституційних взаємодій, а відповідно до комунікаційного контексту. Відповідно, інституційне залучення до політичного маніпулювання може залежати від теми та медійного порядку і суміжних (дотичних) під час розгортання маніпулятивної (зокрема, дискредитаційної) кампанії.

Однак, вітчизняна та зарубіжна практика політичного маніпулювання дозволяє виокремити провідні та допоміжні соціальні та економічні інститути, задіяні в рамках політико-маніпулятивних кампаній. Зокрема, провідними інститутами виступають державні інституції публічної влади, політичні партії, неурядові організації та групи інтересів. Вони ініціюють політико-маніпулятивні кампанії, здійснюють планування та ініціювання дій. Натомість індивідуальні Інтернет-комунікатори, комерційні кампанії,

соціальні актори виступають провідними виконавцями та одночасно середовищем маніпулювання.

Разом з тим, через непублічність планування та здійснення політико-маніпулятивних кампаній ідентифікація інституційних факторів може здійснюватися на основі приблизної оцінки результатів політичної маніпуляції. У зв'язку з цим потребує підтвердження або спростування гіпотеза про ситуативне або стохастичне залучення базових політичних інститутів до практик політичного маніпулювання.

Значення впливу політичного маніпулювання для сучасного політичного процесу виявляється на основі розгортання конструктивних та деструктивних подій для української політичної системи. Якщо кумулятивним ефектом від практик політичного маніпулювання є цілковита руйнація суспільної системи, то актуальним питанням є пошук засобів протидії на основі утримання від практик маніпулювання, нормативні обмеження щодо поширення недостовірної інформації тощо. Також актуалізується питання інституційної спроможності суспільства в завданнях дезавування неправдивих відомостей, їх ідентифікації та координації дій щодо їх усунення і подолання. Перспективою подальшого розгляду типологій політичного маніпулювання, є, безумовно, пошук архетипових основ політичного маніпулювання як змістовної частини політико-комунікаційних повідомлень.

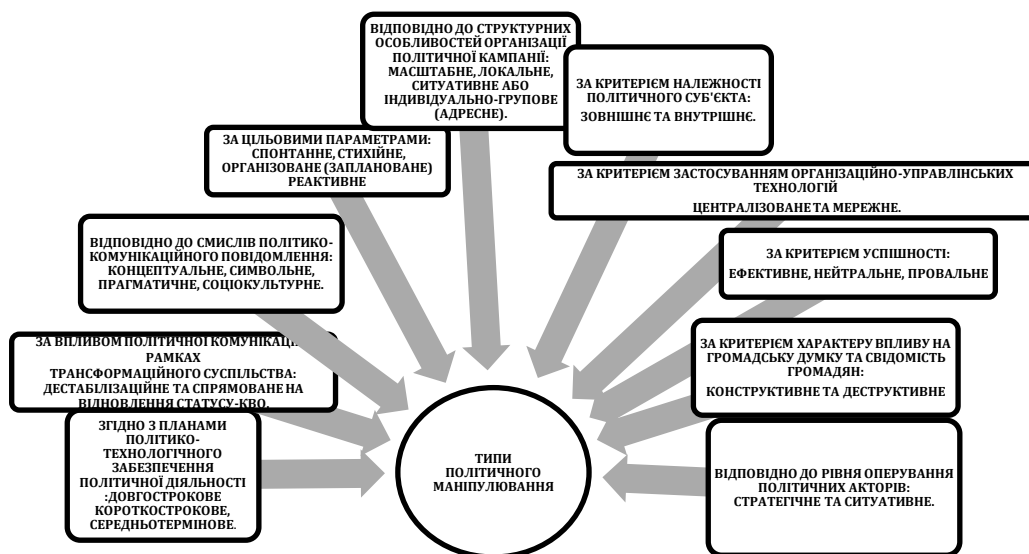
Типологізація політичного маніпулювання здійснюється на основі реакції свідомості на стратегії навіювання. Можливість виявити політичні маніпуляції без фахової освіти, підготовки та досвіду свідчить про поверхневий характер політичного маніпулювання. Згідно з аналітичним матеріалом, «під час «мозкової гімнастики» для з'ясування сутності

маніпуляції учасникам вдалося частково ідентифікувати ознаки маніпулятивного впливу, окрім прихованого характеру примусу» [20].

Оцінка конкретних типів політичного маніпулювання ускладнюється внаслідок наявності багатьох різновидів комунікаційної «омани». Внаслідок цього комунікаційне або риторичне лінгвістичне маніпулювання є одним з базових практик зміни політичної поведінки, яку легко ідентифікують навіть аналітики-початківці. Як вказують аналітики, «до окрім загально визнаних та поширених ознак популізму учасники тренінгу додали й власні – «авторські» – індикатори: «тавтологія», «нереальне виконання програмних обіцянок навіть за найсприятливіших умов», «висока образність», «художній стиль» [20].

Отже, якщо представити підходи до політичного маніпулювання у вигляді схеми, ми побачимо наступне.

Схема 2 Підходи до типологізації політичного маніпулювання

Важливим принциповим аспектом політичного маніпулювання в умовах сталих демократій є перетворення підходів до визначення вектору спрямованості політико-маніпулятивного імпульса. За умови зовнішнього

характеру маніпулювання його ідентифікація формує певні форми відповіді та запобігання зловживанням. Як вказує дослідниця Б. Ортис-Міскімен, «у той час кандидат від Республіканської партії Дональд Трамп отримав більше підтримки та менше атак від цих іноземних ботів, ніж його опонент від Демократичної партії Гіллари Клінтон, це наштовхнуло дослідників на думку, що зусилля Росії в основному спрямовані на збільшення шансів Трампа на перемогу на виборах. Тим часом, внутрішні комунікаційні актори в США використовували зусилля щодо впливу на платформи соціальних мереж для поширення суперечливих поглядів та дезінформації, щоб роздути підтримку свого обраного кандидата» [37].

Зовнішній тип політичного маніпулювання ідентифікуються на основі цілей політичних суб'єктів та джерел походження технічних засобів, які перебувають всередині країни або за її межами. Зовнішньополітичне маніпулювання відрізняється від внутрішнього на основі «незалежності» маніпулятивних засобів від внутрішнього порядку денного. Згідно з думкою Ортис-Міскімен, «у звіті також було виявлено 20 випадків у 18 різних країнах, в яких уряди застосовували інструменти, подібні до тих, які використовувалися іноземними зусиллями щодо впливу на своїх громадян. Найбільш дивним є те, що такі зусилля внутрішнього впливу використовувалися не лише автократією, а й демократичними державами, щоб залучити підтримку окремих кандидатів та дискредитувати політичних опонентів. Наприклад, Інституційно-революційна партія Мексики проводила зосереджені кампанії в соціальних мережах, щоб збільшити підтримку своїх кандидатів з 2012 по 2018 рік [37].

Близьким до зовнішньої та внутрішньої суб'єктності є принцип державного або недержавного політичного маніпулювання. Належність або

зв'язок суб'єкта або технічних засобів до інститутів публічної влади визначає потужність політико-маніпулятивної кампанії та обсяги застосування ресурсів. Як вважає Ортис-Міскімен, «хоча показники зовнішнього та внутрішнього впливу залишаються високими в окремих державах, у 2019 році автори виявили лише три нові випадки спроб іноземного впливу. Автори відзначають, що міжнародні норми проти цієї підступної тактики політичного маніпулювання є сильними, за винятком кілька держав здійснили переважну більшість зусиль щодо впливу» [37].

Наслідком розкриття державного або недержавного типів політичного маніпулювання є рівень оцінки точки зору нормативно-правової бази цілому. Недержавне політичне маніпулювання розглядається як більш актуальне та етично обґрунтоване. Це нерідко зумовлює його успіх на основі суб'єктивної соціальної довіри. Згідно з позицією Ортис-Міскімен, «нові платформи створюють нові можливості для широкого кола політичних акторів», – сказали автори. «Державні діячі використовували соціальні мережі, щоб впливати на політику вдома та за кордоном, сприяючи пропаганді, відстоюючи суперечливі точки зору та поширюючи дезінформацію» [37].

Потужність та обсяги політичного маніпулювання оцінюються на основі типу впливу. В такому випадку існує можливість виокремити глибинне та поверхнєве політичне маніпулювання, масштабне маніпулювання або маніпулювання обмеженого обсягу. Його ідентифікація забезпечується на основі обсягів підпорядкованості населення та його придатності маніпулятивним впливам. Як вважають М. Дієго, А. Джейкоб, Н. Шапіро та Дж. Ілхардт, у випадку з будь-якими даними про події, отриманими в основному з медіа-джерел, набір даних може не виміряти справжнє населення з кількох причин. По-перше, кількість випадків може

коливатися в залежності від зацікавленості ЗМІ. Ми вирішуємо цю упередженість, використовуючи академічні та незалежні дослідження, які виходять за рамки журналістського висвітлення, а також первинні звіти про видалення акаунтів, оголошені компаніями соціальних мереж [30, р. 7].

Повідомлення про обсяг маніпулювання та факти політичної маніпуляції дають змогу говорити про приховану та відкриту політичну маніпуляцію. Близькими поняттями є також законна (легальна) політична маніпуляція та нелегальна діяльність. М. Дієго, А. Джейкоб, Н. Шапіро та Дж. Ілхардт наводять приклад, Facebook і Twitter, які регулярно публікують нотатки з описом усунення скоординованої неавтентичної поведінки, пов'язаної з певними урядами. Хоча дані не будуть перевищувати через високу зацікавленість ЗМІ, оскільки ми враховуємо ІЕ, а не кількість історій про ІЕ, вони не можуть охопити ІЕ, про які не повідомляється [30, р. 7].

Емпірична база втручань через політичне маніпулювання дає змогу стверджувати, що прихована й відкрита маніпуляція мають різний обсяг через технічні проблеми з ідентифікацією та змінами поведінки. Разом з цим відкрита та прихована зовнішня та внутрішня політична маніпуляція є притаманною для багатьох країн світу, незалежно від рівня розвитку та політичного режиму. Згідно з даним зарубіжних дослідників, зусилля впливу (influence efforts) з 2011 року націлені на щонайменше 56 різних країн. 84 є іноземними зусиллями впливу (foreign influence efforts), що на шість випадків більше, ніж у версії 2.0 даних. З них 22 націлені на США (26%); 19 кількох країн одночасно (22%); шість Великобританії (7%); три Іспанії (4%); дві Австралії, Франції, Німеччина, Франція, Нідерланди та ПАР (по 2%); один у Вірменії, Австрії, Білорусі, Канаді, Центральноафриканській Республіці, Фінляндії, Ізраїлі, Італії, Лівії, Литві, Мадагаскарі, Македонії, Мозамбіку,

Філіппі, Польщі, Саудівській Аравії, Судані, Швеції, Таїланд, Тайвань, Ємен (по 1%)[30].

Спрямованість та рівень організації політико-маніпулятивних кампаній дає підстави стверджувати про наявність спонтанних та скоординованих маніпулятивних дій. В обох типах наявна складова ініціювання на основі політико-технологічних процесів та самодостатнього (автономного) існування (функціонування) політико-маніпулятивної інформації (послання). Зарубіжні аналітики вважають, що з 30 виявлених кампаній два були спрямовані на Росію і дві на Китай; по одній на Азербайджан, Кубу, Еквадор, Ефіопію, Грузію, Гондурас, Індонезію, Іран, Йорданію, Південну Корею, Мексику, Мальту, М'янму, Нікарагуа, Пакистан, Пуерто-Ріко, Саудівську Аравію, Судан, Таїланд, Таджикистан, Туреччину, Уганду, Венесуелу, В'єтнам і Зімбабве [30].

Спонтанність або організованість політико-маніпулятивних акцій та кампаній залежить від походження медійних політико-маніпулятивних структур. За умови їх комерційного походження суб'єкти маніпулювання можуть брати участь одразу в кількох кампаніях у різних регіонах світу одночасно. За інформацією вчених, у 19 випадках, що на п'ять більше, ніж у звіті версії 2.0, немає жодної цільової країни. Наприклад, організатори іноземних зусиль впливу, спрямованих на дискредитацію цивільної оборони Сирії (вони ж «Білі шоломи»), брали участь у незалежній діяльності в містах по всьому світу [30].

Сутність та зміст політичної маніпуляції є більш впливовим чинником типологізації ніж засоби її технічного виконання. Слід брати до уваги, що в сучасному світі процеси політичної маніпуляції втрачають ціннісний зв'язок з ліберальною демократією. Вони стають знаряддям та контекстом як для

демократичних, так і для авторитарних країн. У цьому випадку фахівці з Пристону зафіксували «кілька» цільових країн, оскільки ці зусилля були спрямовані на багато ліберальних демократичних держав, уряди яких підтримували «Білі шоломи» [30, р. 9].

Перетворення маніпуляції на універсальне знаряддя політичної комунікації пов'язане, як вже стверджувалося, з технологічним прогресом та технічною можливістю адресно-цільового (таргетованого) послання. Згідно з даними міжнародних досліджень, кількість технічних маніпулятивних втручань в процес суспільно-політичного інформування постійно зростає. При цьому маніпулятивний характер визначається не лише замовленнями політичних суб'єктів, а ситуацією, в якій налаштування таргетингу є зручним та доступними інструментами. Як вказує Наташа Ломас, «рік тому, коли генеральний директор Twitter Джек Дорсі був опитаний Комітетом Сенату з розвідки, він сказав, що розглядає можливість позначення облікових записів ботів на своїй платформі, погоджуючись з тим, що «більше контексту» навколо твітів та облікових записів було б добре, водночас стверджуючи, що ідентифікація автоматичних алгоритмів (ботів), які за сценарієм виглядають як людина, є складною» [28].

Міжнародна наукова ідентифікація маніпулятивної пропаганди через соціальні мережі та Інтернет-медіаплатформи спирається на класичне визначення пропаганди як однобічного навіювання та постійного тиражування одних типових (або єдиних за змістом) тез. Кількісне зростання таких повідомлень свідчить, що для центрів маніпулювання (маніпуляторів) важливим є тоталітарна за своєю суттю зміна політичної поведінки громадян. Згідно зі звітом Оксфордського Інституту дослідження Інтернет, «встановлено, що комп'ютерна пропаганда та маніпулювання соціальними

медіа масово поширилися в останні роки – зараз вони поширені більш ніж вдвічі більше (70) у порівнянні з двома роками тому (28). Збільшення на 150%»[39].

Фактом, який свідчить про технологічне зростання політико-комунікаційних маніпуляції та їх перетворення на важливу ланку власне політичної діяльності є вихід політичного таргетування на міжнародний рівень. Типології політичного маніпулювання мають включати не лише внутрішній, але й зовнішній аспекти масової комунікаційної діяльності в політиці. Згідно зі звітом Оксфордського Інституту дослідження Інтернет, «використання комп'ютерної пропаганди для формування суспільних настроїв через соціальні мережі стало масовим, виходячи далеко за межі дій кількох поганих акторів», додають вони. «В інформаційному середовищі, що характеризується великими обсягами інформації та обмеженим рівнем уваги та довіри користувачів, інструменти та методи комп'ютерної пропаганди стають звичайною – і, можливо, важливою – частиною цифрової кампанії та публічної дипломатії» [39].

Типологізація електронних політичних маніпуляцій як пропаганди розкриває уявлення сучасних вчених про мотиви та сутність авторів та поширювачів політичних повідомлень. Проте слід розуміти, що пропаганда не повною мірою відповідає змісту політичних комунікацій та їх значення. Однак стосовно авторитарних держав електронна пропаганда є поняттям, яке вдало типологізує явище контрольованого поширення інформації. Згідно звіту Оксфордського Інституту Інтернет: «у 45 демократичних країнах політики та політичні партії «використовували інструменти комп'ютерної пропаганди, збираючи фальшивих послідовників або поширюючи

маніпульовані повідомлення в ЗМІ, щоб заручитися підтримкою виборців» [39].

Як свідчать емпіричні дані, у 26 авторитарних державах урядові структури «використовували обчислювальну пропаганду як інструмент інформаційного контролю для придушення громадської думки та свободи преси, дискредитації критики та опозиційних голосів, а також заглушення політичного інакомислення» [39].

Типологічна ідентифікація політичних Інтернет-маніпуляцій як явища упередженого подання інформації на нашу думку більш точно виражає сутність маніпулятивних практик. Природа сучасного Інтернет-навіювання крім адресності повідомлень дає змогу анонімності та безпрецедентної свободи вибору. Звідси пропагандистський зміст маніпуляції в політичній комунікації не є вичерпним. Згідно з даними дослідження щодо маніпулювання соціальними мережами, «маніпулювання онлайн-контентом спричинило сьомий рік поспіль загальне зниження свободи Інтернету, а також зростання збоїв у роботі мобільного Інтернету та збільшення фізичних та технічних атак на правозахисників та незалежні ЗМІ» [29].

Важливим показником для типологічного визначення політичної маніпуляції слід вважати рівень свободи доступу до Інтернету. За даними міжнародних дослідних структур саме цей показник свідчить про загальний рівень свободи слова. На відміну від нормативних тлумачень та критеріїв минулого доступ до Інтернету є однією з провідних макроумов політичного маніпулювання. Як вказують аналітики маніпулювання соціальними мережами, «майже половина з 65 країн, які були оцінені в Freedom on the Net 2017, зазнали зниження протягом періоду висвітлення, тоді як лише 13 досягли приріст, більшість з яких незначні. Менше чверті користувачів

проживають у країнах, де Інтернет позначено як безкоштовний, що означає, що немає серйозних перешкод для доступу, обтяжливих обмежень щодо вмісту чи серйозних порушень прав користувачів у вигляді неперевіреного спостереження або несправедливих наслідків для законного мовлення» [29].

На сучасному етапі до маніпулятивних практик міжнародне співнота, яка аналізує демократичні зміни, зараховує застосування технологічних інструментів, які забезпечують анонімність джерела інформації. Також до політико-маніпулятивних дій зараховують такі прояви, як акції або кампанії, що негативно впливають на громадську думку та поведінку користувачів Інтернету. Отже, всі види діяльності, які викликають зворотню реакцію, вважаються маніпулятивним. Як вказують експерти з маніпулювання соціальними мережами, «використання «фейкових новин», автоматизованих облікових записів («ботів») та інших методів маніпуляцій привернуло особливу увагу в Сполучених Штатах. Хоча онлайн-середовище країни залишалося загалом вільним, воно було стурбовано розповсюдженням сфабрикованих новинних статей, розколом учасників та агресивними переслідуваннями багатьох журналістів як під час, так і після президентської виборчої кампанії» [29].

Класифікація політичних маніпуляцій як виключно негативного явища на сучасному етапі формується на основі усвідомлення масштабів зовнішнього втручання до внутрішньої політики. Досвід США засвідчив, що ворожі маніпулятивні прояви мають конкретні цілі та деструктивну спрямованість. Поряд з цим, на сучасному етапі немає зразків інформації або повідомлень, які слід вважати виключно неманіпулятивними. Як вказують фахівці з маніпулювання соціальними мережами, «зусилля Росії вплинути на американські вибори в Інтернеті були добре задокументовані, але Сполучені

Штати навряд чи були самотніми в цьому відношенні. Тактика маніпуляцій та дезінформації відіграла важливу роль на виборах щонайменше в 17 інших країнах протягом минулого року, завдавши шкоди громадянам в їх можливості вибирати своїх лідерів на основі фактичних новин та достовірних дебатів. Хоча деякі уряди намагалися підтримати свої інтереси та розширити свій вплив за кордоном – як у випадку з дезінформаційними кампаніями Росії в Сполучених Штатах та Європі – у більшості випадків вони використовували ці методи всередині своїх кордонів, щоб зберегти владу» [29].

Системна та організована діяльність щодо впливу на поведінку, зміна громадської думки, призводить до формування авторитарним або тоталітарним типів політичних маніпуляцій. Їх властивостями є чітка смислова спрямованість послання, закріплені в певних рамках державно-владного дискурсу. Досвід окремих країн лише підтверджує масштаби такої «роботи». Аналітичні висновки щодо маніпулювання соціальними мережами демонструють, що «Венесуела, Філіппіни та Туреччина були серед 30 країн, уряди яких використовували армії «формуваців думок», щоб поширювати погляди уряду, висувати певні програми та протидіяти критикам уряду в соціальних мережах. Кількість урядів, які намагаються таким чином контролювати онлайн-дискусії, зростала з кожним роком відтоді, як Freedom House почав систематично відслідковувати це явище в 2009 році» [29].

Наявність фаховості та системності у «виробництві» маніпулятивної або фейкової інформації створює умови для висування фільтрів та інших засобів контролю й обмеження інформації. Поряд з цим, спокуса використати маніпулятивні технології, є дуже сильною. Оскільки засоби та ресурси маніпулювання є чітко визначеними, діяльність виглядає дуже простою та

технологічної. Це дає змогу контролювати витрачені ресурси й отримані результати. «Але за останні кілька років ця практика стала значно більш поширеною та технічно складною, ботів, виробників пропаганди. , а також фейкові новини, які використовують соціальні мережі та алгоритми пошуку для забезпечення високої видимості та безперебійної інтеграції з довіреним вмістом», свідчать висновки експертів [29].

Багатоманітність суб'єктів маніпуляції ускладнює завдання щодо їх типологізації, оскільки маніпуляція може бути не лише організованою але й стихійною. Це означає, що значення та ефективність також можуть змінюватися. Як показали дослідження маніпулювання соціальними мережами, «на відміну від більш прямих методів цензури, таких як блокування веб-сайтів або арешти за інтернет-активність, маніпулювання онлайн-контентом важко виявити. З ним також важче боротися, враховуючи його розпорошений характер і величезну кількість людей і ботів, які працюють для цієї мети [29].

Ідентифікація руйнівної (деструктивної) політичної маніпуляції як окремого типу формується на основі наслідків цієї діяльності для «оффлайн-структури» політики й суспільства. Негативний вплив маніпулювання у вигляді втрати довіри та деструктивної поведінки мінорного та негативного психологічного стану має бути локалізований на основі переходу до мереж довіри та більш якісного спілкування на політичні теми. Аналіз маніпулювання соціальними мережами вказує, що «вплив маніпулятивних методів, які швидко поширюються, на демократію та громадянську активність потенційно руйнівні. Фабрика підтримки низової підтримки урядової політики в соціальних мережах створює замкнутий цикл, в якому режим, по суті, підтримує себе, залишаючи незалежні групи та простих

громадян за межами. І, зміцнюючи помилкове уявлення про те, що більшість громадян підтримує їх, влада може виправдати репресії політичної опозиції та просувати антидемократичні зміни законів та інституцій без належного обговорення» [29].

Ототожнення електронних політичних маніпуляцій з практиками пропаганди та дезінформації ґрунтується на організаційних заходах окремих держав щодо обмеження доступу до правдивої інформації. Наявність якісних політичних альтернатив, їх адекватне представництво в інформаційному просторі забезпечує належне «щеплення» від негативного впливу маніпуляторів. Згідно з даними щодо маніпулювання соціальними мережами, «викликає занепокоєння те, що фінансовані державою маніпуляції в соціальних мережах часто поєднуються з більш широкими обмеженнями на ЗМІ, які перешкоджають доступу до об'єктивних репортажів і роблять суспільство більш сприйнятливим до дезінформації» [29].

Таким чином, типологічні підходи до електронної політичної маніпуляції створюють оцінкове ранжування від авторитарної та централізованої маніпуляції до стихійної та мережної. При цьому віднесення кожного акту (прояву) маніпулювання, до виявленої кампанії або акції залежить від позиції політичного суб'єкта. Однак міжнародні організації наполягають на об'єктивному характері розгляду явища типів маніпуляцій проявів та типів маніпуляції в Інтернет-середовищі.

Сказане вище дає змогу стверджувати, що ключовими принципами типологізації маніпулятивних практик сучасної політичної комунікації є встановлення масштабів політичного маніпулювання, ресурсного забезпечення від оцінки відповідності витрачених ресурсів та отриманого результату, а також співвідношення політико-комунікаційних маніпуляцій з

іншими методами політичної діяльності та формами відстоювання інтересів політичних суб'єктів.

2.3. Ризики застосування політичних маніпуляцій у конкурентному політичному середовищі

Встановлені типи маніпулятивної політичної комунікації засвідчують, що конкурентне середовище сучасної політики спонукає до кількісного розширення застосуванням ризикованих політичних дій. Необхідно визначити, наскільки політичні маніпуляції визначають досягнення політичних цілей, а також наскільки вони спричиняють нестабільність в суспільному розвитку. Ризикологічна парадигма сучасної політики дає змогу побачити, що, незважаючи на значні ресурсні витрати, результат політичних маніпуляцій не є передбачуваним.

Ризиковане середовище політичної комунікації формується через маніпулятивний негативний вплив на інституційну структуру суспільства. Тому сучасні зарубіжні вчені нерідко порівнюють різновиди маніпулятивного інформаційного продукту з діями в рамках військових інформаційно-психологічних операцій. Як зазначають дослідники Е. Т. Аслан та С. Токер, «термінологія «фейкові новини» увійшла в літературу після президентських виборів у США 2016 року і була визначена як «спотворені сигнали, не пов'язані з правдою». У ширшому сенсі фейкові новини визначаються як новинні статті, які можуть навмисно ввести читачів в оману. Таким чином, фейкові новини відрізняються від таких термінів, як дезінформація та дезинформація, які також розглядалися в літературі. Хоча дезінформація була визначена як ненавмисне надання невірної інформації, дезінформація є актом навмисного спотворення інформації» [61].

Масштаби суспільно-політичного ризику від застосування політичної маніпуляції пов'язані не лише з дезінформацією та введенням в оману окремих груп населення, але й з глибокими наслідками спотворення таких понять як істина та правда. Відсутність орієнтирів раціональності, логічності та достовірності спричиняє важкий стан розгубленості та зневіри серед соціальних груп. Така ситуація веде до кризи у суспільстві. Е. Тургай та С. Токер стверджують, що «маючи більше конотацій і будучи ширше використовуваними в повсякденному житті, фейкові новини були позначені традиційними новинними організаціями як «демонізовані». У цьому сенсі спотворення соціальної реальності та інтенсивне використання фейкових новин посилює твердження, що ми вступили в період «постправди». У період, коли правда втратила свою цінність. Світ постправди – це той світ, у якому сприйняття важливіші за істину, і епоха, коли всілякі маніпуляції та фальшивий вміст можна легко спрямувати на масу людей» [61].

Крім загрози, яку несуть політичні маніпуляції для політичного світосприйняття, важливим є ризик дестабілізації демократичного політичного порядку. Маніпулювання інформацією та зміна поведінки громадян ставить під сумнів принципи свободи волі, виразу власної думки прав людини тощо. На думку сучасних вчених, «вплив соціальних мереж на суспільно-політичне життя можна поділити приблизно на два періоди за допомогою критичних ситуацій. Якщо в першому періоді Інтернет використовувався як платформа для висловлення невдоволення існуючими режимами (наприклад, сапатистським, зеленим рухом Ірану, рухами «Арабська весна» та «Окупуй Волстріт»), то на другому етапі Інтернет став використовуватися як платформа для маніпуляцій, а отже, як інструмент,

який загрожує демократії. Як видно, Інтернет та Інтернет-технології можна використовувати для різних цілей» [61].

Алгоритми поширення фейкових новин в рамках політичної маніпуляції висувають низку загроз для всіх рівнів політичної комунікації. Несправжні новини, які повідомляють брехню на сучасному етапі створюють ситуацію, в якій будь-яке політичне повідомлення є фейковими, тобто не відповідає дійсності. Висновки для індивідуальних або колективних політичних дій на основі таких новин також будуть хибними. Е. Тургай та А. С. Токер слушно стверджують, що «зусилля щодо маніпуляцій на основі соціальних мереж, які проявляються в три етапи, починаються з відкриття фальшивого веб-сайту, схожого на веб-сайти масових медіа з точки зору візуалізації та дизайну. На другому етапі політичні боти та облікові записи тролів діляться маніпулятивним і фейковим вмістом, створеним на цьому веб-сайті, що дозволяє їм охопити ширшу аудиторію. На завершальному етапі контент, створений для маніпуляцій, виноситься на порядок денний онлайн-соціальних мереж та масових медіа, що дозволяє його обговорювати та ще більше розширює сферу маніпуляції, привертаючи увагу широких мас» [61].

Крім алгоритмів поширення фейків та постправди важливим чинником ризикової політичної поведінки слід вважати маніпулятивні прийоми особистісної комунікації. Риторичні звороти та персуазивні техніки утворюють середовище, в якому персональне спілкування не є гарантією політичної істини та довіри. Зарубіжні дослідники Дж. Т. Хенкок, Л. Е. Каррі, С. Гурха, М. Вудворт, справедливо вважають, що маніпулятори мають різні стратегії відтворення своєї влади, що суперечить інтересам керованих людей. Вчені описують мовну поведінку, яку в основному використовують

маніпулятори. Вона включає створення більшої кількості слів, використання більшої кількості займенників третьої особи та використання більшої кількості термінів, пов'язаних із почуттями [26].

Глобальний характер ризиків політичного маніпулювання пов'язаний з активним втручанням світових медійних акторів на національний рівень. Багато виборчих кампаній в усьому світі засвідчили, що зовнішня таргетована дискредитація або медійна підтримка політичних лідерів зупиняли або підсилювали популярність політичних особистостей та партійних програмних положень. У своїх останніх висновках про маніпуляцію, Т. ван Дейк виявив, що стратегії локального маніпулювання також реалізують лексичне відхилення, вибіркові звинувачення, припущення, відмову від відповідальності, позитивну самопрезентацію, підозри та звинувачення як факти, узагальнення, риторику в іграх чисел, а також делегітимізацію та виправдані звинувачення. У цьому дослідженні наш аналіз та обговорення базуються на схемі стратегій дискурсивної маніпуляції ван Дейка, які включають підкреслення влади, моральної переваги та довіри до мовця; поляризаційну ідеологію; дискредитацію інших; емоційність аргументації; і наведення, здавалося б, неспростовних доказів переконань і міркувань мовця [58].

Ризикованість дискредитації політичної правди та істини здійснюється також на аргументаційному рівні. Логічні там раціональні доводи на сучасному етапі стають важливою частиною дезорієнтації слухача. При цьому масовість наведення числових даних та «неспростовні свідчення» майже виключають можливість сумніву та заперечення. Індонезійська вчена П. Какісіна слушно стверджує, що «демонстрація емоційних закликів вважається вразливим у політичному дискурсі. Однак ця ідея дає можливість

оратору маніпулювати реципієнтом, щоб він думав, що промовець розуміє, розділяє і пов'язує з його ставленням, бажанням та емоціями. Таким чином, реципієнти інформації часто вірять і поводяться з маніпульованою інформацією, не перевіряючи фактів. Щоб залучити до настроїв і емоцій реципієнтів, оратор використовує авторитетні джерела. Через риторику, явну та неявну інформацію, цифри та фотографії можна спровокувати емоції людей. Остання стратегія називається наведенням неспростовних доказів віри мовця. Розумний аргумент може спрацювати для побудови іншого аргументу, пропонуючи інформацію, яку неможливо заперечити» [27].

Емпіричні свідчення щодо політичної маніпуляції на сучасному етапі дають змогу побачити канали впливу, за якими спотворюється політична істина. Сучасні дослідники розкрили фундаментальні засади зневаги до виборця та політичної аудиторії в цілому. Ризикованість таких дій для політичного суб'єкта полягає у втраті популярності та поразці під час політичних перегонів. П. Какісіна вказує, що «політики займалися маніпуляціями під час виступу на тему COVID-19. Президент Дональд Трамп і президент Бразилії Жаїр Болсонару використали шість ознак дискурсивної маніпуляції. Названі політики займалися маніпуляціями під час публічних виступів про COVID-19. Ознаки поділяються на ідеологічну поляризацію; дискредитацію інших; емоційність аргументації; підкреслення могутності, моральної переваги та авторитету оратора; і наведення, здавалося б, неспростовних доказів переконань і причин мовця. У той час як президент Трамп використовував усі ці функції, президент Болсонару виключив одну категорію, а саме навівши, здавалося б, неспростовні докази переконань і міркувань промовця» [27].

Усвідомлення ризиків поширення фейкової інформації та цілеспрямованої маніпуляції є одним з перших кроків до оздоровлення політико-комунікаційного середовища. Вивчення політичної брехні та напівправди спонукає учасників політичного процесу до вироблення «імунітету» та протидії дезінформації, що залишає шанси для розвитку громадянського суспільства. На думку зарубіжних фахівців, «результати дають змогу громадськості розпізнавати дезінформацію та теорії змови, покращуючи медіаграмотність за допомогою сильного критичного мислення, обізнаності та інтеграції дослідницьких навичок. Інтерпретація, оцінка та перевірка фактів усієї отриманої інформації впливають на формування активної та інформованої громадськості. Хоча фактичний результат важко виміряти, цей підхід виявляється ефективним у запобіганні маніпуляції» [27].

Смисловий або концептуальний рівень ризиків від застосування політичних маніпуляцій на сучасному етапі формує консолідоване поле заперечень та фільтрів стосовно будь-якого політичного публічного повідомлення. На сучасному етапі ідеологічні або токсичні політико-ситуативні концепти не сприймаються на віру та викликають зворотну реакцію. Фаррелл припускає, що ідеологічна поляризація в науці створює суспільну невизначеність, наукову дезінформацію, суперечки, а також політику скасування та затримки. Далі він стверджує, що поляризація впливає на численні індивідуальні рішення, індивідуальне ставлення та особисту довіру до науки в цілому. Президент Трамп і президент Болсонару реалізували цю ефективну стратегію за допомогою мовленнєвих актів, маніпуляції явною чи неявною інформацією, лексикалізму та риторики [25].

Одним з вимірів ризикованості від масової політичної маніпуляції є спроби управління/впорядкування дискурсивних відносин. Ця діяльність

полягає у виробленні певних понять та смислових маркерів, які позначають поточні події під певним кутом зору. Особливо наочно це видно на прикладі ідейного виправдання військових дій на території інших держав. Дослідження Алі та Омара розглядає дискурсивну маніпуляцію як зміст маніпуляції розмовами, що несе інституційну силу. Вона практикується для навіювання суспільного знання та індоктринації своєї ідеології та віри реципієнтам. Також стверджується, що маніпуляції мають контроль над реципієнтами за допомогою поляризації та самопрезентації на дискурсивному рівні» [23].

Одним з провідних структурних елементів сучасного громадсько-політичного середовища, який розкриває дестабілізаційний вплив маніпуляції є системність та технологічність дезінформаційних та політико-маніпулятивних дій. Нове поняття комп'ютерної пропаганди або цифрової електронної маніпуляції означає середовище політичної маніпуляції як нормативного елемент політичної комунікації. Він перебуває за межами моральної оцінки та ціннісного відображення. Він вказує на технічний потенціал та обсяги маніпулятивної діяльності. Згідно з даними комплексного дослідження комп'ютерної пропаганди: «комп'ютерна пропаганда є новою формою політичного маніпулювання, що відбувається через Інтернет. Термін описує сукупність платформ соціальних медіа, автономних агентів, алгоритмів і великих даних, які мають завдання маніпулювати громадською думкою. Дослідження показує, що цей новий спосіб переривання та впливу на спілкування зростає по всьому світу. Досягнення обчислювальних технологій, особливо навколо соціальної автоматизації, машинного навчання та штучного інтелекту, означають, що

комп'ютерна пропаганда стає все складнішою та її складніше відстежувати через її загрозливу швидкість» [36].

Обсяги перетворення елементів політичної комунікації значним чином пов'язані з конкретними етапами продукування новин та їх поширення. Ризики політичної маніпуляції при цьому полягають у самій будові журналістської та медійної діяльності за цифрової доби. Згідно з даними комплексного дослідження комп'ютерної пропаганди: «обговорюється наука про соціальні дані політичної комунікації та спираємося на те, що алгоритми та інші комп'ютерні інструменти зараз відіграють важливу політичну роль у таких сферах, як споживання новин, поінформованість про проблеми та культурне розуміння. Вчені розгортають ключові висновки прикладних досліджень у дев'яти країнах, досліджуючи роль комп'ютерної пропаганди під час подій від місцевих і національних виборів у Бразилії до поточної кризи безпеки між Україною та Росією» [36].

Таким чином, ризики політичної маніпуляції виступають об'єктивними чинниками спотворення інформації, цілеспрямованої зміни поведінки та уподобань відвертої брехні та інсинуацій. Виправдання цих дій забезпечується на основі маніпулювання конкретними етапами сучасного інформування та його технологічною природою. Уповільнення або запобігання впливу політичної маніпуляції є можливим на основі цілеспрямованої боротьби проти фейкових новин та формування консолідованої громадської позиції щодо публічності дій влади та викриття невідповідностей у поведінці владних осіб. Оцінка політико-інституційного середовища політичного маніпулювання в сталих демократіях вказує на схильність та придатність політичних суб'єктів до здійснення політичних

маніпуляцій. В умовах сучасної України протиборство політико-маніпулятивних команд зазвичай набуває апогею у передвиборчий період.

Напередодні президентської кампанії 2019 року провідними засобами реалізації політико-маніпулятивних акцій стали акції дискредитації, які готувалися в межах політико-управлінського середовища. За підсумками експертного аналізу діяльності Порошенка протягом 5 років його президентства, «в Україні впродовж 2019 р. відбувалося згортання реформ, в тому числі антикорупційної, і, навпаки, зростання ризиків ведення бізнесу, передусім через масштаби корупційних практик, відкладання перезапуску НАЗК і низькі темпи реформування органів правопорядку; невдала судова реформа. Яскравим прикладом був фініш президентської гонки і корупційний скандал в оборонній сфері за участю близького соратника Президента України П. Порошенка О. Гладковського, де проявилася бездіяльність антикорупційних органів⁶⁶. Однак прогрес у боротьбі з корупцією був, і його зафіксували міжнародні організації» [1].

Масштаби ризиків застосування політичних маніпуляцій в реальній політиці оцінюються не лише на ситуативному, але й на макрополітичному рівні. Сучасні комплексні дослідження вказують на загрозу політичних маніпуляцій для основних засад політичної демократії. Більше того, політичні маніпуляції загрожують самим перспективам успішних реформ. Згідно з колективною монографією «Відповідальна політика», «електорат, підтримуючи ті чи інші партії на майданах, наділяючи їх лідерів правом на владу під час виборів, утім, за два десятиліття XXI століття не надав цього права жодному «партійному президенту» двічі: права людини порушувалися, верховенство права ставилося під сумнів (аргументи на користь цього

твердження «забезпечувала» судова система), масштаби корупції наростали, демократія деградувала» [4, с.108-109].

Непередбачуваність поведінки політичних гравців, недотримання політичних та етичних норм створюють ситуацію, за якої цілі та завдання політичного маніпулювання стають дедалі більш радикальним. Дисфункційність інститутів урядування появляється в тому сенсі, що вони не мають належного рівня прозорості. Вказані виклики можна подолати лише через скорочення політико-маніпулятивних практик. Експерти ІПЕНД імені І. Кураса зазначають, що «нині нестабільні поведінка та цінності політичних підприємців, які володіють «мінімальною партією» (партією з невеликою кількістю членів, нерозвиненою регіональною структурою, мінливими програмними засадами, непрозорим функціонуванням, що забезпечується недемократичним партійним лідерством) є непередбачуваними і продукують все нові виклики і ризики для держави і суспільства» [4, с. 108-109].

Загрози та виклики політико-маніпопуляційного середовища в умовах трансформаційної державності мають не лише макрополітичний, але й глобальний характер. Сучасні події свідчать, що політична боротьба в Україні формує негативне інформаційне тло для сприйняття держави в цілому, а не лише окремих політичних суб'єктів. «Зважена оцінка уявного минулого синхронізується із подоланням соціального песимізму, промоцією української історії і держави, роботою над репутаційними ризиками, «брендингом нації». Аналогічна думка – що «всі люди є громадянами певних національних держав, але водночас вони можуть надавати перевагу споживчим товарам, культурним продуктам, закладам освіти, роботодавцям, місцям відпочинку і навіть урядам чи політикам інших держав. Ці закономірні наслідки глобалізації ставлять усі держави в становище жорсткої

конкуренції, не стільки економічної, скільки символічної», вказують експерти [4, с. 190].

Технологічна природа політичної комунікації в сучасних умовах, як вже стверджувалося, спонукає до активного застосування політичних маніпуляцій. Політико-маніпулятивні акції сьогодні присутні в усіх різновидах сучасних політичних комунікацій. Українська вчена слушно Л.Нагорна зауважує, що «українському суспільству доводиться долати ще один виклик: знеособлений простір цифрових комунікацій, в якому акцент робиться не на самовиявленні, а на самопрезентації – на візуалізації образів, творенні іміджів, продукуванні брендів, символічної рентабельності» [11, с. 100].

Перетворення політичних маніпуляцій на основне знаряддя передавання політичної інформації дає змогу зосередити увагу на досягненні адресної цільової групи. При цьому традиційна сутність політичних повідомлень та їх раціональна природа остаточно втрачаються. Л.Нагорна підкреслює, що «роль ідеологій починають відігравати візуальні ресурси, переважно позараціональні й залежні від політичної кон'юнктури, які, по суті, є комерційним продуктом. За таких умов з'являються реальні ризики підміни цінностей сурогатами й симулякрами, втрати світоглядних орієнтирів, етики і культури пам'яті. Платою за невизначеність і бездіяльність може стати така хаотизація суспільної свідомості, в якій впевнено почуватимуться авантюристи й маніпулятори» [11, с. 100].

Сучасне соціальне середовище політичних взаємодій також формує низку ризиків для сталості демократичного політичного розвитку. Децентралізована природа соціальних комунікацій позбавляє можливості трансляції зваженої та заспокійливої інформації. Внаслідок цього громадяни

постійно перебувають у стані нервового та психічного напруження. Дослідники відповідальної політики вказують, що «розвиток мережевої комунікації багато в чому визначає сучасні соціально-політичні процеси, підвищує ризик аполітичності, «втоми» від мнемоісторичних дискусій, «втечі» від реальних проблем повсякдення. Серед чинників виникнення постправди як показника відповіді медіакратії на суспільний запит щодо осмислення історії, виділяють високий рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, зростання політичного впливу індивідів і малих груп, формування нового натовпу та нового масового суспільства, розмивання соціальних норм і правил гри в ліберальних демократіях» [4, с.211].

Пошук власної адаптивної моделі українського суспільства до інформаційних викликів глобального світу ускладнюється через недостатню інформаційну грамотність населення. Подолання ризиків інформаційної агресії може здійснюватися на основі «загальнонаціонального антиманіпулятивного імунітету». Його формування ускладнюється через перманентну кризу національної ідентичності. Згідно з висновками експертів ІПЕНД імені І. Кураса, «осмислення минулого в антистресовому ключі визнання власних провин – надійний шлях збереження самоповаги і поваги інших у мультикультурному глобалізованому світі. Властивість інформаційної епохи полягає у тому, що кожен, хто має доступ до соціальних мереж, може виходити зі своїми судженнями у публічний простір, впливати на дискурс масової пам'яті» [4, с. 214].

Стереотипізація політико-маніпулятивних повідомлень створює умови для формування полярних поглядів на політичну діяльність суб'єктів політики та окремих соціальних груп. Внаслідок цього політико-

маніпулятивні акції та кампанії «вражають» суспільну свідомість негативними настановами та реакціями, яким впливають на політичну поведінку та уподобання протягом тривалого часу. На думку сучасних українських вчених, «загальна віртуалізація і цифровізація синхронно формують пасивне «суспільство спостерігачів» і мікрогрупи «невгамовних критиків», готових закликати до будьяких форм боротьби з «ворогами», «окупантами», «бандитами». Коли подібні настрої в атмосфері правового нігілізму й атомізації підтримуються на рівні місцевих органів влади, ризик суспільних збурень і нових «боїв за історію» зростає» [4, с. 214]

Мінливість політичного поля України пов'язана з неспівимірним впливом окремих фінансово-промислових груп та власників потужних фінансово-економічних ресурсів. Через постійне прагнення крупних бізнесменів-олігархів до зміни сфер впливу існує ситуація непередбачуваності політичного майбутнього України. До цього додається дисфункційна реакція публічної влади на діяльність великих фінансово-промислових груп. Згідно з дослідниками відповідальної політики, «в реаліях обмеження щодо участі у фінансуванні політичних проєктів дуже складно моніторити в непрозорому політичному середовищі України. Крім того, у законодавчо закріпленому процесі формування реєстру олігархів уже наявні корупційні ризики – рішення про зачислення особи в олігархи (до реєстру) ухвалює РНБО, а вводить його в дію президент. Отже, виникає вірогідність, що до реєстру потраплятимуть нелояльні до влади олігархи і, навпаки, не потраплятимуть лояльні» [4, с. 39]

Взаємозв'язок наслідків політико-маніпулятивних акцій та кампаній, а також соціального і політичного середовища, формує ризики, які вимагають не лише ситуативних відповідей, але й комплексної адаптації всього

суспільства. На порядку денному домовленості щодо самообмеження застосування маніпулятивних практик з боку політичних суб'єктів, а також формування «колективного імунітету» проти вірусної соціально агресивної інформації.

Пошук наслідків застосування політичного маніпулювання в сучасній Україні стикається з налаштуванням експертної спільноти на критичний підхід до діяльності окремих політичних сил, правлячих або опозиційних політичних команд. Ціннісна та наукова безсторонність також виступають чинниками ризиків в оцінці політичного маніпулювання. Прикладом можуть слугувати соціологічні опитування, які свідомо (навмисне) моделюють нереалістичні ситуації. Згідно з опитуванням «Україна без політиків», під час соціологічного опитування респондентам ставилося запитання «Уявіть ситуацію, що всі наявні політичні сили та діючі політики України не можуть брати участі в управлінні державою. Як би Ви до цього поставилися?». Громадяни України до такої перспективи поставилися б частіше негативно (35%), ніж позитивно (25%). 23% поставилися б до цього байдуже, а 17% — вагалися з відповіддю[22, с.239].

Мотиви формування певної поведінки виборців та реципієнтів політичної інформації нерідко тлумачаться як об'єктивний стан свідомості та передумови впевненої поведінки. У таких умовах звичайним громадянам досить важко зорієнтуватися в реальній політичній обстановці. Одним з ризиків є невірне прочитання соціально-діагностичних даних у провокативних та демонстративних соціологічних опитуваннях. Згідно з даними Центру Разумкова, позитивне ставлення до цього представники різних вікових груп висловлюють майже однаковою мірою (від 23 до 28%), частка байдужих найбільша серед молоді віком менше 30 років (31%, в інших

вікових групах – від 20% до 24%). Відповідно, серед молоді найменше них, хто поставився б до цього негативно (27,5%, в інших вікових групах – 36 – 37%)[22, с.240].

Стан довіри населення до тих або інших учасників політичного процесу, які здійснюють політичне мовлення та комунікації з населенням може бути основою для тверджень про рівень загрози політичних маніпуляцій. Однак слід брати до уваги коректність поставлених запитань. Відповідаючи на запитання «Якщо уявити, що всі наявні політичні сили та діючі політики України не можуть брати участі в управлінні державою, кому Ви можете довірити представляти Ваші інтереси у суспільно-політичних процесах?» респонденти найчастіше називали представників громадських організацій, активістів (28%), представників місцевого самоврядування (25%), викладачів університетів, науковців (23%), ветеранів АТО/ООС, добровольців, військовослужбовців (22,5%), волонтерів (18,5%). Ще 12% назвали популярних журналістів, ведучих, акторів, митців, 11% — представників ІТ-індустрії, 11% — представників бізнесу. Найрідше (3%) називали популярних блогерів, зірок соціальних мереж [22, с.241].

Маніпулятивні технології, які маскуються під соціологічні дослідження, певним чином демонструють наявність складного середовища політичного переконування. Реалії сучасної України свідчать, що прагнення розвивати політичні проєкти з медійних осіб на сучасному етапі є стійкою тенденцією. Прикладом слугують опитування Центру Разумкова. Зокрема, відповідаючи, за яких відомих особистостей (не політиків) вони готові проголосувати на виборах Президента України, найчастіше респонденти відповідають, що «точно або імовірно» проголосують за журналіста Дмитра Гордона (15,5%), лікаря Євгена Комаровського (12%), журналістку Наталію

Мосейчук (11%), журналіста Віталія Портникова (11%), журналіста та мандрівника Дмитра Комарова (10%)[22, с.240].

На схемі проілюстровано бажані умови для комплексного забезпечення успішного застосування маніпулятивних політичних комунікацій.

Схема 3. Організаційно-ресурсні вимоги для здійснення політичної маніпуляції

Гіпотези та спростування в рамках дослідження громадської думки стають простором для визначення перспектив конкретних політичних діячів. Оприлюднення результатів досліджень на користь медійних осіб свідчить про прагнення зондування щодо ставлення громадян до новітніх проєктів та політичних сил. Особливо наочно це спостерігається за тривалий період до початку новітньої виборчої кампанії. Прикладом слугує фокусування уваги на особистості Дмитра Гордона станом на грудень 2021 року, виявлене Центром Разумкова. У випадку, якщо лише з таких особистостей складатиметься список кандидатів у виборчому бюлетені президентських виборів, менше

30% респондентів змогли визначитися, за кого з них голосуватимуть. При цьому найбільше голосів отримав би журналіст Дмитро Гордон (9% серед усіх опитаних або 27% тих, хто візьме участь у виборах і визначився, за кого голосуватиме) [22, с.240].

Переконування громадян у доцільності голосування за медійних осіб є одним з різновидів прихованої політичної маніпуляції. Соціологічна діагностика не є прямим зверненням до громадян. Воно є замаскованим під результати досліджень громадської думки. Наприклад, наводяться такі дані: мають намір проголосувати за журналіста Віталія Портникова відповідно 6% і 20% опитаних, за журналістку Наталію Мосейчук – відповідно 4% і 12%, за лікаря Євгена Комаровського – відповідно 4% і 10%, за журналіста Дмитра Співака – відповідно 3% і 8%, за журналіста-мандрівника Дмитра Комарова – відповідно 3% і 7%, за співака Олега Винника – відповідно 2% і 4%, за спортсмена Василя Ломаченка – відповідно 2% і 4%, за письменника Леся Подерев'янського – відповідно 1% і 4%, за спортсмена Олександра Шовковського – відповідно 1% і 3%, за співачку Ольгу Полякову – відповідно 1% і 1%, за блогерку Софію Стужук – відповідно 0,1% і 0,2% [22, с.240].

Ранжування реальних та перспективних дійових осіб є випробуванням прийомом переконування в доцільності підтримки потенційних переможців. На прикладі лідерів «рейтингів» суспільної довіри, згідно з продукцією маніпуляції, можна побачити, яку групу підтримує той чи інший аналітичний центр. Така ситуація створює умови для підриву довіри до інституту соціально-політичної діагностики як такої та можливостей об'єктивного інформування населення на науковій основі. Відповідаючи на запитання: «Якщо уявити, що всі наявні політичні сили та діючі політики України не можуть брати участі в управлінні державою і управління державою довелося б віддати одній з найбільших фінансово-промислових груп (ФПГ) України,

якій ФПГ Ви довірили б управління державою?», лише 22% довірили б управління державою якійсь з фінансово-промислових груп. З них половина (або 11% усіх опитаних) – ФПГ Ріната Ахметова, 4,5% усіх опитаних – ФПГ Віктора Пінчука, 2,5% – ФПГ Ігоря Коломойського, 2% – ФПГ Вадима Новинського, 0,7% – ФПГ Костянтина Жеваго, 0,7% – ФПГ Юрія Косюка, 0,5% – ФПГ Андрія Веревського [22, с.240].

Отже, ризики політичної маніпуляції виникають не лише через інтенсивність діяльності політичних суб'єктів, але й через ускладнення форм політичного маніпулювання. Що більш креативний має характер політична маніпуляція, то більш глибинним є смисловий контекст впливу на свідомість і масштаби змінюваності поведінки. Водночас ситуація стає важко передбачуваною та втрачає раціональні й логічні обриси.

Таким чином, нез'ясованість кінцевого результату політичної маніпуляції спонукає політичних гравців до значних ресурсних витрат на діагностику та передбачування ефектів від поширення політико-комунікаційних повідомлень. Разом з тим, у конкурентному середовищі досить важко передбачити дії або бездіяльність опонентів або нейтральних сторін в рамках політичної системи. У зв'язку з цим необхідною умовою політико-маніпулятивної діяльності й передбачувані та забезпечення страхування провалів або негативу від реалізації в політико-маніпулятивних компаній.

Висновки до розділу 2

Взаємозв'язок між політичною маніпуляцією та політико-інституційною структурою простежується на основі емпіричних відомостей про видозміну характеру розвитку як окремих установ, так і системи в цілому. Політична маніпуляція визначається як цілеспрямована послідовність дій, яка спричиняє зміну політичної ситуації на основі політико-комунікаційного та політико-організаційного впливу. Аспект керування

політичною ситуацією з боку політичних інститутів, які виступають в ролі політичних акторів, відображається у перспективі «політичної гри з нульовою сумою», в якій маніпулятивні дії та контроль за цими діями визначають оптимальні на даний момент для політичних суб'єктів варіанти політичної комунікації.

Інституційний вимір політичної маніпуляції розкривається на основі готовності тих чи інших інституцій взяти участь у конкретних політико-комунікаційних кампаніях з використанням елементів маніпуляції. При цьому картина участі політичних інститутів (насамперед, публічної влади) у політичних маніпуляціях організаційного й комунікаційного змісту є надзвичайно строкатою. З одного боку, політико-владні інституції прагнуть об'єднувати суспільства на основі владного дискурсу. З іншого боку, в умовах політичної конкуренції вони намагаються набути переваги шляхом викривлення інформації, її дозування обмеження або блокування. Це створює середовище недовіри до повідомлень публічної влади та знижує їх переконливий потенціал. У зв'язку з цим в умовах сталих демократії та у трансформаційних суспільствах політико-владні правлячі команди схильні до застосування політичних маніпуляцій на основі залучення «субпідрядників» у вигляді сучасних акторів медіапростору та Інтернет-спільноти. Політико-інституційна взаємодія в рамках політичної маніпуляції набуває різноманітних форм. Зокрема, політичні партії, які перебувають у відносинах публічної конфронтації та мають відповідну медійну історію в рамках політико-маніпулятивних акцій та кампаній, можуть вступати у відносини співпраці та партнерської взаємопідтримки.

Це стосується публічних заяв, коментарів у рамках розгортання тієї або іншої політико-маніпулятивної кампанії. Основами типологізації

політико-маніпулятивної діяльності виступають структурні елементи політичної комунікації та ситуації цілеспрямованої політичної діяльності. Відповідно, ключовими типами політичних маніпуляцій є типи, які виникають на основі тривалості політико-маніпулятивної кампанії, ресурсного забезпечення, результативності тощо.

Світовий досвід політико-маніпулятивних кампаній на сучасному етапі має дуже широкий обсяг емпіричних даних. Відповідно, доцільно розглядати лише ті з сучасних політичних маніпуляцій, які тісно пов'язані із специфікою функціонування інформаційного суспільства, заснованого на технологіях Інтернет. Фактично мова йде про останні два десятиліття. Відповідно базовими принципами політико-маніпулятивних кампаній стали все загальність охоплення, адресність повідомлень, орієнтація на зменшення ресурсних витрат тощо. Світовий досвід застосування політичних маніпуляцій засвідчив, що вони перетворюються на основний засіб політичної комунікації, а не додатковий інструмент. Сутність цього перетворення наочно продемонстрована у наступному розділі в контексті вивчення політико-технологічних імперативів політичного маніпулювання.

Література до розділу 2

1. 5 років Порошенка у цифрах і фактах: яку країну лишає президент. 14.04.2019. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-48011503>
2. Агарков О. А. PR-технології в структурі соціально-політичного маркетингу. Вісник Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут». 2012. Політологія. Соціологія. Право. № 1. 7-11.

3. Виборчий процес 2019 року в Україні у світлі суспільних очікувань / за ред. О.М. Майбороди. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2019. 232 с.

4. Відповідальна політика в сучасній Україні: ілюзії та реалії / за ред. О. М. Майбороди. Київ : Інститут політичних і етнонаціональ-них досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 252 с.

5. Демократизація політичних інститутів і суспільний розвиток в Україні : збірник наукових праць / за ред. О. О. Рафальського. О. М. Майбороди. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 432.

6. Демченко М. В. Комунікаційна технологія «Петровича» (до проблеми ресурсів та механізмів політичної мобілізації сьогодення). Держава та регіони. Соціальні комунікації. 2013. № 1. 160-162.

7. Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасній Україні / ред. кол. О. Рафальський (голова), В. Войналович, Л. Нагорна. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2017. 512.

8. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні : монографія / авт. кол.: Г. І. Зеленько (керівник, наук. ред.), Т. А. Бевз, С. Г. Брехаря, М. С. Кармазіна, В. О. Ковалевський, О. Ю. Кондратенко, Н. В. Кононенко, Т. М. Ляшенко, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 416.

9. Казарінов Ю. І. Технологія прийняття та імплементації рішень у політичних проектах. Наукові праці МАУП. 2013. Серія : Політичні науки. Юридичні науки. Вип. 2. 42-46.

10. Кармазіна М. Політичні партії в Україні. 2014-2017 рр. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2018. 168.
11. Нагорна Л.П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. К.: Світогляд, 2005. 315.
12. Національні меншини України в політичних процесах XX – XXI століть: стан і проблеми дослідження / авт. кол.: Котигоренко В.О. (керівник), Калакура О.Я., Ковач Л.Л., Коцур В.В., Кочан Н.І., Ляшенко О.О., Ніколаєць Ю.О., Новородовський В.В., Панчук М.І. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2020. 624 с.
13. Норт Д., Волліс Д., Вайнгест Б. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії. К.: "Наш формат", "Незалежний культурологічний журнал "І". 2017. 352
14. Подашевська Т. Л. Технології впливу на позиціонування політичних суб'єктів в умовах політичної маркетизації. Питання культурології. 2013. Вип. 29. 104-109.
15. Політика суспільних реформ: стратегія, механізми, ресурси. Збірник наукових праць / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. ІПіЕНД НАН України. 2018. 478.
16. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал та ін. Київ, 2011. С. 512
17. Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2021. 704.
18. Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 704.

19. Ринковий Т. П. Вплив політичних технологій на суспільно-політичну сферу та діяльність органів державної влади. Аналітика і влада. 2011. № 4. 97-103.

20. Розпізнавати та нейтралізовувати пастки політичних маніпуляцій вчилиась в університеті Каразіна.
URL:<https://www.prostir.ua/?news=rozpiznavaty-ta-nejtralizovuvaty-pastky-politychnyh-manipulyatsij-vchylys-v-universyteti-karazina>

21. Хорішко Л. Політичний консультант як суб'єкт політико-технологічної діяльності. Політичний менеджмент. 2012. № 3. 161-168.

22. «Україна без політиків» і «вибори без політиків» (грудень 2021р.)
<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukraina-bez-politykiv-i-vybory-bez-politykiv>

23. Нагорна Л. Історична культура: концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 239–240.

24. Bartlett J. The People vs. Tech: How the Internet Is Killing Democracy (and How We Save It). By New York: Penguin Random House. 2018. 246.

25. Farrell J. Corporate funding and ideological polarization about climate change. Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America. 2016. 113. 92–97.

26. Hancock J. T., Curry L. E., Goorha S., Woodworth M. On lying and being lied to: A linguistic analysis of deception in computer-mediated communication. Discourse Processes. 2007. 45(1), 1–23. <https://doi.org/10.1080/01638530701739181>

27. Kakisina P. A., Indhiarti T. R., Al Fajri M. Discursive Strategies of Manipulation in COVID-19 Political Discourse: The Case of Donald Trump and Jair Bolsonaro First Published February 26, 2022 Research Article URL:<https://doi.org/10.1177/21582440221079884>

28. Lomas N. Voter manipulation on social media now a global problem, report finds. URL:https://techcrunch.com/2019/09/26/voter-manipulation-on-social-media-now-a-global-problem-report-finds/?%20guccounter%20=%201%20&%20guce_referrer%20=%20aHR0cHM6Ly93d3cuZ29vZ2xllmNvbS8%20&%20guce_referrer_sig%20=%20AQAAACABRRvOtZw-woAEPaE1hM0-nLCUCTjiemK5LoOWwoEqJChs0SQVjMWJ5wIMXPsqbi3PN07UK9_XSKIQGqW7tv17QOhkuz80e2tuzEruRLL639BWCX0eMPpL8D1TvIk1ZTOKo3KXlTrAFTNEQsDOD6zO_ZP8lFrZ6JcgKPxt3i2P

29. Manipulating Social Media to Undermine Democracy URL:<https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2017/manipulating-social-media-undermine-democracy>

30. Martin Diego A. Jacob N. Shapiro Julia Ilhardt Trends in Online Influence Efforts. URL: <https://esoc.princeton.edu/publications/trends-online-influence-efforts>

31. Morgan S. Fake news, disinformation, manipulation and online tactics to undermine democracy. Journal of Cyber Policy. 2018. Volume 3. Issue 1. 39-43.

32. NPR. Inside Saudi Arabia's disinformation campaign. URL:<https://www.npr.org/2019/08/10/750086287/inside-saudi-arabias-disinformaion-campaign>

33. NWS. Russian trolls active in belgium and the netherlands.
URL:<https://www.vrt.be/vrtnws/en/2018/07/16/russian-trolls-active-in-belgium-and-the-netherlands/>

34. O’Sullivan D., Guff S., Quinones J., Dawson M. Her son was killed — then came the Russian trolls.
URL:<https://www.usatoday.com/story/news/2018/05/11/what-we-found-facebook-ads-russians-accused-election-meddling/602319002/>

35. Obaji P. Russian-linked disinfo is scaring Africans away from U.S. COVIDvaccine (Tech. Rep.). URL:<https://www.thedailybeast.com/russian-linked-disinfo-is-scaring-africans-away-from-us-covid-vaccine>

36. Computational Propaganda: Political Parties, Politicians, and Political Manipulation on Social Media ed. Samuel C. Woolley and Philip N. Howard Print publication date: 2018 Print ISBN-13: 9780190931407Published to Oxford Scholarship Online: November 2018
URL:[DOI:10.1093/oso/9780190931407.001.0001](https://doi.org/10.1093/oso/9780190931407.001.0001)

37. Ortiz-Miskimen B. Online Political Manipulation Efforts Persist in Russia, China, and the Middle East. URL:<https://spia.princeton.edu/news/online-political-manipulation-efforts-persist-russia-china-and-middle-east>

38. Owens J. Twitter cracking down on political posts ahead of australian election. URL:<https://www.theaustralian.com.au/national-affairs/foreign-a-fairs/russias-tweet-troll-factory-meddled-in-australian-politics/news-story/24674946dab18d03ec6055a675b66856>

39. Oxford Internet Institute. URL:
https://twitter.com/oiioxford?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1177149056310808576%7Ctwgr%5E%7Ctwcon%5Es1_&ref_url=

<https%3A%2F%2Ftechcrunch.com%2F2019%2F09%2F26%2Fvoter-manipulation-on-social-media-now-a-global-problem-report-finds%2F>

40. Pearce K. Two can play at that game: Social media opportunities in Azerbaijan for government and opposition. *Demokratizatsiya*. 2014. 22. 39-66.

41. Peinado F. Una red de cuentas falsas de Twitter promueve a vox en campa~na. URL: <https://elpais.com/politica/2019/04/25/actualidad/1556203502359349.html>

42. Peisakhin L., Rozenas A. When does Russian propaganda work and when does it backfire? URL: <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2018/04/03/when-does-russian-propaganda-work-and>

43. Penarredonda J. L., Karan, K. Influenceforsale: Venezuela's Twitter propaganda mill. URL: <https://medium.com/dfrlab/influenceforsale-venezuelas-twitter-propaganda-mill-cd20ee4b33d8>

44. Penzenstadler N., Heath B., Guynn J. We read every one of the 3,517 facebook ads bought by Russians. Here's what we found. URL: <https://www.usatoday.com/story/news/2018/05/11/what-we-found>

45. Perlroth N., Rosenberg, M. Russians Hacked Ukrainian Gas Company at Center of Impeachment. URL: <https://www.nytimes.com/2020/01/13/us/politics/russian-hackers-burisma-ukraine.html>

46. Pertsev A. Russian political consultants discover Africa. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/3607961>

47. Petreski V. Electionwatch: Fascist falsification ahead of macedonian referendum. URL: <https://medium.com/dfrlab/electionwatch-fascist-falsification-ahead-of-macedonian-referendum-77e9c15acdb7>

48. Petreski V., Karan K. Election watch: Macedonian memes, American midterms. URL: <https://medium.com/dfrlab/electionwatch-macedonian-memes-american-midterms-b1f35f9df2ee>

49. Phuong N. T. The truth about Vietnam's new military cyber unit. URL: <https://thediplomat.com/2018/01/the-truth-about-vietnams-new-military-cyber-unit/>

50. Pinnell O. The online war between Qatar and saudi arabia. URL:<https://www.bbc.com/news/blogs-trending-44294826>

51. Poulsen K. Mueller finally solves mysteries about Russia's 'fancy bear' hackers. URL:<https://www.thedailybeast.com/mueller-finally-solves-mysteries-about-russias-fancy-bear-hackers>

52. Poulsen K. Accused Russian troll uses a novel argument to fire back at facebook. URL:<https://www.thedailybeast.com/accused-russian-troll-uses-a-novel-argument-to-fire-back-at-facebook>

53. Poulsen K., Ackerman S. The most shocking moments of the new Russia complaint, from 'Civil War' to 'Fake' Rubio to 'Colored LGBT'. URL:<https://www.thedailybeast.com/the-most-shocking-moments-of-the-new-russia-a-indictment-from-civil-war-to-fake-rubio-to-colored-lgbt>

54. Poulsen K., Ackerman S., Collins B., Resnick G. Exclusive: Russians appear to use facebook to push Trump rallies in 17 u.s. cities. URL: <https://www.thedailybeast.com/russians-appear-to-use-facebook-to-push-pro-{T}rump-flash-mobs-in-florida>

55. Prentis J. Facebook and Twitter say iran propaganda pages deleted. URL:<https://www.thenational.ae/world/mena/facebook-and-twitter-say-iran-propaganda-pages-deleted-1.762801>

56. Computational Propaganda: Political Parties, Politicians, and Political Manipulation on Social Media ed. Samuel C. Woolley and Philip N. Howard Print publication date: 2018 Print ISBN-13: 9780190931407 Published to Oxford Scholarship Online: November 2018 DOI:10.1093/oso/9780190931407.001.0001

57. Privacy and Manipulation: How Social Media Has Affected Political Discourse. URL: <https://www.epw.in/engage/article/privacy-manipulation-social-media-political-discourse>

58. The Politics of Social Media Manipulation. Ed. by R. Rogers and S. Niederer. Amsterdam: Amsterdam University Press B.V. 2020. 293.

59. van Dijk T. A. How global media manipulated the impeachment of Brazilian president Dilma Rousseff. Discourse & Communication. 2017. 11(2). 199–229.

60. Welch B. State of Confusion: Political Manipulation and the Assault on the American Mind (Book Review) Thomas Dunne Books Harold B. Davis, 2008. Fall XXVIII. No. 4. 34-37.

61. Whitfield G. On the concept of political manipulation European Journal of Political Theory. Research Article URL:<https://doi.org/10.1177/1474885120932253>

62. Yerlikaya T., Toker A. S. Social Media and Fake News in the Post-Truth Era: The Manipulation of Politics in the Election Process. URL: <https://www.insightturkey.com/articles/social-media-and-fake-news-in-the-post-truth-era-the-manipulation-of-politics-in-the-election-process>

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИКО-ТЕХНОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ МАНІПУЛЯТИВНИХ ПОЛІТИЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

3.1. Політичні інтереси та особливості досягнення політичних цілей на основі інструментів політичного маніпулювання

Цілі політичного маніпулювання, так само, як і цілі будь-якої політичної діяльності, вимагають аналізу через встановлення значення основних політичних гравців та їх пріоритетів. В умовах сучасних технологій індустріального суспільства визначення мети політичної кампанії пов'язано з аналізом залучених ресурсів і передусім засобів Інтернет-комунікації. Тому нагальною є потреба встановлення значення політичних інтересів та вимог, а також ідентифікації впливу новітніх засобів інформування та спілкування.

Спроможність політико-комунікаційних повідомлень формувати порядок денний реальної політики забезпечує можливість припущень щодо масштабів політичних перетворень. При цьому легітимність політичної влади набуває особливого значення в умовах втрати суспільством традиційних орієнтирів та авторитетності інститутів врядування. Класичне веберіанське тлумачення легітимності сформоване, як відомо, на основі дискурсу довіри та підтримки до влади з боку масового суспільства. У сучасних реаліях громадська думка втрачає характеристики інтегрованості, структурної єдності, ідейної мотивованості. За цифрової доби поняття легітимності набуває смислової дисперсності, отримує конотації «цікавості», привабливості, «медійної історичності», технологічності тощо. Зазначене висуває проблему цілеспрямованої легітимації влади політико-комунікаційними засобами. В умовах політичної конкуренції, притаманній цифровій формі демократії, кожна владна команда на національному, регіональному або локальному рівні набуває статусу одного з акторів політико-комунікаційного простору. У такій ситуації вона змушена застосувати весь арсенал сучасних маніпулятивних політичних технологій, враховуючи набуття політико-маніпуляційними інструментами виняткової ефективності. Політико-маніпулятивний підхід до легітимності влади стає

логічним кроком в сукупності стратегій її належного функціонування у міжнародному вимірі (good governance). Іншими словами, в умовах суцільного середовища політичного маніпулювання жодна владна команда не може відсторонюватися від таких засобів, аби не втратити конкурентні переваги. Однак постає питання щодо вимірів ефективності політичного маніпулювання, його морального виміру та соціальної відповідальності маніпуляторів.

В рамках даного підрозділу доцільним є встановлення значення політичної маніпуляції як чинника легітимації сучасної політичної влади. Завданням цього етапу роботи є визначення інструментальних засобів підвищення легітимності та утримання її стабільного рівня в умовах середовища політичної конкуренції.

Легітимаційний потенціал політичної маніпуляції пов'язаний з існуванням основних центрів трансляції політичних цінностей та інституційного регулювання політичного розвитку. Демократичні умови політичної конкуренції визначають необхідність певного стилю іміджевої поведінки, який виходить від владної команди та спрямований на підтримку стабільної моделі існування суспільства. На підставі аналізу концепцій І. Купцова визначає основні фактори, що впливають на рівень політичної легітимності: «відповідність політичних інститутів традиціям та цінностям суспільної організації; ефективність норм та процедур в умовах даної політичної системи; існування оптимальної іміджевої моделі влади; здатність забезпечити стабільний розвиток політичної системи» [10 с. 205]. Британський дослідник Алан Вейр обґрунтовано стверджує, що концепт маніпулювання має ключове значення для формування демократичної влади [75].

Політико-технологічні засоби реалізації легітимаційних стратегій передбачає формування несуперечливого іміджу влади. В реальних умовах політичної відкритості це є предметом маніпулювання. На організаційному рівні вона полягає в утриманні від трансляції негативної інформації про діяльність владної команди. Як справедливо вважає І. Купцова «більшість чинників не тільки впливають на рівень легітимності політичної влади, а й визначають структуру політичного іміджу. Інститут політичного лідерства нерозривно зв'язаний з феноменом влади. Якості політичного лідера виступають необхідним компонентом формування політичного іміджу» [10, с. 205].

Істотним аспектом формування середовища застосування маніпулятивних технологій підтримки легітимності є нормативно-правова база. Загальна стабільність конституційного устрою у певній державі може свідчити про стабільність технологій публічного управління та поведінки політичних акторів. Мінливість законодавства означає, що учасники політичного процесу мають можливість змінювати свої політичні позиції в рамках маніпулювання законодавством і створення сприятливих умов для свого існування. «Оскільки зміни основного закону найчастіше передбачають модифікації саме інституційного дизайну, виникає загроза перетворення політиками дискусії про конституційну реформу на інструмент політичної боротьби та маніпулювання електоральними вподобаннями. За таких умов, громадянське суспільство як активний учасник політичного діалогу має запобігати нехтуванню суспільних потреб. Через усталені форми артикуляції інтересів населення та взаємодії з владою воно повинне виступати у якості контролера влади, який узгоджуватиме політичну волю можновладців і суспільні інтереси», зазначає вітчизняна вчена І. Мезеря [16].

Позитивне значення нормативно-правових змін також підтримує імідж влади як спроможної на контрольовані новації. У таких умовах політична маніпуляція є чинником надання позитивного значення діям наявних центрів влади. Водночас суто технологічна парадигма нормативно-правових змін у демократичному суспільстві буде зустрічати опір опозиції. У зв'язку з цим актуальним є впровадження діалогової моделі політичної маніпуляції. Дослідниця І. Мезеря слушно стверджує, що «вдосконалення конституції – це політичний процес, в межах якого провідні суб'єкти прагнуть отримати підтвердження легітимності своєї діяльності, здатності бути представниками громадських інтересів, прийняття важливих політичних рішень. Для досягнення легітимності конституційних перетворень необхідно активно залучати інститути громадянського суспільства для обговорення та визначення основних положень та норм суспільного життя» [16].

Макропараметри політичного розвитку визначають масштаби політичного маніпулювання, спрямованого на підвищення рівня легітимності політичного порядку та владної групи. Якщо політичний режим визнається як ефективний, то його допоміжні маніпулятивні дії в рамках політичного PR та політичних технологій є мінімальними. На думку О. Мазур, «недовіра по відношенню до керівників якого-небудь політичного інституту не означає, що сам інститут має бути засуджений. Одним з найбільш очевидних фактів, встановлених на основі емпіричних досліджень проблеми легітимності в плюралістичних демократіях, проведених за останні десятиліття, є постійна наявність значного відсотка громадян, що виражають слабку довіру або ж сильну недовіру до окремих інститутів держави і до осіб, які ними керують, в той же час не оспорюючи легітимності самої політичної системи» [13].

В умовах демократичної трансформації легітимація влади вимагає широких соціальних реформ без співпраці з провідними соціальними групами з метою підвищення рівня їх добробуту. Маніпуляції на тему соціальної спрямованості політики влади є одними з найбільш ефективних та затребуваних в умовах економічних криз. Експерт О. Мазур акцентує увагу на досвіді демократичного будівництва, «де ключовою проблемою, від вирішення якої залежить ефективність політичних інститутів, є надання цим інститутам соціальної спрямованості в інтересах широких верств населення» [13].

Важливе значення для маніпулятивної легітимації влади має ідеологічне тло політичного режиму. В умовах втрати значення класичними ідеологіями актуальним є засвоювання в рамках маніпулятивних стратегій максимального простору ідеологічних смислів. Сучасна «маніпуляційна ідеологія» – це еклектика з різних ідеологічних традицій, спрямована на переконування максимальна широких верств громадян. О. Мазур обґрунтовано підкреслює, що «ідеологічне джерело легітимності містить установки, орієнтовані на інтереси лише частини суспільства, але саме тієї частини, з якою воно зв'язує свої перспективи. Ідеологічні стереотипи відбивають існуючу нерівність, але в них закріплений мало усвідомлюваний суспільний договір про «соціальне партнерство». Ті, що не мають, наприклад, засобів виробництва (чи державних посад, або що належать нижчим станам) погоджуються з тим, що це є у інших, за що ці інші погоджуються забезпечувати їх існування на історично прийнятному рівні» [13].

Створення організаційних умов для демократизації також забезпечує позитивне тло для розгортання політико-маніпулятивних стратегій

інноваційного спрямування. Кожен новий режим в умовах політичних трансформацій формує ситуацію нового старту демократичних реформ (зокрема, як це було в Україні в 2014 та 2019 роках). Зазначений етап є точкою відліку для нових смислів політичного маніпулювання з боку владної команди і дає певний період часу для підготовки більше ґрунтовних політико-маніпулятивних кампаній. О. Мазур аргументовано вказує, що «незалежно від назви позитивними кроками у легітимації політичного режиму в країнах транзитивного типу стали: етап конституціонування (формальне закріплення) основ демократії, становлення парламентаризму та багатопартійності, заснування різних форм участі громадян у політиці, започаткування основ розвитку громадянського суспільства та інші» [13].

Попри закритість та непублічність підготовки політико-маніпулятивної кампанії існує необхідність трансляції позитивних повідомлень з боку альтернативних «поза владних» джерел. Для цього «владні маніпулятори» вибудовують схему відносин з суб'єктами політичної участі, за якої альтернативні актори (які користуються довірою у суспільстві) добровільно транслюють позитивну інформацію (див.: Oxford report, 2021) [43]. Як слушно вважає В. Скрипнюк, «не зважаючи на значні відмінності щодо забезпечення політичної участі у різних державах, є всі підстави для того, щоб зафіксувати певні загальні форми, які характеризують практично всі без виключення політичні режими демократичного типу (за авторитарних режимів політична участь носить лише формальний характер, а тому не може розглядатися як засіб впливу на державну владу та на реалізований нею політичний, соціальний, економічний, ідеологічний курс)» [28, с.50].

Можливість легітимації політичного режиму в умовах демократії забезпечується не лише на основі цілеспрямованої маніпуляцій, але й на

основі одностайної підтримки та взаємної довіри. Однак слід усвідомлювати, що політична конкуренція формує ситуацію, в якій опоненти влади наполегливо намагаються її дискредитувати і транслують негативну маніпулятивну інформацію. У зв'язку з цим одним з елементів маніпулювання є концентрація зусиль щодо консолідації публічних прибічників та розколу політичної суб'єктності супротивників владної команди. В. Скрипнюк справедливо характеризує значення політичної участі для існуючих політичних режимів. Вона постає «фундаментальним механізмом демократичної легітимації влади, завдяки якому підтримується і відтворюється постійний зв'язок між такими трьома елементами публічного життя як: громадянин, суспільство і держава. Це відкриває широкі можливості для досліджень в галузі конституційно-правової компаративістики» [28, с.50].

Непрофесійні або неефективні політико-маніпулятивні дії спричиняють делегітимацію влади. Це означає зниження довіри та підтримки владних рішень, до її несприйняття в суспільстві. Проявом кризи легітимності в комунікаційній сфері стає збільшення негативних повідомлень та складність просування позитивної інформації звичними каналами. На порядку денному з'являється необхідність побудови креативних сценаріїв легітимаційного маніпулювання. Український політолог В. Нечеса вірно зазначає, що «криза легітимності – це істотне зниження рівня підтримки і прагнення підкорятися владі. Криза може виявлятися в масовій незадоволеності або у відході людей від участі в політиці, що заважає повноцінному функціонуванню інституційного порядку. Іншими словами, легітимуюча модель втрачає властивості пояснювати інституційний порядок. Часто криза легітимності

супроводжується формуванням нової легітимуючої моделі, яка пропонує своє пояснення необхідності інституційних змін або зміни лідера» [17 с. 82].

Оцінка ефективності досягнення цілей маніпулятивної легітимації на сучасному етапі може здійснюватися на основі виконання завдань підвищення рейтингу підтримки владної команди. При цьому слід усвідомлювати, що правляча команда в демократичних умовах у міжвиборчий період найчастіше втрачає рівень підтримки та рейтингові показники через завищені очікування соціального добробуту в суспільстві. За таких умов необхідно маніпулятивно апелювати до цінностей стабільності та підтримки обраного курсу. Згідно з В. Нечесою, «поняття легітимності дуже часто використовують завузько: для оцінки й коментарів дій представників влади, коли з'ясовують, чи мали право відповідно до корпусу законів та Конституції ті чи ті політики або урядовці діяти так, як вони вчинили» [17, с. 82].

Рівень задоволеності життям в умовах функціонування певної владної команди визначається рівнем задоволеності конкретних соціальних груп. При цьому навіть високі показники соціально-економічного розвитку не можуть повною мірою гарантувати високого рівня легітимності діючі влади. Підтримка має ґрунтуватися на поширенні базових цінностей і це вимагає зусиль щодо до «глибинного маніпулювання», формування зв'язку влади з базовими аспектами соціального порядку. Як слушно вказує В. Нечеса, «легітимація своїм результатом повинна мати смисловий порядок, який інтегрує соціальні відносини у певній групі або в суспільстві в цілому» [17 с. 88].

Отже, маніпулятивні легітимаційні стратегії здійснюються не лише в напрямку використання засобів комунікації. Вони вимагають забезпечення

балансу негативних та позитивних повідомлень про владу, широких організаційних зусиль щодо визнання влади основними соціальними групами та суспільними інститутами з формування довірливих відносин з політичними акторами тощо. Це виводить поняття легітимаційної маніпуляції за межі проблеми застосування політико-комунікаційних технологій.

Можна стверджувати, що політична маніпуляція виступає сукупністю політико-комунікаційних та політико-організаційних дій, які забезпечують зміну поведінки електоральних та соціальних груп, а також індивідів, які мають прагнення до політичної самопрезентації. При цьому політичне маніпулювання розуміється в широкому сенсі: це досягнення результату в застосуванні політичних технологій, який дає змогу стверджувати про зміну світогляду, ментальності або світосприйняття тощо. Цей результат охоплює формування в цільових групах стану довіри та підтримки, а також утримання від певних дій або позицій. У підсумку передбачається включення значних масивів електорату й соціально-демографічних груп до глобальних стратегій управління та реалізації програмних положень провладних й опозиційних політичних сил.

Засоби дезінформації, дезорієнтації, практики замовчування, «постправди» та «напівправди» стають не просто інструментами переконування та створення картини світу. Вони втілюють прагнення владних груп отримати контроль над суспільством на раціональних та технократичних засадах. Політико-маніпулятивні стратегії легітимаційного напрямку набувають характеру добору оптимальних альтернатив щодо структурування інформаційного простору політики. Практики переконування, омани, використання індивідів і груп як об'єктів політико-

комунікаційного та політико-організаційного впливу поступаються засобам витіснення на периферію найбільш ефективних форм медіа-презентації політичних опонентів.

Пряма дискредитація супротивників стає менш ефективною, ніж спрямування «всієї логіки подій» в певному напрямку протягом певного політичного циклу. Отже, основним засобом маніпулятивної легітимації політичної влади в умовах інформаційно-цифрової доби та гіперболізації політичної конкуренції стає створення активного контексту позитивних та негативних повідомлень про владу та регулювання їх балансу. Перспективним напрямком подальшої уточнення теми, порушеної в нашому дослідженні – уточнення інституційних та політико-організаційних засобів легітимації політичної влади.

Політичні маніпуляції на макрорівні в сучасній Україні за висновками вчених здійснюється не лише в рамках конкретних акцій або кампаній, але й на основі політико-організаційних дій кількох поколінь політичної еліти та посадовців після проголошення незалежності України. Вони призвели до істотного гальмування процесів націєтворення та демократизації. Це стало особливо очевидним в період боротьби за незалежність у 2014 – 2015 роках. У цьому контексті М. Рябчук зазначає, що «протиставлення політичної нації та етнічної в українських умовах є частиною маніпулятивної стратегії, спрямованої на те, щоб загальмувати формування модерної нації взагалі й не допустити перетворення покірних підданих у свідомих і вимогливих громадян [27]. На думку М. Рябчука, «...кожна нація є політичною й, водночас, кожна має своє етнокультурне (національне) ядро» [27].

Маніпулятивна природа української політики після протестів Євромайдану проявилася як формування громадської думки, яка не сприймає

демократичні зміни та європейський вектор розвитку. У зв'язку з цим у державі сталося розшарування за ознакою політичної орієнтації. Як пояснює волонтер М.Бондарь, «існує різниця між масовою протестною спільнотою у кілька сотень тисяч учасників на Майдані, яка без прямого заклику опозиціонерів не рушить до жодного штурму (тобто масовість може виступати запорукою мирного перебігу громадянського протесту); від невеликої юрби до тисячі людей, яка достатньо легко піддається маніпуляціям і використанню для заворушень, що прекрасно відомо фахівцям» [2, с. 34].

Самодостатність інформаційно-комунікаційних технологій в сучасній Україні формує ситуацію який їй перед громадянським суспільством України постає виклик протистояння маніпуляціям та спрямування загального руху всієї системи до реформ. Водночас політичний клас заперечує можливості автономного розвитку політичної активності населення. Згідно з розвідкою сучасних українських політологів, «однією із першочергових функцій ІКТ є консолідація українського суспільства, що і зумовлює актуальність досліджуваної теми та вивчення механізмів формування громадянської ідентичності й особистістних рис українців, зокрема, й засобами ІКТ. Проте не покращення життя окремої людини, її духовний світ, консолідація громадян на сьогодні є в пріоритеті політичних структур, а маніпулятивні спрямування» [31, с.137].

Політико-маніпулятивне середовище в сучасній Україні формується на основі балансу між впливом новітніх медіа засобів та традиційних комунікаційних структур. Втрата популярності традиційними ЗМІ зумовлена бурхливим зростанням цифрових технологій та засобів Інтернет-зв'язку. Попри це, згідно з дослідженням, присвяченим рівню довіри до медіа,

«основним «лідером громадської думки» в Україні залишається телебачення, а Інтернет-ресурси ще утверджуються в інформаційному просторі. Телебачення залишається головним джерелом новин, проте уже починає втрачати аудиторію. За останній рік частка тих, хто використовує телебачення для дізнання новин (респондентів запитували про медіаповедінку впродовж 30 днів), знизилася на 5% (2017 рік – 77% споживали новини з телебачення, 2016 рік – 82%, 2015 – 85%). З Інтернет-ЗМІ дізнавалися новини 54% (2016 рік – 55%), із соціальних мереж – 45% (2016 рік – 52%), радіо – 27%, друкованих ЗМІ – 24%» [5].

Ситуація із застосуванням політичної маніпуляції в сучасній Україні ускладнюється внаслідок багаторічної війни на Сході. Країна-агресор активно використовує засоби інформаційно-психологічного впливу. У зв'язку з цим український державницький контент іноді не доходить до аудиторії. Організаційно-адміністративні прийоми маніпуляції із боку Росії формують загальний несприятливий інформаційний клімат в Україні. Згідно з монографією фахівців НАН України, «загальні методи, які застосовуються Росією досить часто, не тільки у наведеній, як приклад, ситуації із Кримом: Технологія «інформаційної блокади»: активно застосовувалася під час анексії Криму, була спрямована на формування інформаційного вакууму для українських засобів масової інформації в АРК з метою безальтернативного подання фактів про події в Україні та Криму, забезпечуючи єдину їх інтерпретацію» [31, с. 287].

Формування мереж симпатиків для виправдання іноземного впливу стало потужним чинником «консервації» проросійських настроїв у частини населення в Україні. Поряд з цим держава використовує новітні цифрові засоби та організаційні прийоми для поширення власного інформаційного

продукту з метою впливу на настрої українських громадян. Одним з векторів є формування довіри до каналів інформації. Масштабне дослідження векторів розвитку української політичної моделі вказує на такі типи підривної маніпулятивно-комунікативної діяльності, як «використання медіаторів»: представляють окремих «лідерів думки» – це один з найбільш популярних методів кремлівських ЗМІ. Як медіатори у різних ситуаціях і для різних соціальних груп і прошарків виступали неформальні лідери, політичні діячі, представники релігійних конфесій, діячі культури, науки, мистецтва, спортсмени, військові – для кожної категорії населення обирався свій авторитет. У психології впливу це називається «фіксацією на авторитети» [31, с. 287].

Реалізація стратегії інкорпорації частини української території до складу російського політичного простору здійснювалася на основі використання PR-засобів у поєднанні з пропагандистськими технологіями. Адміністративно-командні підходи пов'язувалися з аналізом та використанням позитивного публіситі перших осіб держави. Фахівці профільного національного науково-дослідного інституту з політичних наук вказують на прийом «техніка «ефект ореолу». «Вона реалізовувалася через відвідування російських авторитетних діячів культури, спорту та політики Криму і сприяла підвищенню статусу зусиль РФ у напрямі повернення Криму та «легалізації» так званого «референдуму» кримчан» [31, с. 287].

Підпорядкування політико-маніпулятивної інформації здійснюється не лише на основі інтерпретації поточних подій, але також з використанням матеріалу ретроспективного характеру. Сенси «славетного минулого» та «спільної історії» стали потужним джерелом для формування ідеологічно забарвленого маніпулятивного контенту. Згідно з висновками вчених,

«доволі потужно та ще задовго до анексії Криму РФ використовувала такий маніпулятивний метод, як «переписування історії». Цей прийом є ефективним у довготривалій перспективі, коли потрібно поступово сформувати потрібний світогляд. Завдяки йому в свідомості людей поступово формувалася ілюзорний світ, який сприймався як справжній, а штучно сформована картина історичної дійсності підтримувалася фальшивими установками» [31, с. 287].

Політико-організаційна або адміністративна управлінська політична маніпуляція з боку Росії характеризувалася масштабним вектором «організації подій». Відображення мітингів демонстрацій і та інших масових акцій у відповідну добу була важливим інструментами для продукування пропагандистського контенту. Українські фахівці з політичних медіа-комунікацій слушно виокремлюють «метод «зворотного зв'язку»: сутність його полягає у створенні відповідної реакції реципієнтів інформації на певні події, також був вельми поширений у російських меседжах. ЗМІ РФ активно повідомляло про штучно інсценовані масові акції на підтримку відторгнення Криму від України» [31, с. 287].

Стан та особливості політичного представництва соціальних інтересів в Україні сформували нестійку тенденцію до інституційної протидії політичній маніпуляції. Масові громадські організації, які повинні впливати на формування соціальної свідомості натомість перебувають в афіліативних відносинах з конкретними політичними суб'єктами, що конкурують між собою. Це також перетворює їх на один з каналів політико-організаційної маніпуляції. Українська дослідниця О. Кириленко, наводячи приклад сучасних профспілок, зазначає: «тривожною є тенденція до встановлення субординаційних відносин – залежності профспілок від органів влади і

політичних партій. За таких обставин профком фактично перетворюється на інтегровану структуру адміністрації підприємства, що створює підґрунтя для адміністративноекономічних груп і певних політичних сил у контексті появи для них нових можливостей для маніпулювання суспільною свідомістю та використання у своїх цілях потенціалу професійних спілок» [9, с. 162].

Масштаби та рівень упередженого представлення, фактів нагнітання емоційного негативу, тиражування штампів в умовах російської агресії набули безпрецедентних обсягів. Конкретні матеріали роботи російських пропагандистських каналів засвідчили використання нетрадиційних засобів формування стереотипів та апелювання до конфліктних цінностей та ідейних концептів. Згідно з даними щодо аналізу медіа, «досить активно російські агресори використовують і заборонені технології 25-кадру, що вважаються небезпечними методами психотропної дії. Три роки тому СБУ опублікувало відеофрагмент випуску новин на телеканалі «Росія-24», в якому використовується маніпулятивна технологія. Протягом усього випуску про події в Одесі 2 травня 2014 року в куті екрана з'являлися малопомітні написи: «підпал: «Правий сектор», «людей убивають бандерівці», «нацгвардія – вбивці» [25].

Стиль та засоби ідеологічної індоктринації XXI століття продемонстровані в роботі російських державних засобів масової інформації. Одноманітне та провокаційне тлумачення української політичної дійсності сформувало стійке упереджене ставлення населення Російської Федерації до України. Аналіз діяльності ЗМІ держави-агресора демонструє, що «в серпні 2017 року вийшов 4-хвилинний репортаж, в якому про фестиваль «Бандерштат» розповіли як про місце, де пропагують неонацизм та вчать розбирати зброю [6]. Насадження кліше «кривавих бандерівців» – це

створення стереотипу, який інтегрується у вже існуючу картину світу і змінює її [24].

Поряд із політико-організаційними та медійними засобами маніпуляції громадської думки в Україні широкого поширення набули спроби дестабілізації на основі цифрових технологій зв'язку. За значенням деструктивні маніпулятивні технології перебувають за межами правового поля та переслідується законом. Водночас їх кризовий потенціал є дуже значним, тому вони перебувають в арсеналі російських політичних технологів і спецслужб. Згідно з аналізом фахівців, «ще одним з найбільш поширених заходів здійснення психологічного тиску став так званий «телефонний тероризм», тобто телефонні дзвінки з інформацією про замінування місць масового скупчення людей (торговельні центри) або об'єкти інфраструктури (вокзали). Такі новини були особливо «популярними» впродовж 2014 – 2015 років» [19].

Отже, інституційно-організаційне тло політико-маніпулятивної діяльності в Україні ускладнюється чинниками незрілості політичної еліти та прямого втручання з боку сусідньої країни. Протидія маніпуляціям у сфері діяльності політичних інститутів та розвитку громадянського суспільства має набути цілісного, скоординованого і злагодженого характеру.

Крім того слід зазначити, що цілі політичної маніпуляції у політико-комунікаційному контексті трансформується внаслідок застосування засобів Інтернет-комунікації, соціальних мереж та SMM-технологій. Постановка завдань для політико-технологічних груп з боку політичних суб'єктів перебуває під впливом вражень від ефективності сучасних комунікаційних систем. Водночас слід зазначити, що Інтернет-технології просування політичної реклами ґрунтуються на маркетингових методах аналізу «великих

даних». Це може призводити до певних помилок в оцінці та прогнозуванні зміни поведінки. Означене вимагає переосмислення суто політичної складової політико-технологічного планування політико-комунікаційних кампаній.

3.2. Політичне маніпулювання в контексті застосування сучасних політичних технологій: загрози та ризики

Сучасні політичні технології дедалі більше фокусуються навколо Інтернет- засобів політичної комунікації. Тому на фахівців з прикладної політики покладаються завдання найбільш точного формулювання політичного меседжу та обрання адекватних засобів його поширення. У цій діяльності опосередковуючою ланкою є системи поширення інформації: Інтернет-мережі та технічні фахівці, які виконують політико-маніпулятивні завдання.

В сучасній політичній науці тема політичної омани, ошукування громадян під час змагання за владу, набуває все більш активного розголосу. Актуальність зумовлена тим, що в умовах інформаційно-кібернетичної революції з'являються можливості впливу на широкі верстви населення не лише на національному, але й на глобальному рівні. Як показав приклад світової епідемії COVID-19 (див.: С. Маргон [38]), населення багатьох країн може перебувати під впливом панічних настроїв, раптово змінювати свою поведінку, втрачати орієнтацію в подіях тощо. Водночас з'ясування потребує питання інституційно-організаційного виміру політичних маніпуляцій, оскільки саме в ньому розкривається суб'єктність політико-маніпулятивного впливу. Відсутність чітких наукових знань або щонайменше раціональних суджень стосовно суб'єктів та об'єктів політичної маніпуляції

на глобальному, національному, регіональному та локальному рівнях сучасної політики породжує конспірологічні теорії, які, своєю чергою, стають надбанням громадськості і додатковим чинником дестабілізації політичної ситуації. У політико-технологічному контексті політичні маніпуляції виступають важливим чинником досягнення політичної мети. На сучасному етапі в Україні прецеденти політичного маніпулювання як у передвиборчих перегонах, так і у практиках політичного управління набули значного поширення. У зв'язку з цим необхідно розглядати політичні маніпуляції у контексті процесів стабілізації/дестабілізації політичного становища та підризу демократії (див.: С. Морган [39]) як в окремих країнах, так і цілих регіонах сучасного світу.

Політико-маніпулятивні стратегії та технології поєднують медійну, комунікаційну та політико-організаційну складові. На прикладі кейсу гуманітарної організації «Білих шоломів» в Сирії можна побачити міжнародні медіа-маніпулятивні дії за визначеним сценарієм та координацію «сил і засобів». Як повідомляє О. Солон, «Білі шоломи», офіційно відомі як «Цивільна оборона Сирії», — це гуманітарна організація, що складається з 3400 волонтерів — колишніх учителів, інженерів, кравців і пожежників — які поспішають витягувати людей з-під завалів, коли бомби падають на сирійських мирних жителів. Їм приписують порятунок тисяч цивільних під час громадянської війни, що триває в країні [44].

Мотивація дій національних та глобальних політичних факторів пов'язана з конкретними завданнями внутрішньополітичного порядку денного. В кейсі «Білих шоломів» таким завданням є дискредитація впливової опозиційної організації, яка виступає політичною альтернативою проти авторитарного режиму. О. Солон розповідає про викриття через

відеозйомку з перших рук військових злочинів, включаючи хімічну атаку. Їхня робота була темою документального фільму Netflix, який отримав Оскар, і двічі була номінована на Нобелівську премію миру [44].

Скоординована та алгоритмізована політико-маніпулятивна діяльність на міжнародному рівні стала можливою завдяки цифровим Інтернет-технологіям. Тому вирішення політичного завдання або виконання замовлення є лише питанням ресурсів. На їх основі розгортається дискредитаційна політико-маніпулятивна кампанія. Згідно з О. Солон, незважаючи на таке позитивне міжнародне визнання, існує контр-розповідь, яку висуває гучна мережа осіб, які пишуть для альтернативних новинних сайтів, протидіючи «порядку денному ЧСЧ». Їхні погляди збігаються з позиціями Сирії та Росії та приваблюють величезну онлайн-аудиторію, яку посилюють відомі альтернативно-праві особистості, виступи на російському державному телебаченні та армія ботів Twitter [44].

Зміст та значення серії політико-маніпулятивних повідомлень про сирійську громадську організацію визначається в рамках концепції і смислу, навіть картини світу конкретних центрів влади. Їх інтересам є дискредитація супротивника. Вони будуть діяти, навіть якщо будуть відчувати значну протидію та перспективу викриття. Те, як, за висновком дослідниці, російська пропагандистська машина націлилася на «Білі шоломи», є чудовим прикладом панівних інформаційних воєн. Він розкриває, як чутки, теорії змови та напівправа з'являються на вершині пошукових алгоритмів YouTube, Google і Twitter [44].

Тісний взаємозв'язок інтересів та пріоритетів політико-владних інститутів та контроль над медійними активами робить можливим масштабну кампанію дезінформації. Прихованість політико-маніпулятивного задуму

забезпечується зовнішнім респектабельним прикриттям. Подібні кейси стають дуже поширеними в сучасному світі. При цьому країни сталої демократії намагаються реагувати на них у правовий спосіб. Дж.Сент-Клер та Дж.Френк задають питання, яким чином виглядає онлайн-журналістика в епоху лихоманки Russiagate? Далі наведена розповідь про фальшиву письменницю Еліс Донован, яку було ідентифіковано за допомогою CounterPunch і десятку інших онлайн-сайтів. Кілька її статей публікуються протягом двох років. ФБР стежить за нею і вважає, що ця письменниця, хто б не стояв за цим псевдонімом, має певні зв'язки з Росією. Щодо походження зв'язків і наскільки вони глибокі автори не впевнені. Жодних доказів не представлено, можливо, тому, що їх небагато, або, можливо, тому, що АНБ і ФБР також шпигують за справжніми журналістами та редакторами разом із ймовірними шахраями. Washington Post закликає процитувати звинувачення ФБР і через місяць публікує статтю про кремлівських оперативників, які «горять в Інтернеті» [47].

Докази фейковості, а також участі в дезінформаційних маніпулятивних кампаніях дають змогу оцінити масштаби медійної діяльності маніпуляторів. Сучасні західні дослідники доходять висновку, що подібна стратегія є типовою і основною метою тиражування є відстоювання певної ідеї, світобачення, упередженої версії поточних подій. Дж. Сент-Клер та Дж. Френк прагнучи розкрити особу сумнозвісної Еліс Донован, зрозуміли, що вона була не лише шахрайкою, але й журналісткою-шарлатанкою. Багато історій Донован були частково плагіатом, не більш кричущим, ніж стаття під назвою «Авіаудар коаліції під керівництвом США по силах Асада не був випадковим». Знадобилося кілька швидких пошуків, щоб знайти першоджерело твору, яке було повністю викрадено з письменниці на ім'я

Софі Мангал, чия стаття з такою ж назвою була опублікована в The International Reporter того самого дня, коли Донован подала твір до CounterPunch під її власним підписом [47].

Імітаційна технологія в політичній комунікації дозволяє замаскувати справжні маніпулятивні наміри. Лише повна невідповідність між змістом і назвою фейкової інформації дозволяє знайти свідчення введення в оману та маніпулятивної гри. У такий спосіб сучасні аналітики інформаційного простору викривають міжнародні політико-маніпулятивні акції й кампанії. Дж.Сент-Клер та Дж.Френк змогли знайти перший онлайн-слід псевдо журналістки Мангал, який датується листопадом 2016 року, коли вона написала статтю під назвою «Розкрито схеми фінансування терористів ІДІЛ у Сирії», яку опублікували, серед інших, ISMC і Global Research. Це досить карколомна історія для першого дебюту як міжнародного кореспондента. Навіть відомий Сеймур Герш починав як скромний репортер для City News Bureau в Чикаго [47].

Внутрішньополітичне протиборство як чинник політичного маніпулювання є досить поширеним фактом сучасності. Спроби дискредитації політичних супротивників за допомогою підлаштування фактів, гри зі смислами, стали звичною практикою навіть для країн демократичного транзиту. Зокрема, у Північній Македонії здійснювалася політико-маніпулятивна кампанія проти діючих політиків, яких звинувачували як прибічників Джорджа Сороса. Як зазначає Ф.Стояновський, статті були відібрані меншими сайтами, які можна розділити на дві категорії. Перші – це праві блоги, які пропагують позицію ВМРО-ДПМНЕ, тому на одному з таких сайтів стаття YourNewsWire отримала заголовок «Ось як соросоїди потерпають у нормальній країні:

новий канцлер Австрії Себастьян Курц переслідує Сороса». Термін «соросоїди» — це термін, придуманий пропагандистами північно-македонської ВМРО-ДПМНЕ для позначення та націлювання на дисидентів під час їх правління [51].

Смисловий аспект політико-маніпулятивної тези може бути пов'язаний з проблематикою, яка не має прямого стосунку до політичного процесу. Маскування політико-маніпулятивної реакції здійснюється на основі суміжних тем та сфер життєдіяльності суспільства. Зокрема, можуть обиратися питання релігії та віросповідання. Ф.Стояновський називає й другий тип маніпулятивних веб-сайтів, які рекламують себе як тематичні, наприклад, як ресурс про християнську релігію. Такі сайти не рекламують себе як джерела політичних новин, а їх співробітники найчастіше анонімні [51].

Розміщення маніпулятивних тез та повідомлень у незвичному контексті може привернути увагу споживачів інформації. Водночас існує ризик підриву довіри до серйозних і важливих інститутів суспільства. Однак в такому випадку розглядаються лише глибина та ефективність впливу на аудиторію. Ф.Стояновський наводить приклад, як в одному випадку основна частина контенту сайту складається з порад про те, як відзначити певне свято або як очиститися від демонів Хелловіну за допомогою паломницького туру до певного монастиря, організованого туристичною агенцією-спонсором. Однак автор на сайті, який підписується як «Христос» (Христос), визнав важливим дезінформувати своїх читачів про те, що «Курц забороняє Сороса – Ротшильд наступний!!!!» маючи на увазі відому банківську родину, яка також часто фігурує в антисемітських теоріях змови [51].

Таким чином, маніпулятивні прийоми маскування звернень свідчать про наявність креативних центрів, а також систем виконання політико-маніпулятивного задуму та його всебічного організаційно-ресурсного забезпечення.

Вкрай актуальним на сучасному етапі є з'ясування співвідношення політико-комунікаційного та політико-технологічного вимірів політичної маніпуляції в сучасному політичному процесі. У цьому контексті доцільним є встановлення демаркації між тлумаченням політико-комунікаційних та політико-організаційних засобів політичного маніпулювання.

Оцінка ефективності політико-маніпулятивної кампанії вимагає неспецифічного підходу, який може бути застосований фахівцем-політологом. Цей підхід має враховувати не лише медійні аспекти маніпулювання, але й його наслідки для політичної системи в цілому. В умовах демократизації ризикові політичні комунікації наражають на небезпеку втрати довіри до політичних інститутів на макрорівні. Це в цілому вказує на імовірність втрати керованості ситуацією. На схемі нижче наведені критерії реалістичності цілей політичного маніпулювання в конкурентному середовищі.

Схема 4 Критерії оцінювання ризиків ефективності політичної маніпуляції на основі розгляду результатів політичної кампанії.

Розуміння значення політичних маніпуляцій для сучасного політичного процесу в політологічних розробках виходить з позицій поширення практик маніпуляції на соціальному рівні. Зростання інформаційних потоків, значна диференціація політичної інформації, багатоманіття її джерел спричиняє дезорієнтацію реципієнтів інформації. В сучасному світі у таких умовах компетентний фахівець з політичного маніпулювання здатний забезпечити реальні переваги для учасників політики. Харківські політологи І. Поліщук та С. Рум'янцева слушно відзначають, що «сучасна людина не може уникнути впливу потоків інформації, що надходять від друкованих ЗМІ, телебачення, радіо, мережі Інтернет та інших засобів масової комунікації. Під цим натиском не завжди можливо проаналізувати та диференціювати ту інформацію, яка відповідає дійсності, а отже, надзвичайно велика кількість людей кожного дня підпадає під вплив того, що їм нав'язують редактори інформаційних агенцій, медіа-спікери та ін.» [20, с. 199].

Невизначеність інформаційного порядку денного в умовах політичних трансформацій додає складності у пошуці адекватних політичних відомостей. У зв'язку з цим склад політичної реальності набуває значних особливостей, не притаманних сталим демократіям (див.: П. Джон та Х. Верд [36]). В умовах сучасної України політичне маніпулювання набуває статусу самодостатньої політичної діяльності та є однією з основ системи політичних комунікацій. Йдеться про системність поширення неправдивої інформації, яка при цьому не виходить за рамки нормативних обмежень. На думку І. Поліщука та С. Рум'янцевої, «правильно орієнтуватися у політичній мозаїці країни виявляється зовсім непросто, адже широке розмаїття інформації у газетах, журналах, на телеканалах, радіохвилях та сторінках інтернет-мережі зазвичай дуже відрізняється одне від одного. Отже, можна стверджувати, що ЗМІ на теперішній час є не тільки посередником для здійснення, зокрема, політичної маніпуляції, а й її безпосереднім творцем» [20, с. 201].

У політико-комунікаційному аспекті на перший план виходить зміст повідомлення, його структура та смислове навантаження. У сучасних умовах з метою ефективного політичного маніпулювання зміст повідомлення набуває характеру у самотійного явища, яке не є пов'язаним ані з реальністю, ні з актуальним станом свідомості реципієнтів політичної інформації (про це, зокрема, вказує дослідник сучасної журналістики С. Вайсборд [73]). При цьому ефективність політичного маніпулювання залежить від комбінування різних способів подання політичної інформації. Саме цим і вимірюється ефективність фахової підготовки й ресурсного забезпечення суб'єктів політичного маніпулювання. Згідно з позицією І. Поліщука та С. Рум'янцевої, «для вкорінення соціальних міфів технологія

маніпулювання передбачає використання багатющого арсеналу конкретних методів впливу на свідомість людей. До них належать пряме підтасовування фактів, замовчування небажаної інформації, поширення брехні і клевети, а також більш тонкі, рафіновані засоби: напівправа (коли з метою забезпечення довіри аудиторії об'єктивно і докладно висвітлюються конкретні, малозначущі факти й одночасно замовчуються більш важливі або ж подається хибна інтерпретація подій)» [20, с. 202].

Підпорядкованість політико-комунікаційного аспекту політичного маніпулювання політико-технологічним вимогам розкривається на тлі основних різновидів поширення політичної інформації. Зокрема, політичне маніпулювання з використанням телебачення здійснюється у межах нормативних передумов виборчого процесу. Отже, воно є підпорядкованим проміжним та головним цілям політичної агітації на різних етапах боротьби за виборчі посади. Як зазначає український науковець Л. Жук, «використання засобів маніпуляції поведінкою виборців у телевізійній рекламі повинне за будь-яких умов підпорядковуватись центральній ідеї політичної кампанії. У зв'язку з цим, на нашу думку, можна виділити 4 основні способи маніпулювання у політичній рекламі, які реалізуються через використання основних засобів маніпулювання для представлення провідної ідеї виборчої кампанії партій засобами телебачення» [4, с. 61].

Якщо політико-технологічне забезпечення політичного маніпулювання відповідає за визначення цілей і завдань поширення політичної інформації, то політико-комунікаційний вимір відповідає за безпосереднє донесення до адресата необхідного смислу повідомлення та його спонукального ефекту. У зв'язку з цим надзвичайно актуальним для формування політико-комунікаційного повідомлення в рамках маніпулятивної політичної кампанії

відіграє знання соціально-психологічних основ сприйняття інформації. Л. Жук вважає за потрібне зробити висновки, «що технологією впливу є маніпуляція – управління поведінкою людей за допомогою цілеспрямованого впливу на суспільну психологію, свідомість та інстинкти людини. Як форма соціальної комунікації вона передбачає наявність суб'єкта та об'єкта маніпулювання, а також маніпулятивного звернення – інформаційно-експресивного повідомлення, що покликане на основі використання закономірностей людської психології сприйняття, психології оцінки та прийняття рішень якомога ефективніше вплинути на поведінку людини» [4, с. 66].

Ефективність політичного маніпулювання зростає на основі раціонального поєднання політико-комунікаційної і політико-технологічної діяльності. Зокрема, відображення у змісті повідомлень програмних компонентів в політичній діяльності забезпечує цілеспрямованість політичного послання та його статус у політичному дискурсі [3]. Адекватність повідомлень цільовій аудиторії визначається не лише змістом, але й адекватністю дій та політичної історії кожного кандидата або політичної сили під час виборчої кампанії. Згідно з М. Кушаковою, «метою виборчої кампанії є завоювання підтримки якомога більшої кількості виборчого електорату, за допомогою чого зайняти владні позиції в державі. Успіх виборчої кампанії значною мірою залежить від масштабів підтримки населення (виборців) тих цілей і програм, що висувують партії (чи окремі кандидати)» [11].

Алгоритмізація політико-маніпулятивної діяльності сьогодні пов'язана передусім з потребами раціонального використання ресурсів та гарантування результату. На схемі, наведеній нижче, наявні варіанти

послідовності дій, які вказують на різноманіття аналітичної та організаційно-планувальної діяльності в рамках реалізації маніпулятивних політичних технологій.

Схема 5. Політико-технологічний алгоритм політико-маніпулятивної кампанії

Крім вузьких завдань політичного маніпулювання, пов'язаних із специфікою політичних цілей кожного політичного актора, на сучасному етапі набувають значення макрополітичні міркування та уявлення, які розкривають можливості наслідків маніпулювання для розвитку всього

суспільства. Зокрема йдеться про масовізацію суспільства, формування середовища стандартного продукування й сприйняття політичних повідомлень та управління за допомогою маніпулювання. Це вочевидь суперечить принципам захисту політичних свобод та впровадженню демократичних практик у суспільстві. М. Кушакова справедливо стверджує, що «всі наукові розробки зводяться до того, що метою утворення є придушення індивідуальності людини, її особистості, відключення функції раціонального осмислення дійсності, що зводиться до впливу на масову свідомість і маніпулювання діями і розумом суспільства» [11].

З урахуванням різноманіття підходів до політичного маніпулювання зростає перелік моделей поєднання політико-комунікаційного й політико-технологічного вимірів його забезпечення. Можливість реалізації успішної політико-маніпулятивної кампанії залежить також від рівня прийняття стратегічних рішень партії або кандидата. Вони включають аналіз аудиторії та загальну спроможність адекватного засвоєння політичної інформації виборцями та іншими споживачами. Від цього, своєю чергою, залежить очікувана зміна політичної поведінки внаслідок маніпуляції на локальному рівні. С. Машаровська слушно стверджує, що один з основних різновидів маніпулятивних технологій, що використовуються у місцевих політичних кампаніях, ґрунтується на використанні міжособистісного спілкування, пліток або телефонних дзвінків виборцям може бути умовно позначений, як сіра комунікація» [15, с. 236].

Обсяг спектру політико-технологічних інструментів маніпулювання зростає на основі застосування нових технологічних засобів, а також нестандартних підходів до маніпулятивної діяльності. Останнім часом поширилася тенденція до побудови політичного маніпулювання на основі

міжособистісного спілкування між продуцентом та реципієнтом політичної інформації. Ця тенденція є особливо характерною для локального рівня демократичної політики. С. Машаровська вважає ще одним способом маніпулятивного впливу на поведінку виборця «надання йому позитивної інформації про кандидата під виглядом телефонного, або особистого інтерв'ю. Підсумком такого спілкування є мимовільне отримання виборцем певної позитивної інформації про потрібного кандидата, або негативної про опонентів» [15, с. 237].

Неможливість адекватно оцінити власні сили та спроможність призводить до даремного витрачання ресурсів та неможливості досягти політичної мети. При цьому існує небезпечна антидемократична тенденція звинувачувати у негараздах політичного планування та якості політико-технологічних розробок цільові та адресні групи. Одночасно придатність аудиторій до політичного маніпулювання може залежати й від параметрів локального політичного розвитку. Згідно з С. Машаровською, «неабиякою ознакою, притаманною локальним маніпулятивним технологіям є притаманність суспільствам з нерозвиненою демократичною політичною культурою. Це пов'язано як з особливостями електорального сприйняття виборчого процесу, так і з якістю політиків, що кандидують, та неможливістю запропонувати суспільству нічого вартого уваги та корисного. Натомість, для перемоги за будь-яку ціну необхідно змусити виборців віддати свої голоси «проти ядерних могильників», або за боротьбу з нацменшинами тощо» [15, с. 242].

Таким чином, політико-комунікацій вимір політичних маніпуляцій та їх політико-технологічне забезпечення перебувають у щільному зв'язку та у відносинах взаємодоповнення. Політичні технологи визначають вектор

маніпулювання та його мету, в той час як політичні комунікатори (спікери, медійні особи) безпосередньо доносять зміст політичної інформації до споживачів. Дисфункція у всіх ланках цього взаємозв'язку призводить до нецільового використання маніпулятивних засобів та втрати ефективності політичного маніпулювання.

Отже, як вже зазначалося, політичне маніпулювання представляє собою сукупність дій з боку політичного суб'єкта, які орієнтовані на досягнення політичної мети за рахунок зміни поведінки (дій або бездіяльності) об'єкта маніпулювання. Об'єкт політичного впливу діє на користь суб'єкта внаслідок певного стану свідомості, наявності відповідних світоглядних настанов та ціннісних орієнтирів. Мистецтво та технологія маніпулювання полягають у створенні умов введення в оману об'єкту маніпулювання (наприклад виборців або інших суб'єктів політичної діяльності) з якими існують відносини конкуренції. Антидемократичні політико-технологічні засади політичного маніпулювання розкриваються на основі застосування матеріальних та ресурсних засобів, а також інформаційно-аналітичної підготовки й консалтингового забезпечення політичної діяльності. Водночас політична практика України свідчить, що політичні технології маніпулювання свідомістю та поведінкою, інституційними та ситуативними обставинами політики, можуть бути як запланованими заздалегідь так, і «експромтними» (такими, що відповідають зміні поточної політичної ситуації).

Політико-комунікаційний зміст політичного маніпулювання полягає у безпосередньому форматуванні політичних повідомлень, спрямованих на конкретні результати у вигляді зміни поведінки аудиторією. У зв'язку з цим можна констатувати логічне підпорядкування політико-комунікаційного

виміру маніпулювання пріоритетам недемократичних політико-технологічних стратегій.

Наведене свідчить, що коло завдань сучасних політичних технологій звужується до рівня адресного маніпулювання політичною поведінкою конкретних груп, на які націлена політико-маніпулятивна кампанія. Водночас в умовах перенасичення інформаційними повідомленнями, ефективність кампанії з політичної точки зору, тобто з точки зору досягнення цілей політичного суб'єкта (а саме: досягнення певного рейтингу та прогнозування певної кількості мандатів у представницьких органах) виявляється не досить прогнозованою. Звідси виникає потреба у застосуванні додаткових (допоміжних) політико-маніпулятивних кампаній, здатних забезпечити гарантоване поширення маніпулятивних тез гарантований вплив на поведінку цільової групи.

3.3. Специфіка політичного маніпулювання в сучасній Україні: оцінка викликів для демократизації

У сучасній Україні складається ситуація, коли за умов недостатньої розбудови демократичної політичної політико-інституційної інфраструктури засоби політико-комунікаційного маніпулятивного впливу використовуються досить активно. Це призводить до значних ризиків у контексті інституалізації громадянського суспільства, формування раціонально-критичної свідомості, політичної активності на самоорганізаційних засадах. Необхідно шукати підходи як до нейтралізації негативного ефекту маніпулятивних практик політичної комунікації, так і до використання цих практик на користь розбудова української державності та демократичної політичної спільноти.

Здатність української політичної системи протистояти викликам демократичної трансформації вимірюється інституційною спроможністю політико комунікаційних компонентів. У специфічних українських умовах мова йде про пристосування політичних гравців до мінливих параметрів політичного інформування та стану суспільної свідомості. Згідно з концепцією зміни політичних режимів в Україні, «після завершення епохи приватизації і «неофеодалізації» країни кожному із політико-економічних угруповань не залишалося нічого іншого, як робити спроби національної мобілізації, покладаючись не на апеляцію до господарської раціональності, а на технології психологічного впливу, засновані на маніпуляції масовою свідомістю і природними емоціями людей з використанням популістської риторики. Наступні після «Епохи Кучми» політичні режими, встановлені тими або іншими переможними групами, ставали переважно політтехнологічними, ніж, власне, політико-управлінськими» [7, с. 40-41].

Сукупність елементів соціально-економічної структури та контролю над медіа-активами всередині України створила сприятливе середовище для політичного маніпулювання. Політико-економічні актори, яких в публіцистичних публікаціях прийнято називати «олігархами», здійснюють неформальне керівництво політичними процесами. Унаслідок цього рівень демократизації України залишається на фіксованому рівні. Аналітики зміни політичних режимів слушно вказують, що «багатство України зосереджено в декількох руках. На виборчі кампанії витрачаються сотні мільйонів доларів. ЗМІ, що належать олігархам, додатково сприяють посиленню впливу найбагатших на українську демократію. Вони визначають популярність політиків і навіть відбирають їх, особливо кандидатів, які покладаються на

«політичні технології» – витончену галузь маніпуляцій, яку фінансують олігархи» [7, с. 54].

Кейси політичного маніпулювання в сучасній Україні засвідчують, що на рівні конкретних політичних інститутів укорінюються практики наслідування вдалих форм політичного маніпулювання. Внаслідок необхідності швидкої реакції на дії політичних конкурентів особливістю політичного маніпулювання в Україні є його «реактивна» природа. Тобто політичні гравці намагаються будь-що надати відповідь на політико-маніпулятивні дії конкурентів. Особливо наочно це спостерігається на прикладах партій-клонів. Серед важливих аспектів зміни політичних режимів експерти вказують на «мниму тяглість історії партії, як і її чергова назва у конкретний час (у низці випадків) слугувала технологією маніпуляції свідомістю виборця, оскільки саме за допомогою назви партійні очільники мали на меті довести виборцю свою відданість певній ідеї (про що однозначно твердять, приміром, «три солідарності» П. Порошенка чи «дві сильні України» С. Тігіпка та ін.), що по-своєму було маркером штучності партії і, зокрема, її історії» [7, с.178]

Офіційний владний дискурс як одна з фундаментальних засад вітчизняної політичної комунікації набув маніпулятивного характеру задовго до цифрової доби. Водночас пропагандистські практики є властивими для спілкування еліти і мас не лише в Україні. Незважаючи на високий рівень політичної конкуренції позитивний образ влади сприймається позитивно на основі інтерпретації конкретних досягнень. Українські дослідники О. Шкарпова та О.Крименюк роблять висновок, що «П. Порошенко ставив собі у заслугу запуск нового Верховного Суду України, проведення люстрації суддів та створення нової системи винагород для них, але, як

показує аналіз його заяв, у своїй риторичі часто говорив неправду чи вдавався до маніпуляцій» [33, с. 26].

Осягнення масштабів політичного маніпулювання в Україні спирається на розуміння того, що маніпулятивна практика політичної комунікації є більш притаманною вітчизняному політичному процесу, ніж «неманіпулятивна» (позбавлена маніпулятивного змісту). При цьому досить складно відрізнити повідомлення, які фіксують наявний політичний порядок денний та відображають справжність подій. Навіть в умовах, коли цілеспрямована маніпуляція не є вимогою ситуації, політичні гравці використовують маніпулятивні шаблони. Щільність їх використання зростає із загостренням політичної обстановки, зокрема, з наближенням виборів. Згідно з даними рейтингу вітчизняних політичних маніпуляторів, «певною особливістю політичної риторики П. Порошенка, як показала аналітика VoxUkraine, було те, що на початку своєї президентської каденції він концентрувався на позитиві, любив констатувати досягнення, робив акценти на підвищенні та зростанні й оминав увагою негатив. Близьче до виборів його тактика змінилася, в словах з'явилося більше популізму і, як наслідок, – більше перебільшень та маніпуляцій» [22].

Емпіричний аналіз вітчизняного політичного дискурсу дає змогу стверджувати про його високу конкурентність. Водночас не йдеться про репрезентативність інтересів соціальних і політичних груп, що вказувало б на прогрес у демократичних перетвореннях. Ставлення до політичних виступів як до засобів досягнення політичної переваги спонукає політичних мовців до використання персуазивної риторики. Як вказує рейтинг маніпуляторів, «аналітики VoxUkraine проаналізували тексти низки виступів П. Порошенка і дійшли таких висновків: тексти написані простою мовою, зрозумілою

звичайному слухачеві; виступи, адресовані зарубіжній аудиторії, більш складні, вони були розраховані на аудиторію більш високого освітнього рівня» [22].

Адресність політичної маніпуляції в сучасній Україні забезпечується комплексною підготовкою всіх технологічних компонентів політичної комунікації. Особливу увагу викликає меседж, який політик транслює під час своїх виступів. Його маніпулятивне значення полягає в придатності до сприйняття та відповідності до інтересів аудиторії. «Меседжі для української та зарубіжної аудиторій схожі. У виступах перед українцями риторика П. Порошенка зміщувалася до лівої частини політичного спектра, а перед зарубіжними журналістами або політиками – трохи вправо з деякими варіаціями в динаміці за часом. Різниця у політичних позиціях пов'язана також із певними темами й ситуаціями. Наприклад, в економічних і соціальних питаннях президент демонстрував ліві позиції, в риториці проти терактів вона зміщувалася вправо», вказують українські фахівці з рейтингу маніпуляторів [22].

Маніпулятивні виступи політиків фіксуються не лише у фаховому науковому середовищі, але й в межах громадської діяльності. Сучасні неурядові структури намагаються встановити рівень маніпулятивності поведінки конкретних політичних діячів. Це може свідчити про формування політико-комунікаційної інфраструктури та основ критичного мислення в експертному середовищі. Комітет виборців України (КВУ) серед 20 комунікаційних маніпуляцій в сучасній Україні виокремив характерну ознаку стилю комунікації В. Зеленського зі суспільством. Нею стало «застосування маніпулятивних засобів впливу, прикладом чого була його пресконференція 20 травня 2020 р. Експерти Комітету виборців України, аналізуючи її,

виявили щонайменше 20 тверджень В. Зеленського, що можуть вважатися маніпулятивними, оскільки містили перекручування фактів та статистичних даних або ж суперечили його попереднім заявам» [8].

Упередженість політичної аналітики в сучасній Україні дає змогу встановити, що оцінка маніпулятивності політичних суб'єктів нерідко впливає з конкурентних позицій суб'єктів оцінювання. Відповідно, особливості політичної комунікації владних та опозиційних політиків можуть оцінюватися як позитивно, так і негативно. Згідно з позицією КВУ, «перебільшувалися здобутки влади в таких питаннях, як боротьба з коронавірусом, підвищення заробітних плат, зниження ціни на бензин, при цьому президент уникав незручних питань та намагався перевести їх на жарти, зокрема, про призначення на державні посади осіб, які раніше працювали в «Студії Квартал–95» [8].

Наявність широкого матеріалу політичного маніпулювання дозволяє ідентифікувати його на рівні публічних виступів у сучасній Україні. Зокрема, йдеться про риторичну персуазивну маніпуляцію під час прямого контакту з аудиторією. Виокремлюють змістові маніпуляції, коли змінюється істинність інформації політичного меседжу. Є достатньо підстав стверджувати про масштабні політико-організаційні маніпуляції, на основі яких усувають (дискредитують) джерела трансляції протилежної думки та зменшують масштаби подій конкуруючих політичних акторів.

Вагомим завданням дослідження політичних маніпуляцій у сучасних процесах політичних комунікацій є бачення політичної свідомості як об'єкту впливу. Як в наукових, так і в експертних колах вже утворилася консенсусне уявлення щодо співвідношення емоційних і раціональних чинників. За цих умов структура політичної маніпуляції не може сприйматися спрощено.

Зокрема, дослідники політики суспільних реформ в Україні політичну свідомість структурують за двома рівнями: «повсякденно-практичним та ідеологічно-теоретичним. Повсякденно-практичний рівень політичної свідомості виникає стихійно, в процесі й за результатами життєвого досвіду та практичної діяльності людей. На цьому рівні тісно взаємопов'язані емоційні та раціональні чинники, досвід і традиції, настрої і стереотипи» [18, с.28].

Концептуальне бачення політичної свідомості є основою для планування політико-маніпулятивних дій. В цьому також полягає їх небезпека порушення раціонального світосприйняття, а також порушення прав людини щодо обрання джерела інформації. З погляду аналітиків політики суспільних реформ, «повсякденна свідомість характеризується цілісністю життєрозуміння, тому є логічною, герменевтичною та емпіричною основою для становлення на її базі теоретичного рівня політичної свідомості» [18, с. 28].

Розширення ефективності політико-маніпулятивних засобів в Україні відбувається на основі опанування політико-комунікаційними командами технологічних засобів переконування та впливу на поведінку. На сучасному етапі аналітики виокремлюють стандартні практики маніпуляції змістом та стилем публічних політичних виступів. «В суспільно-політичних науках, на думку вчених НАН України, не існує чітко визначеної класифікації реформ. Говорячи про типи реформ, з дослідницької точки зору доцільно виділити два аспекти: сфера суспільного управління і масштаб реформ. Стосовно першого аспекту можна говорити, наприклад, про освітню реформу, пенсійну реформу, реформу збройних сил. За масштабом реформи можуть бути більш

масштабними і менш масштабними, наприклад, конституційна реформа або реформа уряду» [18, с.223].

Також, виокремлюючи маніпуляції в публічній українській політиці, спостерігачі ідентифікують прийом «персоналізацію ідей». Одним із найпопулярніших маніпулятивних механізмів є підміна предмета обговорення – відхід від суті ідей до їх носіїв. Найчастіше подібна техніка передбачає «апеляцію до авторитету» або навпаки – «дискредитацію контравторитетом» [14].

Приклади політико-комунікаційних іміджевих кампаній в Україні демонструють, що прагнення політичних суб'єктів до популярності можуть призводити не тільки до перекручення фактів, але й до зміни сприйняття окремих явищ у суспільстві. Особливо це характерно для сфери правоохоронної діяльності після Революції Гідності 2014 року. Згідно з аналізом маніпуляцій в публічній українській політиці, «як ілюстрацію окремої моделі можна розглянути тезу чинного міністра внутрішніх справ України Арсена Авакова з резонансного блогу про презумпцію правоти поліцейських. «Презумпція правоти поліцейського повинна працювати, як це відбувається в Німеччині, США, Великобританії, Франції, Італії, Канаді та багатьох інших країнах» [14].

Практики комунікаційного медіаманіпулювання громадською думкою в Україні мають різні рівні інтенсивності та спрямованості на цільові групи. Водночас креативний характер політичного маніпулювання дозволяє домогтися політичної мети. Саме через комплексний характер впливу зв'язок персоналій та подій став потужним прийомом формування поширених уявлень про причинно-наслідкові зв'язки подій в українській політиці. Викриття маніпуляцій в публічній українській політиці вказують, що

«міністр (А. Аваков – авт.) персоналізує ідею, створюючи ефект причинно-наслідкових зв'язків: «прийнемо презумпцію – будемо жити як в успішних країнах». При цьому в наведеному списку держав не знайшлося місця, наприклад, Північній Кореї, тому що мета полягала не в повному переліку держав з презумпцією правоти поліцейського, а створення ефекту марних очікувань за допомогою апеляції до авторитету. Схожим чином міністр намагався персоналізувати іміджево непопулярну тему нагородної зброї через образ учасниці АТО Аміни Окуєвої, яка стріляла в кілера-нападника з подарованого Аваковим пістолета» [14].

Крім прикладів «позитивної» політичної маніпуляції, коли імідж певної особи формується та підтримується на основі балансу позитивних або нейтральних повідомлень, існують практики негативної прив'язки опонентів. Ідеться про утвердження причинного зв'язку та наслідків дій конкретних «ворожих» політичних сил та дійових осіб. Емпіричні розробки наводять реальні приклади, коли «виступ помічника міністра внутрішніх справ, Антона Геращенко, допоможе скласти уявлення про другу модель. У своїй промові нардеп дискредитує опонентів з «Батьківщини» і «Свободи» тим, що їхня критика українського уряду відповідає інтересам Володимира Путіна. З тез «ви проти української влади» і «Кремль проти української влади» робиться висновок, що суперечить законам класичної логіки «ви – агенти Кремля». В цілому, більшість технік дискредитації контравторітетом в сучасній Україні зводяться до «Росії», «олігархів» і «регіоналів» [14].

Прагнення політичних маніпуляторів в Україні досягти високого рівня образності та пов'язати поточні події з фактами минулого призводить до появи складних за змістом конструкцій. Очевидно, що історичні приклади та події є відомими широкому загалу. Вони виступають смисловим тлом для

дискредитації політичних дій суперників. Маніпуляції в публічній українській політиці можуть зводитися до прийому так званих «Історичних паралелей». Ще досократична грецька філософія прийшла до тавтологічного, на перший погляд, твердження: «річ є те, що вона є, і не є те, що вона не є». Саме цей принцип відкидається політиками, що ставлять знак рівності між образами з минулого (персоналіями, подіями, поняттями) і сьогодення. Наприклад, на думку народного депутата Вадима Рабиновича, «пенсійна реформа робить українців кріпаками», а Президент України Петро Порошенко розцінив прагнення своїх опонентів до дострокових парламентських виборів як «отаманщину», провівши паралелі з боротьбою України за незалежність на тлі зовнішньої агресії 1917-1921 років [14].

Сукупність стереотипних уявлень громадян щодо минулого та сьогодення формує поле для поточних та перспективних політичних маніпуляцій. Залишкові знання середніх українців про певні події виступають основою для недемократичної «політико-маніпулятивної» творчості та креативу. Дослідники справедливо вважають, що «ретельно підбираючи образ для зіставлення, політики програмують ставлення виборців до сьогодення. Цьому допомагає «ретроспективне прогнозування» самих громадян: «якщо А в сьогоденні = Х в минулому і Х призвело до Y, то і А призведе до Y», що змушує оцінювати сучасне по його «наслідкам у минулому», як би дивно це не звучало» [14] .

Крім прямих звинувачень або дискредитаційних меседжів політичні маніпулятори в Україні застосовують так звані «м'які» методи. Ідеться про непрямі свідчення та умовиводи, які спонукають реципієнта інформації до власних висновків. На думку вітчизняних дослідників, значну роль в маніпулятивних політичних комунікаціях відіграє технологія «наведення

тіні». «Багато людей набагато охочіше вірять у щось приховане, ніж явне – очевидність їх насторожує, і з'являється якийсь детективне бажання «докопатися до істини». Останнє часто є неможливим, і тоді людина починає домислювати, а маніпулятор – «наводити тінь» і підштовхувати об'єкт в потрібному напрямку. Наочний приклад – від політтехнолога Віктора Уколова в блзі з характерним заголовком «Тимошенко-Наливайченко (і Артеменко) пропонують розміняти Крим на Донбас?» [14].

Провокаційні політичні меседжі маніпулятивного змісту іноді отримують форму абсурдних або перебільшених відомостей. При цьому персоналізація негативу може здійснюватися непрямим шляхом та опосередковано. Згідно з сучасними аналітичними розвідками, «у лютому 2017 року народний депутат від Радикальної партії Олега Ляшка Андрій Артеменко опинився в епіцентрі скандалу через свою ідею здати Крим Росії в оренду на 50 років. Індуктивна логіка промайданного електорату природно переносить іміджевий негатив від частини (депутат від РПЛ) на ціле – «Радикальну партію Олега Ляшка» [14].

Наявність багатоходових політико-маніпулятивних комбінацій створює можливості для гнучкого продовження медійної історії. Кожен наступний крок у медіаповідомленнях може за змістом і смислом відрізнитися від попереднього. Деталізація дезінформаційних повідомлень сприяє їх сприйняттю як «справжніх». Це, звісно, спотворює демократичний вибір громадян. Зокрема, аналітики наводять приклад того, як «на Банковій спробували перенаправити удар з ситуативних партнерів на головного опонента – Юлію Тимошенко. За основу взято правдивий факт – кілька років тому, до РПЛ і «Правого Сектора», Артеменко був у «Батьківщині». А далі йде маніпуляційне «наведення тіні» на лідера партії – «Чи не про цю ідею

Юлія Володимирівна хотіла розповісти американському президенту на відомій зустрічі з Дональдом Трампом?». Цікава деталь: на самому початку блогу політтехнолог наводить цитату Маяковського «якщо зірки запалюють, значить це комусь треба» – на нашу думку, цей «конспірологічний епіграф» покликаний з перших слів привести читача в потрібну для сприйняття кондицію» [14].

Перебільшення негативних якостей політичних опонентів або суперників також здійснюється в креативний спосіб. В основі «гіпостатичних» політико-маніпулятивних акцій та кампаній лежать «вірні» відомості. Проте вони «роздуваються» до рівня загрозливих та неприйнятних. Увагу також викликає прийом «гіперболізація». Його ілюстрацією є позиція Юлії Тимошенко, яка, зрозуміло, теж вдається до маніпулювання, як і інші українські політики. Один із традиційних прийомів – перебільшення. За основу береться одиничний правдивий факт, який подається в якості такого собі системного тренда. Наприклад, в одному зі своїх виступів лідер «Батьківщини» заявила про «початок масштабної конфіскації житла в українців», підкріпивши свою тезу одним принесеним листом від виборця. Як зрозуміти, що щось набуло ознак масштабності без звернення до статистики? Однак, як ми покажемо далі, посилання на точні цифри не тільки не є панацеєю від маніпуляцій, а й може значно їх посилювати» [14].

Наявністю значного політичного впливу на основі наведення справжніх відомостей вимагає оперування матеріалом з різних галузей. Отже, аналітично-експертне забезпечення політико-маніпулятивних акцій та політико-маніпулятивних кампаній є однією з успішних умов цього роду діяльності.

Таким чином, політичне маніпулювання в сучасній Україні набуває статусу динамічного та популярного інструменту здійснення політичної кампанії. Внаслідок слабкої ресурсної забезпеченості неурядових організацій та громадських рухів, першість в забезпеченні ефективності політико-маніпулятивних кампаній належить фінансово-промисловим групам, які активно використовують медіа-активи для трансформації популярності окремих аспектів економічного та соціального життя на політичний капітал. Розбудова проукраїнської системи політичних маніпуляцій ускладнюються впливами зарубіжних країн, передусім Російської Федерації. Важливим завданням є розробка стратегії політичної контрманіпуляції на основі агрегування наявних політико-комунікаційних засобів, демократичних політичних суб'єктів та громадського середовища української політики.

Висновки до розділу 3

Таким чином, ефективність політико-маніпулятивної діяльності з точки зору політико-технологічного підходу вимірюється критеріями досягнення цілей за умов найменшої витрати ресурсів. Наявність у політичних суб'єктів довготривалих політичних інтересів викликає необхідність реалізації довгострокових політико-маніпулятивних стратегій. Політичні технології як прикладний аспект управління політичними кампаніями виступають сукупністю дій стандартного зразка, які забезпечують результативність політичних факторів в рамках певного простору і часу. Досягнення

політичних цілей в рамках політико-комунікаційної кампанії не має публічного характеру за винятком результатів конкретних виборів та розподілу політичних посад. Однак застосування послідовних серій політичних маніпуляцій визначають налаштованість та готовність політичних гравців до принципового відстоювання своїх політичних інтересів. На відміну від «чорних PR», політична маніпуляція виступає таким прийомом політичної гри політичного суб'єкта, який залучає на користь політичного суб'єкта всі компоненти існуючої політичної ситуації, включно із діями політичних опонентів.

«Мистецтво» політичної маніпуляції з політико-технологічної точки зору полягає не просто в поширенні політико-маніпулятивних тез за сприятливих обставин, а створенні таких умов, за яких сприйняття даних маніпулятивних тез як істинних буде незворотнім раціональним вибором реципієнта інформації. Це вимагає додаткової уваги до змісту політико-комунікаційних повідомлень, узгодження політико-організаційних та медійних аспектів кампанії в цілому. Це також вимагає особливих здібностей координації та сценарного передбачення розвитку ситуації. Важливим аспектом політико-технологічного планування політичних маніпуляцій є утримання від рішень, які здаються легкими та привабливими в рамках тієї або іншої політичної ситуації. Успішна політична маніпуляція гарантує не просто відстоювання політичних інтересів, а забезпечення подальшого розвитку політичного суб'єкта на новому рівні. Тому автори та виконавці політичної маніпуляції мають враховувати не лише ситуативний зміст ситуації та її структуру, але й подальші напрямки її розвитку, взаємодії з партнерськими структурами політичного актора та перспективних політичних дій.

Таким чином, політична маніпуляція як знаряддя політичних технологій виступає додатковим елементом забезпечення політичної результативності у ризикованих умовах політичної діяльності. Водночас вона не може бути гарантією реалізації всієї стратегії політичної кампанії. Нейтралізація політико-маніпулятивних «рухів» та дій з боку політичних опонентів здійснюється на основі прогнозування потужностей та переконувального потенціалу потенційних політичних послань. В умовах сучасної України політико-комунікаційні маніпуляції набувають інструментального характеру підготовки політичних дій та широко використовуються сучасними публічними політичними силами та групами інтересів. При цьому спостерігається елемент перебільшення значення політичних маніпуляцій та «надмірні сподівання» на результативність політико-маніпулятивних кампаній на шкоду іншим видам політичної діяльності: організації спілкування з виборцями та рутинної громадської роботи. У цілому ефективні контрманіпулятивні дії в контексті російської війни проти України ще потребують своєї розробки та втілення. Необхідним є ґрунтовний аналіз поточної ситуації інформаційного простору, а також пропозиції креативних проєктів щодо зміни свідомості широких верств населення України.

Література до розділу 3

1. Бойко О. Д. Діагностування ознак, характеру та спрямування соціально-політичного маніпулювання як основа психологічного захисту. Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. 2011. № 1 – 2. С. 93 – 96.

2. Бондарь М. Армия спасения. Зачем пришли на Майдан отставные спецназовцы. Фокус. 2013. №50. С. 34
3. Відповідальна політика в сучасній Україні: ілюзії та реалії / за ред. О. М. Майбороди. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2021. 252 с.
4. Жук Л. Маніпулятивний аспект телевізійної політичної реклами. Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. 2009. Сер. : Культура і соціальні комунікації. Вип. 1. 58 – 67.
5. За рік знизилась довіра українців до телеканалів та інтернет-ЗМІ –дослідження Internews. 2017. 5 вересня. URL: <http://ms.detector.media/150>
6. Зайцева М. О. Засоби маніпулятивного впливу в сучасному політичному дискурсі (лінгвістичний аспект). Лінгвістичні дослідження. 2012. Вип. 34. 101 – 104.
7. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні : монографія / авт. кол.: Г. І. Зеленько (керівник, наук. ред.), Т. А. Бевз, С. Г. Брехаря, М. С. Кармазіна, В. О. Ковалевський, О. Ю. Кондратенко, Н. В. Кононенко, Т. М. Ляшенко, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2021. 416.
8. КВУ назвав 20 маніпуляцій у виступі В. Зеленського. Комітет виборців України, 25 травня 2020 р. URL: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:kvu-nazvav-20-manipuliatsii-u-vystupi-v-zelenskoho>
9. Кириленко О. Профспілковий рух в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Актуальні проблеми юридичної науки на шляху сучасної розбудови держави і суспільства : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 5–7 червня 2014 р. / ред. кол.: В. С.

Венедіктов, А. М. Куліш, М. М. Бурбика; за ред.: В. С. Венедіктова, А. М. Куліша. Суми : СумДУ. 2014. 159–163.

10. Купцова І. І. Політичний імідж як складова легітимації політичної влади (Political image as a component of the legitimation of political power). Актуальні проблеми політики. 2013. Вип. 50. 201-209.

11. Кушакова М. К. Маси як об'єкт політичного маніпулювання. Панорама політологічних студій. 2013. Вип. 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pps_2013_11_11.

12. Литвиненко С. Політико–психологічні маніпуляції як засіб керування масами. Гілея: науковий вісник. 2013. № 75. 440 – 443.

13. Мазур О. Г. Ефективність політичного режиму як детермінанта його інституціональної легітимності (The effectiveness of the political regime as a determinant of its institutional legitimacy). Політологічні записки. 2013. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_12.

14. Маніпуляції в публічній українській політиці: top-10 типових технік. URL:<https://od.org.ua/uk/%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%BF%D1%83%D0%BB%D1%8F%D1%86%D0%B8%D0%B8-%D0%B2-%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B9-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9-%D0%BF/>

15. Машаровська С. Ю. Маніпулятивні технології в локальних політичних кампаніях. Гуманітарні студії. 2013. Вип. 20. 235 – 242.

16. Мезеря І. О. Конституційні засади легітимації політичної влади в Україні. Політологічні записки. 2012. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_6_34.

17. Нечеса В. Аналіз проблеми політичної легітимності. Наукові записки. Національного університету «Острозька академія». 2014. Серія : Культурологія. Вип. 14 (1). 79-88.

18. Політика суспільних реформ: стратегія, механізми, ресурси. Збірник наукових праць / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ: ІПіЕНД НАН України, 2018. 472.

19. Політичні аспекти кризи на Донбасі: діагностика стану та напрями врегулювання: аналітична доповідь / ред. кол. О. О. Рафальський (голова), В. О. Котигоренко, М. І. Панчук. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015. 130.

20. Поліщук І. О., Рум'янцева С. В. Політичне маніпулювання: сутність та проблема його обмеження. Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. 2013. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. № 2. 199–206.

21. Проскуріна О. О. Політичне маніпулювання в контексті виборчої кампанії в Україні 2012 р. Політологічні записки. 2012. № 6. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_6_8.

22. Рейтинг маніпуляторів та брехунів. Perezavantazheniya. URL:<https://detector.media/withoutsection/article/174266/2020-01-28-reytingmanipulyatoriv-ta-brekhuniv-perezavantazheniya/>

23. Рік президента. Факти та маніпуляції у фільмі Зеленського. URL:<https://www.pravda.com.ua/articles/2020/04/23/7248987/>

24. «Росія-24». URL: <http://korrespondent.net/ukraine/3877498-zhurnalystku-rossyy-24-vydvoryly-posle-bandershtata>.

25. «Росія-24». URL: http://live.russia.tv/index/index/channel_id/3

26. Рябоконт О. Маніпуляції масовою свідомістю в політичному сегменті соціальних мереж. Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. 2012. Вип. 33. 543 – 553.

27. Рябчук М. Постколоніальний синдром. Спостереження. Київ: К.І.С. 2011.240.

28. Скрипнюк В. М. Громадянин, суспільство, держава: політична участь як механізм демократичної легітимації влади. Філософські та методологічні проблеми права. 2013. № 1-2. 44-51.

29. Сугак С. Г. Розгортання політичного дискурсу в друкованих мас-медіа опозиційного спрямування: мовні маркери маніпулювання громадською думкою (на прикладі видань «Товариш», «Комуніст», «Вечерние вести», «Без цензури» за 2000-2004 рр.) Актуальні питання масової комунікації. 2006. Вип. 7. 32 – 44.

30. Теорія брехні. Перший рейтинг популістів і брехунів в українській політиці від VoxUkraine. URL: <https://voxukraine.org/longreads/lie-theory/index-ua.html>

31. Україна у пошуку стратегій суспільно-політичного розвитку (1991–2018 рр.). Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2019. 342.

32. Шипка Н. П. Легітимація політичної суб'єктності національних меншин в Україні. Військово-науковий вісник. 2008. Вип. 10. 229-240.

33. Шкарпова О., Крименюк О., Скубенко М., Сліпченко С., Батог Я., Жага Ю. Як сліпий з глухим: як влада й опозиція ведуть публічний діалог із важливих для України питань. URL: <https://voxukraine.org/cards/factcheck-president/index.html>

34. Яцунська О. О. Політична реклама «лівих» на дострокових парламентських виборах: аналіз маніпулятивних технологій. Наукові праці

[Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. 2010. Сер. : Політологія. Т. 131. Вип. 118. 93 – 97.

35. Crain, M., Nadler A. Political Manipulation and Internet Advertising Infrastructure. *Journal of Information Policy*. 2019. Vol. 9. 370-410.

36. John P., Ward H. Political Manipulation in a Majoritarian Democracy: Central Government Targeting of Public Funds to English Subnational Government, in Space and across Time. *The British Journal of Politics and International Relations*. URL: <https://doi.org/10.1111/1467-856X.00062>

37. Lomas N. Voter manipulation on social media now a global problem, report finds. URL: <https://techcrunch.com/2019/09/26/voter-manipulation-on-social-media-now-a-global-problem-report-finds/>

38. Margon S. Beware of Political Manipulation in Assessing Success Against the Coronavirus. URL: <https://www.justsecurity.org/69445/beware-of-political-manipulation-in-assessing-success-against-the-coronavirus/>

39. Morgan S. Fake news, disinformation, manipulation and online tactics to undermine democracy. *Journal of Cyber Policy*. 2018. Volume 3. Issue 1. 39 – 43

40. Reisach U. The responsibility of social media in times of societal and political manipulation. *European Journal of Operational Research*. 2021. Volume 291. Issue 3. 16 June. P. 906-917

41. Smith R. Venezuelan bots, whatsapp and disinformation in Spain. URL: <https://firstdraftnews.org/latest/venezuelan-bots-whatsapp-and-disinformation-in-spain/>

42. Snegovaya M. Russian propaganda in Germany: More effective than you think. URL: <https://www.the-american-interest.com/2017/10/17/russian-propaganda-germany-effective-think/>

43. Social media manipulation by political actors an industrial scale problem - Oxford report. URL: <https://www.ox.ac.uk/news/2021-01-13-social-media-manipulation-political-actors-industrial-scale-problem-oxford-report>

44. Solon O. How Syria's white helmets became victims of an online propaganda machine. URL: <https://www.theguardian.com/world/2017/dec/18/syria-white-helmets-conspiracy-theories>

45. Soshnikov A. Inside a pro-russia propaganda machine in Ukraine. URL: <https://www.bbc.com/news/blogs-trending-41915295>

46. Squires N. Russia 'orchestrating covert campaign to wreck macedonia name change vote'. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/2018/09/27/russia-orchestrating-covert-campaign-wreck-macedonia-name-change/>

47. St. Clair J., Frank J. Ghosts in the Propaganda Machine. URL: <https://www.counterpunch.org/2018/01/05/ghosts-in-the-propaganda-machine/>

48. Staff M. Russia driving huge online 'disinformation' campaign on syria gas attack, says uk. URL: <https://www.middleeasteye.net/news/russia-driving-huge-online-disinformation-campaign-syria-gas-attack-says-uk>

49. Stein J. Tammy Baldwin seeks hearing after Russians pushed image of obama in noose at badgers game. URL: <https://www.jsonline.com/story/news/politics/2018/03/21/tammy-baldwin-calls-twitter-troll-hearing-russians-pushed-wisconsin-image-obama-noose/446618002/>

50. Stewart E. How China used facebook, Twitter, and youtube to spread disinformation about the Hong Kong protests. URL: <https://www.vox.com/recode/2019/8/20/20813660/china-facebook-twitter-hong-kong-protests-social-media>

51. Stojanovski F. Fake news tries to link Austria's chancellor-to-be and philanthropist George Soros. URL: <https://www.stopfake.org/en/fake-news-tries-to-link-austria-s-chancellor-to-be-and-philanthropist-george-soros/>

52. Strick B., Syavira, F. Papua unrest: Social media bots 'skewing the narrative'. URL: <https://www.bbc.com/news/world-asia-49983667>

53. Stubbs J. Exclusive: Russian operation masqueraded as right-wing news site to target U.S. voters - sources. URL: <https://www.reuters.com/article/us-usa-election-russia-disinformation-ex-idUSKBN26M5ND>

54. Stubbs J., Bing C. Special report: How Iran spreads disinformation around the world. URL: <https://www.reuters.com/article/us-cyber-iran-specialreport/special-report-how-iran-spreads-disinformation-around-the-world-idUSKCN1NZ1FT>

55. Stubbs J., Ronzaud L., Weiss K., Chandra A., Ferreira R., & Hubert I. Likes for lorestan. unraveling a decade of iran-linked information operations targeting domestic audiences and international critics (Tech. Rep.). URL: <https://graphika.com/reports/likes-for-lorestan/>

56. Subramanian S. The macedonian teens who mastered fake news. URL: <https://www.wired.com/2017/02/veles-macedonia-fake-news/>

57. Suliman M. Why Russia is using facebook to launch disinformation campaigns in Sudan. URL: <https://restofworld.org/2021/russia-sudan-facebook-disinformation>

58. Summers J. Countering disinformation: Russia's infowar in Ukraine. URL: <https://jsis.washington.edu/news/russia-disinformation>

59. Superlinear. Social media disinformation: parallels between the us and south african experiences. URL: <http://www.superlinear.co.za/social-media-disinformation-parallels-between-the-us-and-south-african-experiences/>

60. Szal A. Report: Russian ‘internet trolls’ behind Louisiana chemical explosion hoax. URL: <https://www.manufacturing.net/news/2015/06/report-russian-internet-trolls-behind-louisiana-chemical-explosion-hoax>

61. Szymański P. Finland: the fight against disinformation. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2018-10-24/finland-fight-against-disinformation>

62. Tait M. The macron leaks: Are they real, and is it Russia? URL: <https://www.lawfareblog.com/macron-leaks-are-they-real-and-it-russia>

63. Tanakasempipat P. Thai army denies Twitter disinformation campaign after takedowns. URL: <https://www.reuters.com/article/us-thailand-cyber/thai-army-denies-twitter-disinformation-campaign-after-takedowns-idUSKBN26U0W2>

64. The Shift. Investigating joseph muscat’s online hate machine. URL: <https://theshiftnews.com/2018/05/14/investigating-joseph-muscats-online-hate-machine/>

65. TheShift. Behind the scenes: How labour online groups reacted to daphne caruana galizia’s assassination. URL: <https://theshiftnews.com/2018/05/24/behind-the-scenes-how-labour-online-groups-reacted-to-the-assassination-of-daphne-caruana-galizia/>

66. Thomas J. Cyber warfare in vietnam. URL: <https://theaseanpost.com/article/cyber-warfare-vietnam>

67. Timberg C., Romm T. These provocative images show Russian trolls sought to inflame debate over climate change, fracking and dakota pipeline. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/the-switch/wp/2018/03/01/congress-russians-trolls-sought-to-inflame-u-s-debate-on-climate-change-fracking-and-dakota-pipeline/>

68. Timberg C., Romm T. It's not just the Russians anymore as iranians and others turn up disinformation efforts ahead of 2020 vote. URL: <https://www.washingtonpost.com/technology/2019/07/25/its-not-just-russians-anymore-iranians-others-turn-up-disinformation-efforts-ahead-vote/>

69. Torres A., Vela H. Twitter accounts masquerading as cubans spread socialist propaganda 2018. URL: <https://www.local10.com/news/2018/03/08/twitter-accounts-masquerading-as-cubans-spread-socialist-propaganda/-ukraine/>

70. Uren T., Thomas E., Wallis J. Tweeting through the great firewall. URL: <https://www.aspi.org.au/report/tweeting-through-great-firewall>

71. van der Noordaa R., van de Ven C. The mh17 plot. URL: <https://www.groene.nl/artikel/het-mh17-complot>

72. Volz D. U.S. far-right activists, wikileaks and bots help amplify macron leaks: researchers 2017. URL: <https://www.reuters.com/article/us-france-election-cyber/u-s-far-right-activists-wikileaks-and-bots-help-amplify-macron-leaks-researchers-idUSKBN1820QO>

73. Waisbord S. Truth is What Happens to News. *Journalism Studies*. 2018. 19:13. 1866-1878.

74. Wallis, J., Uren, T., Thomas, E., Zhang, A., Hoffman, S., Li, L., Pascoe, A. & Cave, D. Evidence of russia-linked influence operations in africa, Technical report 2020. URL: <https://s3-ap-southeast-2.amazonaws.com/ad-aspi/2020-06/Retweeting%20through%20the%20great%20firewall%200.pdf>.

75. Ware A. 1981 *The Concept of Manipulation: Its Relation to Democracy and Power*. *British Journal of Political Science*. Volume 11. Issue 2. April. pp. 163 - 181 URL: <https://doi.org/10.1017/S0007123400002556>

76. Weixel N. Nearly 600 Russian troll accounts tweeted about obamacare: report 2018. URL: <https://thehill.com/policy/healthcare/406309-nearly-600-russian-troll-accounts-tweeted-about-obamacare-rep>

ВИСНОВКИ

1. Теоретичні засади дослідження сучасного політичного маніпулювання формуються на основі міждисциплінарних підходів до вивчення політичної комунікації. В сучасних суспільних науках політичне маніпулювання розглядається передусім з нормативістських позицій. Дослідники вказують на неприпустимість зміни поведінки індивіда без його згоди з моральної точки зору. До певної міри політичне маніпулювання має

вужький зміст «ошукування» виборців, введення їх в оману. Політико-філософські праці висвітлюють моральні аспекти політико-маніпулятивного врядування. Вони вказують на технічний характер політичних маніпуляцій і протистояння «суспільної системи» і «життєвого світу».

Праці Юргена Габермаса й Нікласа Лумана, низки інших вчених, дають змогу побачити, що маніпулятивні політичні комунікації на сучасному етапі є наслідком розвитку технологій так званого масового індустріального суспільства. У працях теоретиків кібернетичного суспільства та прибічників технократичного врядування, у футурологічних концепціях, політичне маніпулювання вступає ознакою підвищення можливості використання технічних засобів зміни поведінки людини. Також наголошується на виправданості маніпулювання свідомістю в контексті розбудови системи масової комунікації, масового інформування, а також забезпечення безпеки й стабільності в інтересах суспільства.

Сучасні психологічні дослідження розкривають особистісний вимір маніпулятивної діяльності щодо зміни політичної поведінки. Вони справедливо вказують на особистісну спроможність політичних діячів (лідерів тощо) впливати на настрої аудиторії. Також справедливо вказується на перспективність екстралінгвістичних (нейролінгвістичних) технік психологічного маніпуляційного впливу. Водночас з точки зору предметної сфери сучасної політичної науки психотехніки політичного маніпулювання не розкривають масштабів цього явища та тенденцій його розвитку на рівні суспільства в цілому.

Фаховий політологічний дискурс стосовно політичних маніпуляцій поступово відходить від нормативістських тенденцій та намагається встановити об'єктивну сутність маніпулятивних політичних комунікацій як

суттєвого різновиду політичної діяльності. В рамках сучасних політико-інституційних досліджень політичної комунікації встановлено, що політичне маніпулювання є сукупністю дій з використанням засобів масової комунікації, спрямованих на зміну поведінки сучасних реципієнтів політичних повідомлень. Ця зміна поведінки відображає наміри політичних акторів досягти певної політичної мети. Застосування сучасних засобів масової комунікації визначає можливість оперативного поширення політичних повідомлень та донесення їх до адресата. Однак ефективність політичного маніпулювання значно підвищується на основі застосуванням комбінації політико-комунікаційних та політико-організаційних засобів. Внаслідок цього політичне маніпулювання виступає комплексним ефектом зміни політичної дійсності, який виникає через прагнення політичних суб'єктів змінити політичну обстановку відповідно до змісту концепції політико-маніпулятивної кампанії.

2. Політико-інституційна структура політичної маніпуляції формується починаючи із другої половини XX століття з появою визначальної ролі телебачення та електронних засобів масової комунікації. Із застосуванням політичної пропаганди в тоталітарних суспільствах виникли прояви політичного маніпулювання поза межами середовища політичної конкуренції. Таке маніпулювання вступає частиною загальної управлінської структури і не містить ознак креативності та змагальності. Разом з цим, в умовах сталих демократій складається ситуація, в якій сучасні політичні інститути, насамперед політичні сили групи інтересів, потужні громадські рухи вдаються до політичного маніпулювання з метою набуття конкурентних переваг. На цій основі структурними елементами політичного маніпулювання вступають політико-аналітичні підрозділи політичних

акторів, а також учасники процесу політичної комунікації в межах медіаполітичної структури. Оскільки основою політичного маніпулювання виступає зміна значення політичного повідомлення, то на початковому етапі політико-маніпулятивної кампанії належить узгодити ролі учасників. Це вимагає певного консенсусу щодо за поширенням неправдивої інформації або інформації, яка може мати подвійне тлумачення. У зв'язку з цим основою політико-інституційної структури та середовища політичного маніпулювання виступають упереджені політико-технологічні осередки та центри, які займаються організаціями політичних кампаній.

3. Існують підстави стверджувати, що політико-технологічне середовище набуває статусу особливого політичного «квазіінституту» в контексті аналітичного та інформаційного забезпечення політичної діяльності. На відміну від традиційних політичних інститутів, політико-комунікаційні холдинги або конгломерати забезпечують своє самодостатнє існування на основі постійного самовідтворювання політичних маніпуляцій у контексті маркетингової парадигми політичної комунікації.

Таким чином, співвідношення традиційних політичних інститутів як ініціаторів (інспіраторів) політико-комунікаційних кампаній та новітніх політико-технологічних осередків політичної комунікації та політичного маніпулювання неухильно змінюється на користь останніх. Традиційне політико-інституційне середовище виступає тлом для політико-маніпулятивних дій з боку політичних технологів.

4. Підходи до типологізації політичного маніпулювання формуються на основі основних завдань політичної комунікації в середовищі політичної конкуренції. На основі аналізу цільових чинників мотивації політико-комунікаційних дій встановлено що, політико-маніпулятивна діяльність

може бути типологічно розділена на спонтанну або стихійну, організовану (заплановану) та реактивну. Відповідно до особливостей організації політичної кампанії вона може бути розділена на масштабну, локальну, ситуативну або індивідуально-групову (адресну).

Відповідно до рівня оперування політичних акторів вона може бути розділена на стратегічну та ситуативну. У контексті планів політико-технологічного забезпечення політичної діяльності політична маніпуляція може бути довгостроковою або короткостроковою, а також середньотерміною. Відповідно до смислів політико-комунікаційного повідомлення, політична маніпуляція може бути розділена на концептуальну, символічну, прагматичну, соціокультурну.

Також аналіз стану політичної комунікації в рамках трансформаційного суспільства дає змогу стверджувати, що політична маніпуляція може бути дестабілізаційною та спрямованою на відновлення статусу-кво.

За критерієм належності політичного суб'єкта політична маніпуляція може бути зовнішньою та внутрішньою. За критерієм застосуванням організаційно-управлінських технологій політична маніпуляція може бути централізованою та мережної. За критерієм успішності політичну маніпуляцію визначають як ефективну або провальну. За критерієм впливу на громадську думку та свідомість громадян виокремлюють конструктивний та деструктивний типи маніпулювання.

5. На основі аналізу типів практик політичної комунікації встановлюються етапи розгортання політико-маніпулятивної кампанії. До них належать такі політико-технологічні етапи: політико-технологічна діагностика комунікаційного середовища, аналіз цілей та завдань політичного суб'єкта та придатність політико-маніпулятивних засобів для їх

реалізації, обрання аудиторії політичного маніпулювання, формування змісту політико-комунікаційного повідомлення (послання), апробація маніпуляційного повідомлення, корекція змісту політико-маніпулятивного повідомлення, масоване поширення політико-маніпулятивних тез.

Як свідчить досвід організації політико-маніпулятивних кампаній в Україні й зарубіжних країнах, необхідно вказати на переваги організованих та запланованих політичних маніпуляцій перед спонтанними або стихійними. Водночас найбільшим критерієм успіху політико-маніпулятивних акцій або кампаній є досягнення такого рівня впровадження маніпулятивних тез, коли вони будуть збігатися з певним вектором зміни суспільної свідомості та громадської думки. Ефективність політичних маніпуляцій багаторазово підвищується внаслідок ситуації негативних або позитивних очікувань, а також ситуації самоомани населення. Як свідчить досвід країн сталої демократії, політичне маніпулювання виникає як спосіб підвищити рівень привабливості політичного суб'єкта, здобути перевагу над опонентами в ситуації конфліктів, конкуренції тощо.

6. Агресивна політико-маніпулятивна кампанія дискредитаційного характеру в сучасних сталих демократіях є порівняно рідкісним явищем, оскільки європейські суспільства є політично структурованими. Звідси одна частина поляризованого політичного спектру буде переконана у політико-маніпулятивних тезах, інша частина, як правило, буде нейтрально сприймати негативну інформацію. Тому в сучасних сталих демократіях є поширеною практика маніпулювання свідомістю відносно локальних маргінальних груп з метою спонукання їх до активних політичних дій, зміни порядку денного тощо.

Як показала громадська кампанія «Black lives matter» у 2020 році в США, вихідним пунктом ініціювання політико-маніпулятивних дій є так званий «інцидент-детонатор», який дозволяє сформулювати упереджені інтерпретаційні судження, які «розкривають» зміст події перед публікою. Наслідком політико-маніпулятивних дій є формування комплексного негативного сприйняття соціальної та політичної дійсності безвідносно до персоналій. Напередодні виборів внаслідок політико-технологічних дій здійснюється смислове «перемикання» негативу на конкретні особистості (як це мало місце в 2019-2020 роках під час президентської кампанії Д. Трампа і Дж. Байдена). Отже, внаслідок значної політичної конкуренції маніпулятивна політична комунікація в країнах сталої демократії є знаряддям конкуруючих політичних команд. Вони перебувають у пошуку фокусної події та намагається «підлаштувати» політичні смисли під певний тренд суспільного сприйняття поточних подій та їх розвитку в майбутньому.

7. Матеріал дисертації свідчить, що політична маніпуляція з інструменту посилення конкурентної переваги поступово перетворюються на базову практику трансляції владного дискурсу домінантних правлячих партій. Вона все більше узгоджується з класичною пропагандистською діяльністю. Політична маніпуляція утворює тло, на якому монологічні пропагандистські тези та висловлювання сприймаються як природні й органічні. Наслідком є задоволення населення від рівня стандартів споживанням та наявного рівня розвитку суспільства. Особливо наочно тенденція до пропагандистського політичного маніпулювання проявилася в період коронавірусної кризи, коли політичні еліти багатьох країн ЄС намагалися відстоювати домінантну точку зору у питаннях заходів проти епідемічного характеру та вакцинування населення. Водночас слід

зауважити, що в кризових ситуаціях політичне маніпулювання виступає чи не єдиним ефективним засобом корекції політичної поведінки в умовах невизначеності, зростання негативних очікувань, деструктивної та дестабілізаційної комунікаційної діяльності.

Політико-маніпулятивна діяльність у трансформаційних суспільствах має характер комунікаційної війни «всіх проти всіх», коли кожна політико-маніпулятивна кампанія спричиняє появу відповідної кампанії опонентів. У такій ситуації швидко досягається перенасичення інформаційного простору та «заплутаність» суспільства в питаннях хибного та істинного оцінювання інформації. Шляхом до подолання цих тенденцій є політичне структурування суспільства, яке ставиться під сумнів низьким рівнем споживання та рівнем доходів сучасних громадян.

8. Специфіка політичної маніпуляції в рамках політичної комунікації сучасної України визначається трьома основними чинниками. По-перше, це домінування кількох основних медіаполітичних гравців, які мають змогу поширювати масовані політико-маніпулятивні повідомлення. Передусім, це медіа-холдинги основних фінансово-промислових груп. Як показав приклад виборчої кампанії чинного президента В. Зеленського, основні етапи дискредитації маніпулятивної кампанії збігалися зі світовими трендами та станом громадської думки. Водночас альтернативні погляди на ситуацію значною мірою були ізольовані внаслідок слабкості громадянського суспільства, вільних медіа, якісної політичної журналістики та правових практик обмеження політико-комунікаційних порушень. У зв'язку з цим в українському суспільстві так і не сформувався «інформаційно-комунікаційний імунітет» до політичних маніпуляцій.

Ускладнюючим чинником політичного маніпулювання в Україні є масштабний збройний конфлікт з Росією. Інформаційна агресія з боку Російської Федерації посилює ефекти негативних очікувань та негативного оцінювання соціально-економічного і політичного розвитку України. Домінування проросійських та російських ЗМІ на прикордонних територіях, а також територіях, які межують з тимчасово окупованими територіями, спричиняє появу «паралельної медіа-реальності», коли офіційні владні та проукраїнські політичні повідомлення виявляється дискредитованими та дезавуйованими з боку альтернативи у вигляді російськомовного простору інформації.

Третім вагомим чинником є посилення значення Інтернет-засобів поширення інформації. У зв'язку з цим політична маніпуляція на основі фейкових новин дуже часто призводить до радикальної зміни інформаційного порядку денного в Україні. У зв'язку з цим українська держава та державницькі політичні сили й демократичні політичні суб'єкти мають об'єднати зусилля для подолання деструктивних політичних маніпуляцій на основі структурованих за чітким планом політико-комунікаційних дій. Оптимальним шляхом подолання маніпулятивного середовища є реалізація політико-комунікаційних проєктів, спрямованих на формування української національної ідентичності на патріотичних засадах та формування кампанії щодо встановлення позитивних очікуванні та надання позитивного смислу політичним подіям, що відбувається в щоденному житті. За таких умов має сформуватися ситуація паритету між негативними та позитивними політико-маніпулятивними повідомленнями. Також на порядку денному політико-комунікаційного середовища України є формування навичок раціонально-критичного оцінювання політико-

комунікаційних повідомлень, формування культури відкритих обговорень та оперативного викриття фейкових повідомлень й дестабілізаційних політико-комунікаційних кампаній.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 5 років Порошенка у цифрах і фактах: яку країну лишає президент. 14.04.2019. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-48011503>
2. Агарков О. А. PR-технології в структурі соціально-політичного маркетингу. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» 2012. Політологія. Соціологія. Право. № 1. 7- 11.
3. Бойко О. Д. Діагностування ознак, характеру та спрямування соціально-політичного маніпулювання як основа психологічного захисту. Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. 2011. № 1 – 2. 93 – 96.
4. Бондарь М. Армия спасения. Зачем пришли на Майдан отставные спецназовцы. Фокус. 2013. №50.34.
5. Виборчий процес 2019 року в Україні у світлі суспільних очікувань / за ред. О.М. Майбороди. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2019. 232 с.
6. Відомості про зареєстровані Головним територіальним управлінням юстиції у Херсонській області обласні організації політичних партій. URL: <https://khoda.gov.ua/vidomosti-pro-zareyestrovani-golovnim-teritorialnim-upravlinnyam-yustici%25d1%2597-u-xersonskij-oblasti-oblasni-organizaci%25d1%2597-politichnix-partij-stanom-na-30-listopada-2015-roku>
7. Відомості про структурні утворення політичних партій. URL: <https://www.sumyjust.gov.ua/vidomosti-pro-strukturni-utvorenniya-polityc-n-uh-partij-3/>

8. Відповідальна політика в сучасній Україні: ілюзії та реалії / за ред. О. М. Майбороди. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 252.
9. Гаврилов В. «Групи інтересів» та захист суспільних інтересів (на прикладі США та України). URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7961/Havrylov_Hrupy_interesiv_i_zakhyst_suspil'nykh.pdf
10. Гребінь Н. В. Зміст маніпуляції як різновиду прихованого психологічного впливу. Проблеми сучасної психології. 2013. 21. 80 – 93.
11. Демократизація політичних інститутів і суспільний розвиток в Україні : збірник наукових праць / за ред. О. О. Рафальського. О. М. Майбороди. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 432.
12. Демченко М. В. Комунікаційна технологія «Петровича» (до проблеми ресурсів та механізмів політичної мобілізації сьогодення). Держава та регіони. Соціальні комунікації. 2013. № 1. 160-162.
13. Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасній Україні / ред. кол. О. Рафальський (голова), В. Войналович, Л. Нагорна. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2017. 512.
14. Жук Л. Маніпулятивний аспект телевізійної політичної реклами. Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. 2009. Сер. : Культура і соціальні комунікації. Вип. 1. 58 – 67.
15. За рік знизилась довіра українців до телеканалів та інтернет-ЗМІ –дослідження Internews. 2017. 5 вересня. URL: <http://ms.detector.media/150>

16. Зайцева М. О. Засоби маніпулятивного впливу в сучасному політичному дискурсі (лінгвістичний аспект). Лінгвістичні дослідження. 2012. Вип. 34. 101 – 104.

17. Засоби масової інформації і політика.
URL:https://iri.org.ua/sites/default/files/resources/%D0%97%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8%20%D0%97%D0%9C%D0%86%20%D1%96%20%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0_0.pdf

18. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні : монографія / авт. кол.: Г. І. Зеленько (керівник, наук. ред.), Т. А. Бевз, С. Г. Брехаря, М. С. Кармазіна, В. О. Ковалевський, О. Ю. Кондратенко, Н. В. Кононенко, Т. М. Ляшенко, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 416.

19. Казарінов Ю. І. Технологія прийняття та імплементації рішень у політичних проектах. Наукові праці МАУП. 2013. Серія : Політичні науки. Юридичні науки. Вип. 2. 42-46.

20. Кармазіна М. Політичні партії в Україні. 2014-2017 рр. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2018. 168 с.

21. КВУ назвав 20 маніпуляцій у виступі В. Зеленського. Комітет виборців України. 25 травня 2020 р. URL: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:kvu-nazvav-20-manipuliatsii-u-vystupi-v-zelenskoho>

22. Кириленко О. Профспілковий рух в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Актуальні проблеми юридичної науки на шляху сучасної розбудови держави і суспільства : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 5–7 червня 2014 р. / ред. кол.: В. С.

Венедіктов, А. М. Куліш, М. М. Бурбика; за ред.: В. С. Венедіктова, А. М. Куліша. Суми : СумДУ, 2014. 159–163.

23. Корольчук В. В. Маніпуляція з кримінологічної точки зору як один із засобів учинення злочинів. Юридична психологія та педагогіка. 2013. 1. 219.

24. Крейн М., Надлер Е. Політичні маніпуляції та інфраструктура Інтернет-реклами. Журнал інформаційної політики. 2019. Vol. 9. 370-410.

25. Кулакова О. М. Культурологічні аспекти мовно-комунікативних проблем маніпуляції свідомістю. Культура України. 2012. 39. 61.

26. Купцова І. І. Політичний імідж як складова легітимації політичної влади. Актуальні проблеми політики. 2013. Вип. 50. 201-209.

27. Кушакова М. К. Маса як об'єкт політичного маніпулювання. Панорама політологічних студій. 2013. Вип. 11. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pps_2013_11_11.

28. Литвиненко С. Політико–психологічні маніпуляції як засіб керування масами. Гілея: науковий вісник. 2013. № 75. 440 – 443.

29. Литвиненко С. Політико–психологічні маніпуляції як засіб керування масами. Гілея: науковий вісник. 2013. № 75. 440-443.

30. Мазур О. Г. Ефективність політичного режиму як детермінанта його інституціональної легітимності. Політологічні записки. 2013. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_12.

31. Маніпуляції в публічній українській політиці: top-10 типових технік. URL:<https://od.org.ua/uk/%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%BF%D1%83%D0%BB%D1%8F%D1%86%D0%B8%D0%B8%D0%B2-%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B9>

%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA
%D0%BE%D0%B9-%D0%BF/

32. Машаровська С. Ю. Маніпулятивні технології в локальних політичних кампаніях. Гуманітарні студії. 2013. Вип. 20. 235 – 242.

33. Мезеря І. О. 2012. Конституційні засади легітимації політичної влади в Україні. Політологічні записки. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_6_34.

34. Міхненко А., Месюк М. Владні інститути та громадянське суспільство: діалог чи маніпуляція суспільною свідомістю? Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2009. 2. 5 – 12.

35. Нагорна Л.П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. К.: Світогляд, 2005. 315.

36. Національні меншини України в політичних процесах XX – XXI століть: стан і проблеми дослідження / авт. кол.: Котигоренко В.О. (керівник), Калакура О.Я., Ковач Л.Л., Коцур В.В., Кочан Н.І., Ляшенко О.О., Ніколаєць Ю.О., Новородовський В.В., Панчук М.І. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2020. 624.

37. Нечеса В. Аналіз проблеми політичної легітимності. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2014. Серія : Культурологія. Вип. 14(1). 79-88.

38. Норт Д., Волліс Д., Вайнгест Б. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії. К.: «Наш формат», «Незалежний культурологічний журнал «І»», 2017. 352.

39. Погребняк І. Соціально-психологічні засади маніпуляції в рекламі Синопис: текст, контекст, медіа. 2013. № 3-4. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2013_3-4_12.

40. Подашевська Т. Л. Технології впливу на позиціонування політичних суб'єктів в умовах політичної маркетизації. Питання культурології. 2013. Вип. 29. 104-109.

41. Політична реклама. Матеріали, опубліковані на сайті Deutsche Welle. URL:<https://www.dw.com/uk/%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B0/t-48291399>

42. Політична реклама. URL:<https://leosvit.com/srv/rkamp/politychna-reklama>

43. Політика суспільних реформ: стратегія, механізми, ресурси. Збірник наукових праць / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ: ІПіЕНД НАН України, 2018. 478.

44. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал та ін. Київ, 2011. 512.

45. Політична система України – аварійна ситуація чи катастрофа. URL:<https://www.youtube.com/watch?v=kewVaC1sWMg>

46. Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 704.

47. Політичні аспекти кризи на Донбасі: діагностика стану та напрями врегулювання: аналітична доповідь / ред. кол. О. О. Рафальський (голова), В. О. Котигоренко, М. І. Панчук. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015. 130.

48. Поліщук І. О., Рум'янцева С. В. Політичне маніпулювання: сутність та проблема його обмеження. Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. 2013. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. № 2. 199–206.

49. Проскуріна О. О. Політичне маніпулювання в контексті виборчої кампанії в Україні 2012 р. Політологічні записки. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_6_8.

50. Рейтинг маніпуляторів та брехунів. Perezavantazhennya. URL: <https://detector.media/withoutsection/article/174266/2020-01-28-reytyngm-ni-pulyatoriv-ta-brekhuniv-perezavantazhennya/>

51. Ринковий Т. П. Вплив політичних технологій на суспільно-політичну сферу та діяльність органів державної влади. Аналітика і влада. 2011. № 4. 97-103.

52. Рік президента. Факти та маніпуляції у фільмі Зеленського. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/04/23/7248987/>

53. Розпізнавати та нейтралізовувати пастки політичних маніпуляцій вчилися в університеті Каразіна. URL: <https://www.prostir.ua/?news=rozpiznavaty-ta-nejtralizovuvaty-pastky-politychnyh-manipulyatsij-vchylis-v-universyteti-karazina>

54. Романовська О. В., Драчук Я. І. Механізми впливу та маніпуляція в моді. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». 2012. Політологія. Соціологія. Право. 3. 56 –60.

55. «Росія-24». URL: <http://korrespondent.net/ukraine/3877498-zhurnalystku-rossyy-24-vydvoryly-posle-bandershtata>.

56. «Росія-24». URL: http://live.russia.tv/index/index/channel_id/3

57. Рудич Ф. Політичний клас в сучасній Україні: методологічний аспект визначення і характеристики. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. 2009. Вип. 17. 108–116.

58. Рябоконь О. Маніпуляції масовою свідомістю в політичному сегменті соціальних мереж. Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. 2012. Вип. 33. 543 – 553.

59. Рябчук М. Постколоніальний синдром. Спостереження. Київ: К.І.С., 2011. 240.

60. Самборська О. В. Соціально-психологічні механізми переконуючого впливу: Дис. канд. психол. наук: 19.00.05 / Київський ун-т ім. Т. Шевченка. К., 1997. 190.

61. Скрипнюк В. М. Громадянин, суспільство, держава: політична участь як механізм демократичної легітимації влади. Філософські та методологічні проблеми права. 2013. № 1-2. 44-51.

62. Сугак С. Г. Розгортання політичного дискурсу в друкованих мас-медіа опозиційного спрямування: мовні маркери маніпулювання громадською думкою (на прикладі видань «Товариш», «Комуніст», «Вечерние вести», «Без цензури» за 2000-2004 рр.). Актуальні питання масової комунікації. 2006. Вип. 7. 32 – 44.

63. Теорія брехні. Перший рейтинг популістів і брехунів в українській політиці від VoxUkraine. URL: <https://voxukraine.org/longreads/lie-theory/index-ua.html>

64. Тепенчак Т. М. Естетика тоталітарної культури як засіб маніпуляції свідомістю мас. Гуманітарний часопис. 2006. № 4. 63-71.

65. Томенко М. Олігархічні групи як суб'єкти політичного процесу: методологічні аспекти. Універсум. 2000. № 11–12. 4–9.

66. Україна у пошуку стратегій суспільно-політичного розвитку (1991–2018 рр.). Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2019. 342.

67. «Україна без політиків» і «вибори без політиків» (грудень 2021р.)
<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukraina-bez-politykiv-i-vybory-bez-politykiv>

68. Нагорна Л. Історична культура: концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. С. 239–240.

69. Хорішко Л. Політичний консультант як суб'єкт політико-технологічної діяльності. Політичний менеджмент. 2012. № 3. С. 161-168.

70. Центр Разумкова. Як змінилися уподобання та інтереси українців після виборів 2019 року. URL:
<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichnidoslidzhennia/yak-zminylys-u-odobannia-ta-interesy-ukraintsiv-do-zasobiv-masovoiinformatsii-pislia-vyboriv-2019r-ta-pochatku-pandemii-covid19-serpen-2020r>

71. Шайгородський Ю. Ж. Теоретичні й прикладні засоби регулювання політичного життя в Україні. Зміна цивілізаційної парадигми розвитку України: теоретико-методологічний аналіз. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 176–179.

72. Шипка Н. П. Легітимація політичної суб'єктності національних меншин в Україні. Військово-науковий вісник. 2008. Вип. 10. 229-240.

73. Шкарпова О., Крименюк О., Скубенко М., Сліпченко С., Батог Я., Жага Ю. Як сліпий з глухим: як влада й опозиція ведуть публічний діалог із важливих для України питань. URL: <https://voxukraine.org/cards/factcheck-president/index.html>

74. Шумілов А. В. Маніпуляції підсумками виборів у країнах «молодої демократії». Вісник Одеського національного університету. 2013. Соціологія і політичні науки. 2(3). 34 – 40.

75. Яцунська О. О. Політична реклама «лівих» на дострокових парламентських виборах: аналіз маніпулятивних технологій. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. 2010. Сер. : Політологія. Т. 131. Вип. 118. 93 – 97.

50. Alhabash S., McAlister A. R. Redefining virality in less broad strokes: Predicting viral behavioral intentions from motivations and uses of Facebook and Twitter. *New Media & Society* 2014. 17(8). URL: <https://DOI:10.1177/1461444814523726>

76. Ali M. A., Omar A. Discourse and manipulation in the representation of the Russian military intervention in the Syrian Civil War. *International Journal of Linguistics*. 2016. 8(3). 129–140.

77. Bartlett J. The People vs. Tech: How the Internet Is Killing Democracy (and How We Save It). By . New York: Penguin Random House 2018. 246.

78. Charaudeau P.A. Conquista da opinião pública: como o discurso manipula as escolhas políticas. São Paulo: Contexto. 2016. 192.

79. Computational Propaganda: Political Parties, Politicians, and Political Manipulation on Social Media. Ed. Samuel C. Woolley and Philip N. Howard Print publication date: 2018. URL: DOI:10.1093/oso/9780190931407.001.0001

80. Cook S. Beijing's global megaphone. URL: <https://freedomhouse.org/report/special-report/2020/beijings-global-megaphone>

81. Crain M., Nadler A. Political Manipulation and Internet Advertising Infrastructure Journal of Information Policy. 2019. Journal of Information Policy. 9. 370 – 410.
82. Crime and Security Research Institute. (2021). Hundreds of Fake Twitter Accounts Linked to China Sowed Disinformation Prior to the US Election, With Some Continuing To Amplify Reactions to the Capitol Building Riot (Tech. Rep.). URL: <https://crimeandsecurity.org/feed/china-linked-io-us-2020>
83. Farrell J. Corporate funding and ideological polarization about climate change. Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America. 2016. 113. 92–97.
84. Hancock J. T., Curry L. E., Goorha S., Woodworth, M. On lying and being lied to: A linguistic analysis of deception in computer-mediated communication. Discourse Processes. 2007. 45(1). 1–23.
85. John P., Ward H. Political Manipulation in a Majoritarian Democracy: Central Government Targeting of Public Funds to English Subnational Government, in Space and across Time. The British Journal of Politics and International Relations. URL: <https://doi.org/10.1111/1467-856X.00062>
86. Kakisina P. A., Indhiarti T. R., Al Fajri M. Discursive Strategies of Manipulation in COVID-19 Political Discourse: The Case of Donald Trump and Jair Bolsonaro First Published February 26, 2022 Research Article URL:<https://doi.org/10.1177/21582440221079884>
87. Lomas N. Voter manipulation on social media now a global problem, report finds. URL:<https://techcrunch.com/2019/09/26/voter-manipulation-on-social-media-now-a-global-problem-report-finds/>

88. Long-Term Strategy 2016-2021.
URL:https://www.etsi.org/images/files/Brochures/ETSI_LTS%20Brochure_WEB.pdf
89. Long-Term Strategies In A Changing Climate.
URL:<https://www.preventionweb.net/publication/long-term-strategies-changing-climate>
90. Manipulating Social Media to Undermine Democracy.
URL:<https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2017/manipulating-social-media-undermine-democracy>
91. Margon S. Beware of Political Manipulation in Assessing Success Against the Coronavirus. URL:<https://www.justsecurity.org/69445/beware-of-political-manipulation-in-assessing-success-against-the-coronavirus/>
92. Martin D. A., Shapiro J., Ilhardt. J. Trends in Online Influence Efforts. URL: <https://esoc.princeton.edu/publications/trends-online-influence-efforts>
93. Morningstar (MORN) URL:<https://www.forbes.com/companies/morningstar/?sh=4d539a651566>
94. Morgan S. Fake news, disinformation, manipulation and online tactics to undermine democracy. Journal of Cyber Policy. 2018. Vol. 3.Issue 1. 39-43.
95. NPR. Inside Saudi Arabia's disinformation campaign. URL: <https://www.npr.org/2019/08/10/750086287/inside-saudi-arabias-disinformation-campaign>
96. NWS. Russian trolls active in Belgium and the Netherlands. URL: <https://www.vrt.be/vrtnws/en/2018/07/16/russian-trolls-active-in-belgium-and-the-netherlands/>

97. O’Sullivan D., Guff S., Quinones J., Dawson M. Her son was killed – then came the Russian trolls.

URL:<https://www.usatoday.com/story/news/2018/05/11/what-we-found-facebook--ads-russians-accused-election-meddling/602319002/>

98. Obaji P. Russian-linked disinfo is scaring Africans away from U.S. COVIDvaccine (Tech. Rep.). URL:<https://www.thedailybeast.com/russian-linked-disinfo-is-scaring-africans-away-from-us-covid-vaccine>

99. Ortiz-Miskimen B. Online Political Manipulation Efforts Persist in Russia, China, and the Middle East. URL:<https://spia.princeton.edu/news/online-political-manipulation-efforts-persist-russia-china-and-middle-east>

100. Owens J. Twitter cracking down on political posts ahead of Australian election. URL:<https://www.theaustralian.com.au/national-affairs/foreign-a-fairs/russias-tweet-troll-fact-ry-meddled-in-australian-politics/news-story/24674946dab18d03ec6055a675b66856>

101. Oxford Internet Institute. URL:https://twitter.com/oiioxford?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1177149056310808576%7Ctwgr%5E%7Ctwcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2Ftechcrunch.com%2F2019%2F09%2F26%2Fvoter-manipulation-on-social-media-now-a-global-problem-report-finds%2F

102. Panagopoulos C. All about that Base: Changing Campaign Strategies in US Presidential Elections. *Party Politics*. 2016. 22(2): 179-90.

103. Pariser E. *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding From You*. New York: Penguin. 2011. 244.

104. Parlapiano A., Lee J. C. The Propaganda Tools Used by Russians to Influence the 2016 Election. *New York Times*. 2018. 16 February. URL:

<https://www.nytimes.com/interactive/2018/02/16/us/politics/russia-propaganda-election-2016.html>.

105. Pearce K. Two can play at that game: Social media opportunities in Azerbaijan for government and opposition. *Demokratizatsiya*. 2014. 22. 39-66.

106. Peck R. *Fox Populism: Branding Conservatism as Working Class*. Cambridge: Cambridge University Press. 2019. URL: <https://www.doi.org/10.1017/9781108634410>

107. Pedersen D. B., Hendricks V. F. Science Bubbles. *Philosophy and Technology*. 2014. 27(4): 503-518.

108. Peek S. NOS-hoofdredacteur over bericht Soros: “Zo had het niet gemoeten”. *NRC Handelsblad*. 2018. 24 October. URL: <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/10/24/nos-hoofdredacteur-over-bericht-soros-zo-had-het-niet-gemoeten-a2752535>.

109. Peel M. EU Election Suffered Russian Disinformation, Brussels Finds. *Financial Times*. 2019. 14 June. URL: <https://www.ft.com/content/bc4b65b0-8dfa-11e9-a1c1-51bf8f989972> (accessed 1 April 2020).

110. Peinado F. Una red de cuentas falsas de Twitter promueve a vox en campaña. URL: <https://elpais.com/politica/2019/04/25/actualidad/1556203502359349.html>

111. Peisakhin L., Rozenas A. When does Russian propaganda work – and when does it backfire? URL: <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2018/04/03/when-does-russian-propaganda-work-and>

112. Penarredonda J. L., Karan K. Influenceforsale: Venezuela’s Twitter propaganda mill. URL: <https://medium.com/dfrlab/influenceforsale-venezuelas-twitter-propaganda-mill-cd20ee4b33d8>

113. Penzenstadler N., Heath B., Guynn J. We read every one of the 3,517 facebook ads bought by Russians. Here's what we found. URL:<https://www.usatoday.com/story/news/2018/05/11/what-we-found>

114. Perlroth N., Rosenberg M. Russians Hacked Ukrainian Gas Company at Center of Impeachment. URL:<https://www.nytimes.com/2020/01/13/us/politics/russian-hackers-burisma-ukraine.html>

115. Persily N. The 2016 U.S. Election: Can Democracy Survive the Internet? *Journal of Democracy*. 2017.28(2): 63-76.

116. Pertsev A. Russian political consultants discover Africa. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/3607961>

117. Petreski V. Electionwatch: Fascist falsification ahead of macedonian referendum. URL: <https://medium.com/dfrlab/electionwatch-fascist-falsification-ahead-of-macedonian-referendum-77e9c15acdb7>

118. Petreski V., Karan K. Election watch: Macedonian memes, American midterms. URL: <https://medium.com/dfrlab/electionwatch-macedonian-memes-american-midterms-b1f35f9df2ee>

119. Phillips Wh. This Is Why We Can't Have Nice Things: Mapping the Relationship Between Online Trolling and Mainstream Culture. Cambridge, MA: MIT Press.256.

120. Phillips Wh. The Oxygen of Amplification: Better Practices for Reporting on Extremists, Antagonists and Manipulators Online. New York: Data & Society Research Institute. URL: <https://datasociety.net/library/oxygen-of-amplification/>

121. Phuong N. T. The truth about Vietnam's new military cyber unit. URL: <https://thediplomat.com/2018/01/the-truth-about-vietnams-new-military-cyber-unit/>

122. Pinnell O. The online war between qatar and saudi arabia. URL: <https://www.bbc.com/news/blogs-trending-44294826>

123. Ponce de Le'on E., P'erez D. S. Network of pro-maduro Twitter accounts pushed anti-guaid'o hashtags. URL: <https://medium.com/dfrlab/network-of-pro-maduro-twitter-accounts-pushed-anti-guaid%C3%B3-hashtags-530f034f3628>

124. Poulsen K. Mueller finally solves mysteries about Russia's 'fancy bear' hackers. URL: <https://www.thedailybeast.com/mueller-finally-solves-mysteries-about-russias-fancy-bear-hackers>

125. Poulsen K. Accused Russian troll uses a novel argument to fire back at facebook. URL: <https://www.thedailybeast.com/accused-russian-troll-uses-a-novel-argument-to-fire-back-at-facebook>

126. Poulsen K., Ackerman S. The most shocking moments of the new Russia complaint, from 'Civil War' to 'Fake' Rubio to 'Colored LGBT'. URL: <https://www.thedailybeast.com/the-most-shocking-moments-of-the-new-russia-indictment-from-civil-war-to-fake-rubio-to-colored-lgbt>

127. Poulsen K., Ackerman S., Collins B., Resnick G. Exclusive: Russians appear to use facebook to push Trump rallies in 17 U.S. cities. URL: <https://www.thedailybeast.com/russians-appear-to-use-facebook-to-push-pro-trump-flash-mobs-in-florida>

128. Prentis J. Facebook and Twitter say iran propaganda pages deleted. URL: <https://www.thenational.ae/world/mena/facebook-and-twitter-say-iran-propaganda-pages-deleted-1.762801>

129. Computational Propaganda: Political Parties, Politicians, and Political Manipulation on Social Media ed. Samuel C. Woolley and Philip N. Howard Print publication date: 2018 Print ISBN-13: 9780190931407 Published to Oxford Scholarship Online: November 2018. URL:DOI:10.1093/oso/9780190931407.001.0001

130. Privacy and Manipulation: How Social Media Has Affected Political Discourse. URL: <https://www.epw.in/engage/article/privacy-manipulation-social-media-political-discourse>

131. Reisach U. The responsibility of social media in times of societal and political manipulation. European Journal of Operational Research. 2021. Vol. 291. Issue 3. 906-917.

132. Reisach U. The responsibility of social media in times of societal and political manipulation. European Journal of Operational Research. 2021. Volume 291. Issue 3. 16 June. 906-917.

133. Rieder B. YouTube Data Tools (Version 1.11) software. URL: <https://tools.digitalmethods.net/netvizz/youtube/> (accessed 1 April 2020).

134. Riker W. H. The Art of Political Manipulation. New Haven, Yale University Press. 1986. 153.

135. RNTC. 2019. Challenging fake news. webpage, Hilversum: RNTC. URL: <https://rntc.com/blog/challenging-fake-news>.

136. Roberts S. T. Commercial Content Moderation: Digital Laborers Dirty Work. In: Safiya Umoja Noble and Brendesha M. Tynes (eds.) The Intersectional Internet. New York. 2016. NY: Peter Lang. 147-160.

137. Robertson A. After Its 4chan Slip-up, Is It Time for Google to Drop Top Stories? The Verge 2017. 3 October. URL:

<https://www.theverge.com/2017/10/3/16413082/google-4chan-las-vegas-shootin--top-stories-algorithm-mistake> (accessed 1 April 2020).

138. RoBhat Labs Identifying Propaganda Bots on Twitter. Medium. 2017. 31 October. URL:<https://medium.com/@robhat/identifying-propaganda-bots-on-twitter5240e7cb81a9> (accessed 1 April 2020).

139. Roeder O. We Gave You 3 Million Russian Troll Tweets. Here's What You've Found So Far. FiveThirtyEight. 2018. 8 August. URL: <https://fivethirtyeight.com/features/what-you-found-in-3-million-russian-troll-tweets/>

140. Roermund J. van Wie zijn de mensen achter het nepnieuws in Nederland? Nieuwe Revu. 2017. 26 April. URL: <https://revu.nl/artikel/2933/wie-zijn-de-mensenachter-het-nepartikel-in-nederland> (accessed 1 April 2020).

141. Rogers R. Doing Digital Methods. Los Angeles: Sage. Otherwise Engaged: Social Media from Vanity Metrics to Critical Analytics', International Journal of Communication.2019. 12. 450 – 472.

142. Roig-Franzia M. Inside the Spectacular Fall of the Granddaddy of RightWing Conspiracy Sites. The Washington Post. 2019. 2 April. URL:https://www.washingtonpost.com/lifestyle/style/inside-the-spectacular-fall-of-the-granddaddy-of-rightwing-conspiracy-sites/2019/04/02/6ac53122-3ba6-11e9-a06c-3ec8ed509d15_story.html (accessed 1 April 2020).

143. Roose J., Schdfer M. S., Schmidt-Lux Th. (Hrsg.). Fans. Soziologische Perspektiven. Wiesbaden, 2010. 153.

144. Smith R. Venezuelan bots, whatsapp and disinformation in spain. URL:<https://firstdraftnews.org/latest/venezuelan-bots-whatsapp-and-disinformat-o-n-in-spain/>

145. Snegovaya M. Russian propaganda in Germany: More effective than you think. URL:<https://www.the-american-interest.com/2017/10/17/russian-propaganda-germany-effective-think/>

146. Social Media Overview
URL:<https://communications.tufts.edu/marketing-and-branding/social-media-overview/>

147. Social media manipulation by political actors an industrial scale problem - Oxford report. URL: <https://www.ox.ac.uk/news/2021-01-13-social-media-manipulation-political-actors-industrial-scale-problem-oxford> -3Bit

148. Solon O. How Syria's white helmets became victims of an online propaganda machine. URL:<https://www.theguardian.com/world/2017/dec/18/syria-white-helmets-conspiracy-theories>

149. Soshnikov A. Inside a pro-russia propaganda machine in Ukraine. URL: <https://www.bbc.com/news/blogs-trending-41915295>

150. Squires N. Russia orchestrating covert campaign to wreck macedonia name change vote. URL:<https://www.telegraph.co.uk/news/2018/09/27/russia-orchestrating-covert-campaign-wreck-macedonia-name-change/>

151. St. Clair J., Frank J. Ghosts in the Propaganda Machine. URL:<https://www.counterpunch.org/2018/01/05/ghosts-n-the-propaganda-machie>

152. Staff M. Russia driving huge online 'disinformation' campaign on Syria gas attack, says UK. URL:<https://www.middleeasteye.net/news/russia-driving-huge-online-disinformation-campaign-syria-gas-attack-says-uk>

153. Stein J. Tammy Baldwin seeks hearing after Russians pushed image of obama in noose at badgers game. URL:<https://www.jsonline.com/story/news/politics/2018/03/21/tammy-baldwin->

calls-twitter-troll-hearing-russians-pushed-wisconsin-image-obama-noose/446618002/

154. Stewart E. How China used facebook, Twitter, and youtube to spread disinformation about the Hong Kong protests. URL:<https://www.vox.com/recode/2019/8/20/20813660/china-facebook-twitter-hong-kong-protests-social-media>

155. Stojanovski F. Fake news tries to link Austria's chancellor-to-be and philanthropist George Soros. URL:<https://www.stopfake.org/en/fake-news-tries-to-link-austria-s-chancellor-to-be-and-philanthropist-george-soros/>

156. Strick B., Syavira F. Papua unrest: Social media bots 'skewing the narrative'. URL:<https://www.bbc.com/news/world-asia-49983667>

157. Stubbs J. Exclusive: Russian operation masqueraded as right-wing news site to target U.S. voters. URL:<https://www.reuters.com/article/us-usa-election-russia-disinformation-ex-idUSBN26M5ND>

158. Stubbs J., Bing C. Special report: How Iran spreads disinformation around the world. URL:<https://www.reuters.com/article/us-cyber-iran-specialreport/special-report-how-iran-spreads-disinformation-around-the-world-idUSKCN1NZ1FT>

159. Stubbs J., Ronzaud L., Weiss K., Chandra A., Ferreira R., Hubert I. Likes for lorestan. unraveling a decade of iran-linked information operations targeting domestic audiences and international critics (Tech. Rep.). URL:<https://graphika.com/reports/likes-for-lorestan/>

160. Subramanian S. The macedonian teens who mastered fake news. URL:<https://www.wired.com/2017/02/veles-macedonia-fake-news/>

161. Suliman M. Why Russia is using facebook to launch disinformation campaigns in Sudan. URL:<https://restofworld.org/2021/russia-sudan-facebook-disinformation>

162. Summers J. Countering disinformation: Russia's infowar in Ukraine. URL: <https://jsis.washington.edu/news/russia-disinformation>

163. Sunstein C. R. The Law of Group Polarization. John M. Olin Program in Law and Economics Working Paper. 1999. No. 91. 14 – 17.

164. Superlinear. Social media disinformation: parallels between the us and South African experiences. URL:<http://www.superlinear.co.za/social-media-disinformation-parallels-between-the-us-and-south-african-experiences/>

165. Szal A. Report: Russian 'internet trolls' behind Louisiana chemical explosion hoax. URL:<https://www.manufacturing.net/news/2015/06/report-russian-internet-trolls-behind-louisiana-chemical-explosion-hoax>

166. Szymański P. Finland: the fight against disinformation. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2018-10-24/finland-fight-against-disinformation>

167. Tait M. The macron leaks: Are they real, and is it Russia? URL: <https://www.lawfareblog.com/macron-leaks-are-they-real-and-it-russia>

168. Tanakasempipat P. Thai army denies Twitter disinformation campaign after takedowns. URL:<https://www.reuters.com/article/us-thailand-cyber/thai-a-my-denies-twitter-disinformation-campaign-after-takedowns-idUSKBN26U0W2>

169. TheShift. Behind the scenes: How labour online groups reacted to daphne caruana galizia's assassination. URL: <https://theshiftnews.com/2018/05/24/behind-the-scenes-how-labour-online-groups-reacted-to-the-assassination-of-daphne-caruana-galizia/>

170. The Politics of Social Media Manipulation. Ed. by R. Rogers and S. Niederer. Amsterdam: University Press B.V. 2020. 293.

171. The Shift. Investigating joseph muscat's online hate machine. URL: <https://theshiftnews.com/2018/05/14/investigating-joseph-muscats-online-hate-machine/>

172. TheShift. Behind the scenes: How labour online groups reacted to daphne caruana galizia's assassination. URL: <https://theshiftnews.com/2018/05/24/behind-the-scenes-how-labour-online-groups-reacted-to-the-assassination-of-daphne-caruana-galizia/>

173. Thomas J. Cyber warfare in Vietnam. URL: <https://theaseanpost.com/article/cyber-warfare-vietnam>

174. Timberg, C., Romm, T. These provocative images show Russian trolls sought to inflame debate over climate change, fracking and dakota pipeline. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/the-switch/wp/2018/03/01/congress-russians-trolls-sought-to-inflame-u-s-debate-on-climate-change-fracking-and-dakota-pipeline/>

175. Timberg C., Romm T. It's not just the Russians anymore as iranians and others turn up disinformation efforts ahead of 2020 vote. URL: <https://www.washingtonpost.com/technology/2019/07/25/its-not-just-russians-anymore-iranians-others-turn-up-disinformation-efforts-ahead-vote/>

176. Torres A., Vela H. Twitter accounts masquerading as cubans spread socialist propaganda. URL: <https://www.local10.com/news/2018/03/08/twitter-accounts-masquerading-as-cubans-spread-socialist-propaganda/-ukraine/>

177. Uren T., Thomas E., Wallis J. Tweeting through the great firewall. URL: <https://www.aspi.org.au/report/tweeting-through-great-firewall>

178. van der Noordaa R., van de Ven C. The mh17 plot. URL:<https://www.groene.nl/artikel/het-mh17-complot>
179. van Dijk T. A. How globo media manipulated the impeachment of Brazilian president Dilma Rousseff. *Discourse & Communication*. 2017. 11(2). 199–229.
180. Volz D. U.S. far-right activists, wikileaks and bots help amplify macron leaks: researchers. URL:<https://www.reuters.com/article/us-france-election-cyber/u-s-far-right-activists-wikileaks-and-bots-help-amplify-macron-leaks-researchers-idUSKBN1820QO>
181. Vosoughi S., Sinan A. R. The spread of true and false news online. *Science*. 9 Mar. 2018. Vol. 359. Issue 6380. 1146-1151.
182. Waisbord S. Truth is What Happens to News. *Journalism Studies*. 2018. 19:13. 1866-1878.
183. Wallis J., Uren T., Thomas E., Zhang A., Hoffman S., Li L., Cave D. Evidence of Russia-linked influence operations in Africa. 2020. (Tech. Rep.).
184. Ware A. The Concept of Manipulation: Its Relation to Democracy and Power. *British Journal of Political Science*. 1981. 11. 2. 163 –181.
185. Ware A. The Concept of Manipulation: Its Relation to Democracy and Power. *British Journal of Political Science*. 1981. Volume 11. Issue 2. April. 163 – 181.
186. Weixel N. Nearly 600 Russian troll accounts tweeted about obamacare: report. URL: <https://thehill.com/policy/healthcare/406309-nearly-600-russian-troll-accounts-tweeted-about-obamacare-rep>
187. Welch B. State of Confusion: Political Manipulation and the Assault on the American Mind (Book Review). *Thomas Dunne Books Harold B. Davis*. 2008. Fall XXVIII. No. 4. 34-37.

188. Whitfield G. On the concept of political manipulation. *European Journal of Political Theory*. 2020.
URL:<https://doi.org/10.1177/1474885120932253>

189. Yerlikaya T., Aslan S. T. Social Media and Fake News in the Post-Truth Era: The Manipulation of Politics in the Election Process. URL:
<https://www.insightturkey.com/articles/social-media-and-fake-news-in-the-post-truth-era-the-manipulation-of-politics-in-the-election-process>